

**YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS
SEFERLERİ VE SONUÇLARI**

Seda YENAL

**Haziran 2024
DENİZLİ**

**YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS
SEFERLERİ VE SONUÇLARI**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Seda YENAL

Danışman: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

**Haziran 2024
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Seda YENAL

ÖNSÖZ

“Yeni Asur ve Yeni Babil Devletlerinin Kudüs Seferleri ve Sonuçları” adlı bu çalışmada Tarih Öncesi Dönemlerin etkisiyle gelişen tarihsel bütünsellik bağlamında Kudüs ve Filistin Bölgelerinin siyasal, sosyal, dini inanç durumu ve tarihi süreçte uğramış olduğu istila ve seferler hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Bu bağlamda İsrail ve Yahuda Krallıkları hakkında yabancı literatürde sayısız çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise referans olarak Tevrat büyük yer kaplamaktadır. Ayrıca çalışmada Antik kaynaklar, arkeolojik veriler ve günümüze kadar yapılmış bilimsel çalışmalar ışığında konu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Aynı zamanda ekler bölümüne konulan haritalar ve şekiller ile dönem hakkında aydınlatıcı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın giriş kısmında Kudüs’ün coğrafi konumu ve tarih boyunca almış olduğu isimler açıklanmıştır. Birinci bölümünde ise Atalar Dönemi ve Mısır’dan çıkış süreci anlatılmış daha sonra, İsrail’in tamamına egemen olan ve art arda gelen üç krallık; Saul, Hz. Davut ve Kudüs’te tapınağı inşa ettiren Hz. Süleyman’ın krallıkları dönemi başlığı altında irdelenmiştir. İkinci bölüm İsrail Krallığı ve Yahuda Krallığı olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmiş ve bu iki krallığa düzenlenen Asur ve Babil Devletlerinin seferleri, seferlerin nedenleri ve sonuçları ayrıntılarıyla değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Yahuda halkının Babil’den Kudüs’e dönüş süreci ve sonrasında yaşanan olaylar anlatılmıştır. Pers Kralı II. Kyros’un dönüş fermanı ile başlayan serüvenden İkinci Tapınağın inşasına ve Roma İmparatorluğu tarafından tekrardan yıkılışına kadar geçen süreç ele alınarak çalışma sonlandırılmıştır.

Tezimi hazırlama aşamasından itibaren vaktini, bilgisini, sabrını esirgemeyen, her zaman bir baba gibi desteğini ve sevgisini hissettiğim çok kıymetli ve saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Yusuf KILIÇ’a çok teşekkür ederim. Samimiyeti ve güleryüzü ile yardımlarını esirgemeyen sevgili Dr. Öğr. Üyesi Gülseren MUTLU hocama teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmaları ve fikirleri ile yolumu aydınlatan çok değerli Prof. Dr. Şeyma AY ARÇIN’a şükranlarımı sunuyorum. Hayatım boyunca üzüntü ve sevinçlerimde yanımda bulunan, maddi ve manevi olarak desteklerini her zaman kalbimde hissettiğim başta annem Gönül YENAL ve babam Mustan YENAL olmak üzere canımdan öte kardeşlerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS SEFERLERİ VE SONUÇLARI

YENAL, Seda
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Eskiçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

Haziran 2024, VII + 101 sayfa

Orta Doğu'nun en önemli merkezlerinden biri olan Filistin toprakları üç ilahi dinin ortaya çıktığı ve üç ilahi dinin de kutsal kabul ettiği Kudüs şehrini içinde bulundurması sebebiyle tarih boyunca farklı dinsel çatışmaların merkezi olmuştur. Bilhassa Yahudi halkı ve Filistin halkı Filistin gibi küçük bir toprak parçası için verdikleri uzun ve zorlu mücadelesine tarih boyunca az rastlanmıştır. Bu çalışmada, Babil sürgününün Yahudiler üzerindeki dini ve siyasi etkilerinden bahsedilmiştir. Bu nedenle çalışma Tevrat merkezli ele alınarak incelenmiştir. Tevrat'ta Yahuda halkının Babil'e sürgüne gönderilmesi Tanrı'nın dini emirlerine uymamaları nedeniyle cezalandırıldıkları bilinmektedir. Bu sürgünün en şiddetlisi MÖ 586 yılında Babil Devleti'nin Kralı II. Nabukadnezar tarafından gerçekleşmiştir. Bu sürgünle beraber Kudüs şehri ve Hz. Süleyman'ın Tapınağı yıkılmıştır. 70 yıla yakın bir süreci kapsayan Babil sürgünü Yahudiler için büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Yahuda halkının bu sürgünden kurtuluşu Pers Kralı II. Kyros ile gerçekleşmiş ve Persliler büyük bir satraplık kurarak, bölgeyi 200 yüzyıl boyunca yönetmişlerdir. Daha sonra Büyük İskender'in fethi ile bölge üzerinde ve bilhassa Yahuda halkı üzerinde, Hellen kültürünün kabul edilmesi için baskılar yapılmıştır. Bu baskı Romalılar tarafından sonlandırılmıştır. Ancak Roma İmparatorluğunun yayılcı politikası nedeniyle Yahudiler yeniden ayaklanmışlardır. Fakat bu ayaklanma Romalıların İkinci Tapınağı MS 70 yılında yıkmalarıyla son bulmuştur. Daha sonra Yahudi halkı dünyanın çoğu yerine sürgün edilerek günümüze kadar gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bir ve İkinci Tapınak Dönemi, İsrail ve Yahuda Krallıkları, Yeni Asur ve Yeni Babil Seferleri, Helenistik ve Roma Hâkimiyeti.

ABSTRACT

JERUSALEM CAMPAIGNS OF THE NEW ASSYRIAN AND NEW BABYLON STATES AND THEIR RESULTS

YENAL, Seda
Master Thesis
Department of History
Ancient History Program
Thesis Administer: Prof. Dr. Yusuf KILIÇ

June 2024, VII + 101 pages

Palestine, one of the most important centers of the Middle East, has been the center of different religious conflicts throughout history because it contains the city of Jerusalem, where three divine religions emerged and which is considered sacred by all three divine religions. In particular, the long and difficult struggle of the Jewish people and the Palestinian people for a small piece of land like Palestine has been rare throughout history. In this study, the religious and political effects of the Babylonian exile on the Jews are mentioned. For this reason, the study was examined by focusing on the Torah. It is known in the Torah that the people of Judah were exiled to Babylon as punishment for not obeying God's religious orders. The most severe of this exile occurred in 586 BC, during the reign of King of Babylonia II. It was realized by Nebuchadnezzar. With this exile, the city of Jerusalem and Hz. Solomon's Temple was destroyed. The Babylonian exile, which lasted nearly 70 years, was a period of great change for the Jews. The salvation of the people of Judah from this exile was carried out by the Persian King II. It took place with Cyrus and the Persians established a large satrapy and ruled the region for 200 centuries. Later, with the conquest of Alexander the Great, pressure was exerted on the region, and especially on the people of Judah, to accept the Hellenic culture. This oppression was ended by the Romans. However, due to the expansionist policy of the Roman Empire, the Jews revolted again. But this uprising took place during the Second World War of the Romans. It ended with the destruction of the temple in 70 AD Later, the Jewish people were exiled to most parts of the world and have survived until today.

Keywords: I. And II. Temple Period, Kingdoms of Israel and Judah, New Assyrian and New Babylonian Campaigns, Hellenistic and Roman Domination.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS SEFERLERİ ÖNCESİ YAHUDİ TARİHİ

1.1. Atalar Dönemi	7
1.2. Mısır'dan Çıkış.....	9
1.3. Birleşik Krallık Dönemi (MÖ 1030-931).....	11
1.3.1. Kral Saul Dönemi (MÖ 1030-1009/1001).....	11
1.3.2. Kral (Hz.) Davud Dönemi (MÖ 1009/1001-969).....	14
1.3.3. Kral (Hz.) Süleyman Dönemi (MÖ 969-931).....	19

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS SEFERLERİ VE İLK SÜRGÜN

2. Krallığın İkiye Ayrılması (MÖ 931)	28
2.1. İsrail Krallığı (MÖ 931-722).....	31
2.1.1. İsrail Krallığı Üzerine Düzenlenen Yeni Asur Seferleri (MÖ 920-722) ..	31
2.1.1.1. Yahuda Krallığı (MÖ 931-582)	40
2.1.1.2. Yahuda Krallığı Üzerine Düzenlenen Yeni Babil Seferi (MÖ 586) ..	52
2.1.1.3. II. Nabukadnezar'ın Yahuda Krallığını Ele Geçirishi.....	52
2.2. Yahuda Halkı'nın Yeni Babil'e Sürgün Edilmesi Ve Nedenleri	54
2.2.1. Ahlaki Nedenler	55
2.2.1.1. Adaletsizlik:	55
2.2.1.2. Rüşvet (Haksız Kazanç):.....	56
2.2.1.3. Yalan Söylemeleri:.....	57

2.2.1.4. Adam Öldürmeleri:	57
2.2.1.5. Zina Yapmaları:	58
2.3. Dini Nedenler	59
2.3.1. Tanrı'nın Emirlerine İsyan:	59
2.3.2. Putperest İnanç Uygulamaları:.....	60
2.3.3. Yalancı Peygamberlerin Ortaya Çıkması:	62
2.3.4. Kâhinlerin Hataları:	63
2.4. Ekonomik Nedenler.....	64
2.4.1. Köy ve Şehir Hayatı:.....	64
2.4.2. İç Ticaret:.....	65
2.4.3. Dış Ticaret:	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRGÜNDEN DÖNÜŞ

3.1. Yeni Babil Devleti'nin Sonu Ve Pers Hâkimiyeti.....	69
3.2. Dönüş Fermanı	70
3.3. İkinci Tapınağın İnşası (MÖ 515/516).....	73
3.4. Helenistik Ve Roma Hâkimiyetiyle Birlikte İkinci Tapınağın Yıkılışı (MS 70).....	75
SONUÇ	79
KAYNAKLAR	82
EKLER.....	86
Ek 1: Antik İsrail'in "on iki kabilesi" nin coğrafi dağılımı.....	87
Ek 2: Saul'un Krallığı.....	88
Ek 3: Hz. Davud'un Krallığı	89
Ek 4: Kral Süleyman'ın "On İki Bölgesi"	90
Ek 5: Demir Çağında Filistin Bölgesindeki Yayılım.	91
Ek 6: İsrail Krallığı.....	92
Ek 7: Yahuda Krallığı.....	93
Ek 8: İsrail Kralı Yehu, Yeni Asur Devleti kralı III. Salmanassar'dan aman dilerken.....	94
Ek 9: Tell Dan Yazıtı.....	95
Ek 10: Meşa Steli	96

Ek 11: Hz. Süleyman'ın Tapınağı (Temsili Resim).....	97
Ek 12: Yeni Babil Devleti kralı II. Nabukadnezar tarafından Kudüs'ün yıkılışı (MÖ 586). (Temsili Resim).....	98
Ek 13: Esaret Döneminin Başlangıcı; Babil'e Sürülen Yahudiler (Temsili Resim)	99
Ek 14: Pers Kralı II. Kyros'un Anıt Mezarı (Temsili Resim).....	100
ÖZ GEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

age	: Adı Geçen Eser
agm	: Adı Geçen Makale
agt	: Adı Geçen Tez
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Düz.	: Düzenleyen
DTCF	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tev.	: Tevrat
vb.	: ve benzeri
Vol.	: Volüme
Yay.	: Yayınları
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Kudüs'ün Coğrafi Konumu ve Tarih Boyunca Almış Olduğu İsimler

Orta Doğu'nun en mühim merkezlerinden biri olan Filistin, Asya Kıtasının batı kısmında yer alıp Kuzey 29, 30 ve 33, 15 dereceleri ile Güney 34, 15 ve 35, 40 dereceleri arasında bulunmaktadır.¹ “Filistin adı verilen topraklar esas itibariyle, Suriye, Mısır ve Akdeniz ile Ürdün nehri arasında kalan topraklardır”.² Kudüs şehri ise bu coğrafyanın tam ortasında yer almaktadır.

“Gökyüzünde imar edilip, yeryüzüne indirilen şehir”³ olarak övgüye mazhar olan Kudüs-ü Şerif, üç ilahi din açısından oldukça büyük öneme sahiptir. Derin geçmişe sahip ve Orta Doğu'nun en önemli kentlerinden olan Kudüs, Lut Gölü'nün bulunduğu çukur bölgenin batısında ve bu bölgeden fay diklikleriyle bölünmüş durumdaki Yahudiye Platosu'nun dalgalı yüzeyi üzerinde inşa edilmiştir. Lut Gölü'ne 24, Akdeniz kıyılarına kuş uçuşu mesafe olarak 52 km uzaklıkta olan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği Mescid-i Aksa'nın bulunduğu alan itibariyle 747 metredir.⁴ Kudüs Şehrinin merkezinde bulunan Mescid-i Aksa İslam dininin üçüncü harem bölgesi, ilk kiblesi ve ikinci mescidi olarak bilinmektedir. Zannedildiğinin aksine Mescid-i Aksa tek bir mescid değil, esasen bu ifade ile kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 metre uzunluğunda olan ve bugün yüksekliği bazı yerlerinden 30-40 metreyi bulan surlarla çevrili olan, içerisinde Kubbetü's-Sahra'nın da bulunduğu kutsal mekân kastedilmektedir.⁵

5 tepe üzerinde inşa edilmiş olan kutsal kent, doğu, batı ve güneyden vadiler tarafından kuşatılmış durumdadır.⁶ Bunlardan;

1- Moria (Sahra) Tepesi: Mescid-i Aksa ve Kubbetü's- Sahranın üzerinde yer aldığı tepedir.

¹Acar Tanlak, *Kudüs (Tarihi Belge)*, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi Yayınları, Ankara 1988, s.8.

²Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.26, İstanbul 2005, s.323-327.

³Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.29, Ankara 2004, s.268.

⁴Ö. F. Harman, agm., s.323.

⁵N. Bozkurt, agm., s.268.

⁶Musa İsmail Basit, *Kudüs Tarihi*, (Çev: Ali Benli), Nida Yayıncılık, İstanbul 2011, s.15-16.

2- Zuhra (Zuhur) Tepesi: Harem-i Şerif'in güneydoğusundan Silvan Köyü'ne bakan tepedir.

3- Sion Dağı: Kudüs kentinin güneybatı köşesindeki Sultan Göleti'ne bakan tepedir. Üzerinde "Davut Şehri" ismi ile tanınan meşhur kale bulunmaktadır.

4- Zeyta Tepesi: Sahire Kapısı'ndan Amud Kapısı'na kadar uzanmış olan tepedir.

5- Ekra Tepesi: Hristiyan mahallesinde Kıyamet Kilisesi'nin yakınında yer almaktadır.

Esasen Kenan Ülkesi olarak bilinen bu bölge günümüzde ise İsrail topraklarını oluşturmaktadır. Eski Çağ'da Sami dilini konuşan halkların hayatlarını devam ettirdiği Kenan Ülkesi hem çöl silsilesi içerisinde hem de tepelik bölgelerde bulunan bereketli tarım alanlarından oluşmaktadır. Tevrat'ta bölgenin verimli topraklara sahip olmasının "bal ve sütün aktığı topraklar, kuvvetli doğu rüzgârı" gibi sözcüklerle nitelendirilmesi "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan bölgenin Levant sınırında yer aldığını göstermektedir. Bölgenin sınırları kuzey Levant'taki Amik Vadisi'ndeki Kel Dağı'ndan başlayarak güneye doğru Suriye ve Lübnan hududundaki Hermon Dağı'na kadar dayanmaktadır. Buradan da Lübnan'daki Litani Nehri Vadisi ile Sur'un kuzeyinden Dan Şehri'ne varılmaktadır. Dan Şehri düzlüğü ve Berşeva düzlüğü arasında Galile, Berşeva ve batısında Kudüs yer almaktadır. Bahsi geçen düzlüğün doğusunda Golan Tepeleri, Gilap Platosu ve antik Moab Tepelikleri yer almaktadır. Berşeva'dan güneydeki Kızıldeniz'e kadar olan bölgede ise Ncef Çölü uzanmaktadır. Coğrafi yapısına bakıldığında bölge boylamsal olarak Levant'ın Amik Vadisi'nden, Sina Yarımadası'nın kuzeyindeki Ariş Vadisine kadar genişlemektedir.⁷

Uzmanlar tıpkı İnsanlarda olduğu gibi coğrafya ve kentlerin de kendilerine özgü ruhlarının olduğunu ifade etmektedirler. Bu bağlamda coğrafya ve kentlerin ruhlarının ise barındırdıkları isimlerde gizli olduğuna inanılmaktadır. Bundan dolayı yer isimleri üzerinde taşıdıkları kültür ve medeniyetlerin bir göstergesi olarak kabul edilmektedirler. Bu ifadeye en iyi örnek ise, Kudüs şehridir. Kudüs, Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi üç büyük semavi din için kutsal bir bölge olarak sahiplenilmiştir. Tarih boyunca

⁷Şeyma Ay Arçın, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hâkimiyetine Kadar*, Ayışığı Kitapları Kitabevi, İstanbul 2016, s.2-3.; Mahmut Nana, *Yahudi Tarihi*, (Çev: Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 17-20.

bazen tarihten silinircesine fetih hareketlerine maruz kalarak birçok devletin egemenliği altına girmiştir. Bu sebeple, her saldırıda bu bölgeye egemen olan milletlerin siyasi, sosyal ve kültürel etkileri ile pek çok isim alan şehir olmuştur.⁸ Günümüzde şehrin adı, Kudüs olarak anılıyor olsa da bu durum şehrin pek çok adı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Kudüs kentinin tarihi oldukça eskiye dayanmakla birlikte isminin geçtiği bilinen en eski belgelere MÖ 19. ve 18. yüzyıllara ait Mısır metinlerinde rastlanılmaktadır. MÖ 14. yüzyıla ait Tell El Amarna mektuplarında kent ismi Urusalim olarak geçmektedir.⁹ Kudüs, Kenaniler tarafından Bronz Çağı'nda temeli atılmıştır. Bu dönemde inandıkları en büyük Tanrıları "SALEM" adına bir tapınak inşa edilmiş ve kent "Ulu İlah Salem" adı ile anılmıştır. Kenani şehirleri gibi Kudüs de bir Kraliyet Şehri olarak bilinmektedir. Bu şehrin en ünlü kralları ise Kadum Salem, Malkisadek ve Adoni Sadek olarak bilinmektedir.¹⁰

Salem isimli bir ülkenin liderinden Ahd-i Atik'te de zikredilmektedir. Eski İbrani paralarında adı "Yerushalayim" olarak geçen, Aramice "Yerushlem" (Yeruşalem), Süryanice "Urishlem" ve Asurca "Urusalim" (Urusalim), şeklinde bahsedilmektedir. Bilindiği üzere, Eski Ahit ve bu çağın kaynaklarında ülkenin adı Salem, İbranice Şalim kökünden gelmektedir ki, günümüzde "Yeruşalim" olarak okunmaktadır. Örneğin, Uri ve Yeru çoğu zaman yer değiştirmektedir. İbranice "Şalim" Arapça "Salem" ile aynı köke dayanıp, aslında her ikisi de Sami dillerin atası olan Akadça'dır ve barış-iyilik anlamında kullanılmaktadır.¹¹

Grekler döneminde bu ad Helenleşmiştir. Yeni Ahit'in 4. yüzyılın sonlarına doğru Hieronymus tarafından yapılan çeviride "Hierusalem" veya "Hierosolyma" olarak zikredilip ve kutsal şehir Kudüs'ü de bu şekilde anmıştır. Ayrıca, kelime yine Salem kökünden gelmektedir.¹² Bu isim Latince'ye "Jerusalem" ve "Jerosolyma" olarak

⁸Muammer Gül, "Kudüs ve Tarih İçerisinde Aldığı İsimler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.2, Elazığ 2001, s.306.

⁹Ö.F. Harman, agm.,s.323. ; Bkz. Cemal Yılmaz-Şeyma Ay Arçın, "Salimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletler Arası İlişkilerdeki Yeri", *Üçüncü Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı Bildirisi*, İzmir 2019, s.76.

¹⁰M. Gül, agm., s.306. ; A. Tanlak, *age.*, s.18.

¹¹Jhon A. Brinhman, *The Assyrian Dictionary*, Of The Oriental Institute Of The University Of Chicaco, Chicaco 1964, S/1-2, s.89. ; Bkz. M. Gül, agm., s.306.

¹²M. Gül, agm., s.306-307.

geçmektedir. Kudüs'ün Batı dillerindeki adı "Jerusalem" olarak geçmektedir.¹³ Bu sebepten dolayı ki bugün hala Kudüs'ün adı Batı dillerinde bu isimlere yakın anılmaktadır.

Bu isimler dışında çok sık bir şekilde kullanılmayan; Moriya, Adalet Yurdu, İnananlar Şehri, Barış Şehri, Doğruluk Şehri, Allah'ın Şehri, Orduların Rabbinin Şehri, Mukaddes Şehir, Mabel Şehri anlamına gelen "İr Hakkodeş" adıyla da anılmıştır.¹⁴ Ayrıca, "Uşamim", Mısır Firavunlarının verdiği; "Davud Şehri", Hz. Davud'a¹⁵ hitaben verilmiştir. "Sihyevn" ise Yebusilerin ilk kaleleri olan Kudüs'ün güneybatısında bulunan "Kale" veya "Güneşli Tepe" anlamına gelen dağa vermiş oldukları addır.¹⁶ Ahd-i Atik'de bu şehre; "Hakikat Şehri", "Oholiba", "Sion veya Zion", gibi adlar ile anılmaktadır.¹⁷

Kitab-ı Mukaddes'te 70 değişik ismi olduğundan bahsedilen, Kudüs'ün adı Hz. Davud'un fethinden Roma İmparatoru Hadriyanus tarafından ele geçirilişine (MS 2.Yüzyıl) kadarki dönemde en yaygın kullanım şekli "Urışalim" ya da "Yeruşalim" olmuştur. Kral Hadriyanus MS 130 yılında Bar Kohba'nın çıkarmış olduğu isyana son verdikten sonra bütün Yahudileri kentten sürmüş ve şehri bir Roma kolonisi şeklinde tekrardan kurmuştur. Daha sonra da şehri onun adına hitaben "Elia Capitolina" olarak isimlendirmiştir.¹⁸ Elia (Iliya), adı dönemin şerefli anlamında kullanılmış ve şehir yaklaşık 2. Yüzyıl'a kadar bu şekilde anılmıştır. Bizans İmparatoru hâkimiyetinde iken şehir "Urışalim" ismi ile yeniden kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, "Iliya" adı Müslümanlar tarafından "Kutsal Şehir" manasında İslam'ın fethine kadar yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁹

İslam çağının başlarında ülkenin ismi; "Iliya", "Medinetü Beyti'l Mukaddes" ve "Tapınak Şehri" şeklinde zikredilmiştir. Fakat "Iliya veya Beytü'l Makdis" daha sık telaffuz edilmiştir. Iliya'nın kökü Roma'dan gelmesine rağmen İslam kaynakları bu ismi Peygamber Iliyas'a dayandığını ve "Eliyah'ın Evi" veya "Allah'ın Evi" manasına geldiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla "Iliya", "Beytü'l-Mukaddes", "Beytü'l-Makdis", "Mescid-i Aksa" gibi isimler daha sık kullanılmıştır. Bu kullanımların dışında Latince

¹³Ö.F. Harman, agm., s.323.

¹⁴Ö.F. Harman, agm., s.324.

¹⁵Ömer Faruk Harman, "Davud", *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.9, İstanbul 1994, s.21.

¹⁶M. İ. Basit, age., s.19.

¹⁷M. Gül, agm., s.307.

¹⁸M. Gül, agm., s.307-308.

¹⁹A. Tanlak, age., s.19.

Palatium köküne dayanan, avlu veya ikametgâh yeri anlamına gelen “al-Balat” ile “el-Ardü'l-Mukaddes (Kutsal Toprak)”, Darü's-Selam, Medinetü's-Selam ve Karyetü's-Selam gibi adlar da zikredilmiştir.²⁰

Levant'ta yer alan diğer bir yer ismi ise ilk defa Antik Yunan kaynaklarından Herodot'un “Herodot Tarihi” adlı eserinde rastlanılan Filistin'dir. Akdeniz ve Ürdün Nehri arasında kalan Filistin antik dönemde Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün bir bölümünü çevrelemektedir.²¹ Nitekim Filistin isminden ilk kez “Prst/Plst” olarak da Eski Mısır kaynaklarında bahsedilmektedir. III. Ramses'in Krallığı dönemine ait Medinet-Habu Tapınağı'ndaki kabartmalarda ve aynı firavuna ait Büyük Harris Papirüsü'nde adı geçen Filistin (Pelest) halkının MÖ 12. yüzyılda Deniz Kavimleri ile gelen halklardan biri olduğu düşünülmektedir.²²

Doğu Akdeniz'in tarih boyunca kavimlerce çok farklı isimlerle anıldığı görülmektedir. Önasya'nın Mezopotamya sınırlarından başlayarak Akdeniz ve Süveyş Kanalına kadar uzanan bölgesi için Eski Mısır medeniyeti “Retenu” adını vermişlerdir. Bu bölge Tevrat'ta ise “Lotanu” ismiyle anılmıştır. Günümüzde Suriye, Filistin ve Sina olarak bilinen bu alan kuzeyde Anadolu, doğuda Mezopotamya, güneyde Arap Yarımadası, güneybatıda Süveyş Kanalı, batıda ise Akdeniz'le sınırlanmıştır. Ayrıca Lotanu bölgesi tarihi devirlerden itibaren kendi içerisinde 3'e ayrılmıştır; Yukarı Lotanu Mezopotamyalı kavimlerin Amu diye isimlendirdikleri asıl Suriye bölgesini; Aşağı Lotanu veya Haru (Kharu) Filistin bölgesini; Zahi ismi ise daha sonra burada ikamet eden Fenikelilerden dolayı buraya Fenike ismi verilmiştir.²³

Tevrat'a göre İsrail Krallığının tarihi geleneksel olarak bazı ana evrelere bölünmektedir. Yehova halkının bu önemli evreleri deneyimlemek için bu tarihi süreçleri aralarında paylaştıklarına inanılmaktadır. Yaratılış (Tekvin) bölümünde ilk insan ve “dünya çapında” herkesi etkileyen tufan; daha sonra özel öneme sahip olan ilk peygamberlerin dönemi anlatılmaktadır. Bu peygamberler Hz. İbrahim gibi Yakındoğu genelinde kabileleriyle dolaşan ve tüm İsrailoğullarının onun soyuna bağlı olduğuna

²⁰M. Gül, agm., s.308.; A. Tanlak, *age.*, s.19.

²¹*Herodotos*, I. Bölüm: 79.

²²Ş. Ay Arçın, *age.*, s. 4.; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa 2015, s. 169-170.

²³Ekrem Memiş, “Eskiçağda Filistin ve Filistinliler”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S.2, Elazığ 2011, s.2.

inandıkları bilge, dindar aile reislerinden oluşmaktadır. Nitekim onların hikâyeleri Babil, Yukarı Mezopotamya, Filistin ve Mısır ile ilişkilendirilmektedir.²⁴

İbrani kavmi ismiyle başlayan ve İsrailoğulları adıyla devam eden bu kavmin tarihi Tevrat'ın Tekvin bölümünde Hz. İbrahim, İshak, Yakup ve 12 oğlunun yaşamış olduğu ve Mısır'dan çıkış dönemine kadar süren "Atalar" devri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Diğer bir zaman dilimi de İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışı ve Filistin bölgesine geri dönerek yerleşmelerinden, Birleşik Krallığın ikiye bölünmesine kadar geçen zaman "Hâkimler" devridir ki bu dönem Tevrat'ta Yeşu, Hâkimler, Samuel ve I. Krallar bölümünün ilk on iki babında geçmektedir.²⁵

Atalar (Hâkimler) dönemi, Filistinlilerin oluşturduğu tehlikeyle başa çıkması için Saul'un krallığa geçmesiyle sona ermiş ve daha sonraki yüz yıllık süreçte İsrail'in tamamına egemen olan ve art arda gelen üç krallık; Saul, Davut ve Kudüs'te tapınağı inşa ettiren Süleyman'ın krallıkları dönemi "Birleşik Krallık" olarak nitelendirilmektedir. Birleşik krallık sonrasında İsrail krallığı iki devlete ayrılmıştır. Bu "Hizipleşme Dönemi"nde kuzeyde başkenti Samiriye olan İsrail Krallığı, güneyde başkenti Kudüs olan Yahuda Krallığı olarak yaşamlarına devam etmişlerdir. Yeni Asur Devleti MÖ 721 yılında kuzeyde bulunan İsrail krallığına son vermiş, böylece Yahuda krallığı tek bağımsız Yahudi krallığını sürdürmeye başlamıştır fakat Yeni Babil Devletinin kralı II. Nebukadnezar da MÖ 586 yılında Kudüs Tapınağını yerle bir ederek Yahuda halkını Babil'e sürgüne göndermiştir. Sürgün dönemi çok fazla uzun sürmemiş, Pers kralı II. Kyros'un MÖ 539'da Babil Devletini fethettikten sonra İsrailoğullarını geri getirdiği ve Kudüs'de İkinci Tapınağın tekrardan yapımına başlattığı dönemle sona ermiştir. Bundan sonrasına "Onarım Dönemi" denilmiştir. İnşa edilen "İkinci tapınak" ile başlayan son dönem, MS 70 yılında Roma İmparatoru Titus tarafından yerine bir daha yenisi yapılmamak üzere tapınağın yıkılması ile son bulmuştur.²⁶

²⁴Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakındoğu (MÖ 3000-330)*, (çev. Dilek Şendil), C.II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.47.

²⁵Ş. Ay Arçın, *age.*, s.15.

²⁶A. Kuhrt, *age.*, s. 48- 49.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS SEFERLERİ ÖNCESİ YAHUDİ TARİHİ

1.1. Atalar Dönemi

Tevrat'a göre İsrailoğullarının tarihi MÖ 1750 yıllarında başlamış olup, Tevrat'ın ilk kitabı Yaratılış (Genesis) Yahudi Kavminin Atası olarak İbranileri göstermektedir. Yine Tevrat'ta Yahudi dininin kurucusu ise Hz. İbrahim (Abraham veya Abram)'dir.²⁷ Kuzey Sami Kavimlerinin Atası ve Hz. İbrahim'in soyu olarak bilinen İbrani Kavmi, Hz. İbrahim'in Tanrı ile anlaştığına ve kendilerinin de onu kutsayanlar olarak "Tanrı'nın Seçilmiş Kavimi" olduklarına inanmışlardır. Büyük bir ulus, ün ve bereket ile müjdelenen Hz. İbrahim, bütün yeryüzü halklarına Tanrı'nın emirlerini aktarmakla yükümlü bir Peygamber olarak halkını yönlendirmiştir.²⁸

İsrail tarihi, Tevrat'ta anlatıldığı gibi bir "aile hikâyesi" niteliğindedir. Bu aile hikâyesine göre, Terah oğlu İbrahim'in Güney Mezopotamya'daki atalarının vatanı olan Ur Kenti'nden çıkmasıyla başlamıştır. Daha sonra Kuzeybatı Mezopotamya'da bir şehir olan Harran'a ve oradan ise Kenan Diyarına gitmişlerdir.²⁹ Tevrat Tanrının Hz. İbrahim'e vaad ettiği toprakları şu şekilde ifade etmektedir: "*Mısır Nehri'nden büyük nehir olan Fırat'a kadar Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus memleketini senin nesline veriyorum*".³⁰ Buna göre Nil Nehri'nden Fırat Nehri'ne kadar uzanan bölge, Tanrı tarafından İsraililerin atası Hz. İbrahime vaad edilmiştir.

Hz. İbrahim ve kavmi göçebe bir yaşam tarzını benimsemiş bir gruptan oluşmuştur. Vaad edilmiş topraklar (Arz-ı Mevud) olan İsrail Bölgesine göç etmeleri öyle kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir. İbrahim ilk olarak Mezopotamya'daki Ur Kenti'nden Harran'a gitmiş ve orada bir süre yaşamış, babası Terah'da orada vefat etmiştir. Sonrasında Rab İbrahim'e ; "*Ülkeni, akrabalarımı, baba evini bırak, sana*

²⁷Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, Kırıkkale 2012, s.37.

²⁸Yaratılış, 12: 2-3.

²⁹P. Kyle McCarter, "The Patriarchal Age: Abraham, Isaac and Jacob", *Ancient Israel From Amraham to the Roman Destruction of the Temple*, *Biblical Archaeology Society*, C.1, S.19, Washington 1999, s.1.

³⁰Yaratılış, 15: 18-21.

göstereceğim ülkeye git" dedi. "Seni büyük bir ulus yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım, Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyeni lanetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar senin aracılığınla kutsanacak" diyerek Kenan Diyarına göndermiştir. İbrahim, karısı Sara ve yeğeni Lut ile Harran'da elde ettiği mallarla Kenan'daki Şekem'e varmışlardır. Buralarda yaşamlarını sürdüren Kenanlı Samiler ile karşılaşmışlardır. Ayrıca Tanrı bu toprakları ona ve onun soyundan gelenlere bağışladığını dile getirmiş ve İbrahim de her seferinde ona sunaklar hazırlamıştır.³¹

Daha sonra Hz. İbrahim Tevrat'ta "Erets Goşen" olarak geçen Nil Deltasına göç etmiştir. Hz. İbrahim burada firavun ile anlaşarak oradan pek çok davar, sığır, erkek ve dişi eşek, erkek ve kadın köle, deve sahibi olarak geri dönmüştür. İbrani kavminin göçleri Mezopotamya'dan Kenan Kentine, oradan ise Mısır Krallığı ile sınırlı kalmamıştır. Kıtılık, sürgün ve vatan döngüsü İsrail oğulların kaderinde yazılmış gibi işlemiştir. İbrahim'in oğlu İshak zamanında yaşanan kıtlıkta komşu kent olan Gerar ile iyi bir anlaşma yapılarak su kuyuları paylaşılmıştır. Nitekim bir kıtlık nedeniyle Mısır'a göç hadisesi İbrahim'in torunu Yakup zamanında da görülmektedir.

"Yakup'la birlikte aileleriyle Mısır'a giden İsrailoğullarının adları şunlardır; Ruben, Şimon, Levi, Yahuda, İssakar, Zevulun, Benyamin, Dan, Naftali, Gad, Aşer. Yakup'un soyundan gelenler yetmiş kişiydi. Yusuf zaten Mısır'daydı. Zamanla Yusuf kardeşleri ve o kuşağın hepsi öldü. Ama soyları arttı, üreyip çoğaldılar, gittikçe büyüdüler, ülke onlarla dolup taşı. Sonra Mısır hakkında bilgisi olmayan yeni bir kral Mısır'da tahta çıktı. Halkına "bakın İsraililer sayıca bizden daha çok" dedi. "Gelin onlara karşı aklımızı kullanalım yoksa daha da çoğalırlar. Bir savaş çıkarsa düşmanlarımıza katılıp bize karşı savaşır, ülkeyi terk ederler" Böylece Mısırlılar, İsraililerin başına onları ağır işlere koşacak angaryacılar atadılar. İsraililer firavun için Pitom ve Ramses adında ambarlı kentler yaptılar." ³²

Hz. Yusuf'un ölümünden sonra nüfus sayıları daha da artan ve yüksek mevkilere gelmeye başlamalarıyla, Mısır Firavunu I. Amenhotep İbranilerin bu durumuna engel olmaya çalışmış ve emrindeki yetkililere, İbraniler'den doğacak tüm erkek çocuklarını

³¹P. K. McCarter, agm., s.1. Bkz. Yaratılış, 12: 1-10.

³²Çıkış, 1: 1-11.

öldürmelerini istemiştir. Ancak bu isteği duyan Levi Kabilesinden Amram ve Yehofet'in oğulları olan Hz. Musa'yı, henüz bebekken bir sandık içine koyarak nehre bırakılması sayesinde hayatı kurtulmuştur³³. Mısır kökenli bir isim olan ve genel kabule göre "çocuk" anlamına gelen Musa ismi, daha sonra tarihi süreçteki önemiyle birlikte İbrani kökenli olarak "sudan gelen" anlamında bir mana taşımaktadır. Mısır Firavununun kızı Musa'yı bebekken bulmuş ve ismini de koyarak sarayda büyütülmüştür. İbrani tarihinde önemli bir lider ve yasa koyucusu olacak olan Hz. Musa'nın, Mısır'da bulunduğu zaman Firavun I. Amenhotep sonrasında tahta çıkan I. ve II. Tutmosis ile İsrailileri en çok baskı altına alan III. Tutmosis dönemine denk gelmektedir.³⁴

1.2. Mısır'dan Çıkış

Tevrat'ın "Çıkış" bölümünde, Hz. Musa'nın liderliğindeki İsrail halkı, sert bir firavunun yönetimi altındaki köleliğinden kurtararak, Mısır'dan Kenan topraklarına yaptıkları özgürlük kaçıışı anlatılmaktadır. Bu özgürlük kaçıışı esnasında Tanrı, İsrail ile olan özel ilişkisini yoğunlaştırmış ve halk için kapsamlı bir dizi düzenleme ve dini yasaları ortaya koymuştur.³⁵

Tevrat anlatılarına göre İsrailoğulları, Mısır'dan çıkış yaptıktan sonra ilk olarak Sina Dağı'na gelerek yerleşmişlerdir. Sina Dağı, İsrailoğulları için çok önemlidir. Çünkü Tanrı Hz. Musa'ya İsrailoğullarını buraya getirmesini söylemiştir. Hz. Musa ve kabilesi buraya vardığında, Tanrı onlarla bir anlaşma yapmış ve onlara yeni bir yasa vermiştir.³⁶

İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının ikinci yılında Tanrı'nın emriyle Hz. Musa, Sina Çölü'nde halkın sayımını yapmıştır. Bu ilk sayıma göre, Levililer'in dışında bütün savaşçı erkeklerin sayısının toplamı 603.550 kişiydi.³⁷ Belirtilen bu sayı o dönemin göç hareketine göre aşırıydı. Böyle bir kalabalık insan göçü ile tenhalaşan Mısır Ülkesi, insan gücünün azalması nedeniyle, firavunların yaptırmış olduğu inşaat faaliyetlerini

³³ Bazı kaynaklarda Hz. Musa'nın bu dönemde dünyaya geldiği anlatılmış olsa da tarihsel olarak bunu destekleyen herhangi bir yazılı kayıt bulunamamıştır. Öte yandan Hz. Musa'nın firavun III. Ramses Döneminde Mısır'dan çıktığı ile ilgili bilgiler de vardır. Bu her iki bilgiyi dikkate aldığımızda Hz. Musa'nın yaklaşık 250 yıl hayat sürdürdüğü ortaya çıkar ki bununla ilgili de net bir bilgi yoktur. Zira Tevrat başta olmak üzere kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Hz. Musa sadece 120 yıl yaşamıştır.

³⁴Ş. Ay Arçın, *age.*, s.25.

³⁵Carol Redmount, *Bitter Lives: Israel in and Out of Egypt*, Oxford University Press, New York 1998, s.79.

³⁶ Iain William Provan, V. Philips Long, III. Tremper Longman, *A Biblical History of Israel*, Westminster John Knox Press, 2003 London, s.133. ; Bkz. Çıkış, 19: 1-20.

³⁷Sayılar, 1: 46.

durdurmuştur. Bunun sonucunda Mısır hem ekonomik açıdan gerilemiş hem de Deniz Kavimleri ile savaşlarında zafer elde etmiş olsa bile kaynaklarını tükettiği için çöküş sürecine girmek zorunda kalmıştır.

Hz. Musa, Kadeş-Barnea'da Tanrı tarafından kendilerine vaad edilmiş olan topraklarda keşif yapmaları için her bir kabileyi temsil eden on iki casus göndermiştir. Casuslar döndüklerinde bir iyi ve bir de kötü olmak üzere Hz. Musa'ya iki haber getirmişlerdir. İyi haber olarak, Tanrı tarafından onlara vaad edilen toprakların çok verimli olduğunu söylemişlerdir. Kötü haber ise, toprak sahipleri güçlü, uzun boylu ve şehrin surlarla çevrelenmiş olduğu şeklindedir. Hatta boyları o kadar büyüktür ki, İsraililer yanlarında "çekirge" gibi kaldıkları belirtilmiştir.³⁸

Hz. Musa liderliğindeki İsraililer 40 yıl süren uzun ve yorucu yolculuğun ardından eski toprakları olan vaad edilen topraklarına (Arz-ı Mevud) geri dönmüşlerdir. Fakat memleketlerini umdukları gibi bulamamışlardır. Çünkü Deniz Kavimleriyle gelen Filistinliler (Pelestler), günümüzdeki Filistin bölgesine yerleşmişlerdir. Ayrıca demirden silahlara ve savaş arabalarına sahip olmalarından dolayı, İsrail halkı geride kalan verimsiz arazilere yerleşmek zorunda kalmıştır. Böylece 130 yıl boyunca Filistinlilerin hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir.³⁹

İsraililer, Filistinlilerle mücadele edebilmek için silah ve savaş teçhizatlarına ihtiyaçları olduğu gibi organize de olabilmeleri gerekmektedir. Hz. Musa'nın ölümünden sonra başa geçen önderler var güçleriyle Filistin topraklarını ele geçirmek için çatışmışlardır. Tüm bu uğraşlara rağmen ancak MÖ 11. yüzyılda Benyamin Kabilesinden uzun boylu, yakışıklı bir adam olan Saul, İbranilerin yeni Kralı olmuş ve Filistinliler üzerinde üstünlük sağlamıştır. Lakin Filistinlileri MÖ 1000 yılına doğru ağır bir şekilde mağlup etmiş ve bağımsız bir İbrani Devletini kurarak tarih sahnesine çıkaran Kral Davud olmuştur.⁴⁰

³⁸I. W. Provan, V. P. Long, III. T. Longman, *age.*, s.135.

³⁹E. Memiş, *agm.*, s.8.

⁴⁰Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basın Yayın, Bursa 2008, s. 198.

1.3. Birleşik Krallık Dönemi (MÖ 1030-931)⁴¹

1.3.1. Kral Saul Dönemi (MÖ 1030-1009/1001)

MÖ 1100 yılında Mispa civarında bulunan Apek’de İsrailoğulları ile bir grup halk arasında yapılan kanlı bir savaşta İsrailoğulları büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilgiden sonra İsrailoğullarına kendilerine galibiyet yaşatmayan ve onların Silo Tapınağı’ndan getirttikleri Kutsal Ahit Sandığı, düşman Filistinlilerin eline geçmiştir. Böylece, Filistinliler Kenan Bölgesinin merkez ve güneyini egemenlikleri altına almışlardır. Silo Mabedi ve İbrani şehirlerini de yıkarak halkın elinden silahlarını toplatmışlardır.⁴²

İsrailoğulları bu kötü giden durumun ciddiyetin farkına varmaya başlamışlar ve güçlü bir liderin yönetimi altında birleşmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu hususta önderleri olacak kişi hem askeri komutan hem de siyasi bir hükümdar onları bu gidişattan kurtarabilirdi. Bu sebeple zamanın dini bir lideri olan Peygamber Samuel’e danışılmıştır. Samuel monarşiye karşı olsa da teokrasi yönetimin bırakılıp monarşiye geçilmesini uygun görmüştür.⁴³ Halkın bu isteğini kabul ettikten sonra Tanrı ile konuşarak Benyamin Kabilesinden Gibealı (Giva) Saul’u İsrailoğullarının ilk kralı olarak seçmiştir.⁴⁴ Saul’un Kral seçilmesi ile birlikte İsrailoğullarının da “Krallık Dönemi” başlamıştır.

Bu Krallık Dönemi, Tevrat’da diğer dönemlerden daha çok anlatılmıştır ve *Altın Çağ* olarak geçmektedir. Saul, Hz. Davud ve Hz. Süleyman’ın krallığındaki bu dönem, tarihçiler arasında birçok görüş ayrılığına sebep olmuştur. Bazı araştırmacılara göre; Birleşik Krallık Döneminin arkeolojik veriler ile desteklenmesinin yetersiz olmasından dolayı gerçek olamayacağını ve Pers ve Helenistik Dönem yazmanlarının yazdıkları efsanelerden olduğunu ileri sürerlerken; bazıları ise Tevrat’ta anlatılanların gerçekliğini kabul etmişlerdir. Bunların dışında asıl önem kazanan, İsrailoğullarının tarihlerinin Tevrat’ta ilk kez Samuel bölümünde geçen krallık kurumu ile sadece kutsal kitapta kalmayıp tarih sahnesinde yer almaya başlamasıdır. Nitekim MÖ 1. binyılın başlamasıyla

⁴¹Çalışmanın bu bölümünün kronolojisi Şeyma AY ARÇIN, *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hâkimiyetine Kadar*, Ayışığı Kitapları Kitabevi, İstanbul 2016, s. 33-48. Eseri ele alınarak tarihlendirilme yapılmıştır.

⁴²Mehmet Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin, Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1987, s. 312.

⁴³M. Ş. Günaltay, *age.*, s.313.

⁴⁴I. Samuel, 8: 12.

Kenan çevresinde bulunan devletlerin az da olsa tarihi kayıtlarıyla karşılaştırma yapılmıştır. Fakat bu dönemin üç kralından ilki olan Saul hakkında bilgiler sadece Tevrat'ta yer almıştır.⁴⁵

Kral Saul isminin İbranice'deki anlamı "istenmiş, aranmış, ödünç verilmiş (Rab tarafından)" manasında kullanılmıştır. Tevrat'a göre; Saul genç ve güzel bir kişiydi.⁴⁶ Kral Saul'un İsraililerin ilk Lideri seçilişinin nedenleri arasında, onun aşırı yakışıklı oluşuna değinilmiştir. Bu nedenle, "*kadınlar onunla konuşmaya can atar ve gözleri ona bakmakla bayram ederdi*" şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca, Saul'un tahta çıktığı sıralarda 1 yaşındaki çocuk gibi masum olduğu ve günaha kesinlikle girmediğinden askerî cesaretinin üst seviyede olduğu ve savaşta asla mola vermeden yüz yirmi mil yürüyebildiğinden⁴⁷ bahsedilmiştir. Bundan dolayıdır ki, İsrail Kralı olduğunda etrafında bulunan düşmanları; Ammon Oğulları'na, Edom'a, Moab Krallığına ve Filistinlilere karşı cenk etmiş ve her ne tarafa yönelirse orayı yenerek dönmüştür.⁴⁸

Saul İsrailoğullarını kabile yapısını bozmamış, aralarında çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlığa imkân vermemiştir. Fakat Saul'un siyasi ve askeri kral seçilmesiyle birlikte, Tanrının eli olan ruhani lider ve yargıç olan Samuel ile arası bozulmuştu. Bu durum Yargıçlar Döneminden, Krallar Dönemine geçişte ortaya çıkan güçlüğün göstergesidir.⁴⁹ Bu olaydan sonra Saul ve Samuel'in arasındaki anlaşmazlık İsrailoğulları'nın Amelikler ile yapmış olduğu savaşla daha da alevlenmiştir.

Bu olay, Eski Ahitte Tanrı Yehova Samuel aracılığıyla Saul'a şöyle der;

"RAB'bin sözlerine kulak ver. Her Şeye Egemen RAB diyor ki, İsraililer'e yaptıkları kötülükten ötürü Amalekliler'i cezalandıracağım. Çünkü Mısır'dan çıkan İsraililer'e "RAB seni kendi halkı İsrail'in Kralı olarak meshetmek için beni gönderdi.

⁴⁵Ş. Ay Arçın, *age .*, s. 33-34.

⁴⁶Özcan Toski, "Krallar Döneminde Yahudilik", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2004, s. 7. ; Bkz. I. Samuel, 9: 2.

⁴⁷Ali Osman Kurt, "İki Kral- İki Hikâye: Kral Saul ve Kral Davut- Tarih ve Mitoloji Işığında Bir Okuma", *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları* dergisi, C. 6, S.1, Sivas 2009, s.268-269.

⁴⁸I. Samuel, 14: 47.

⁴⁹Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi: Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye İlişkileri*, Üniversal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul 2000, s.39.

*Şimdi karşı koydular. Şimdi git, Amalekliler'e saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür."*⁵⁰

Kral Saul, iki yüz bin askeri ve Yahuda Kabilesinden de on bin askeriyle birlikte Ameleklilerin üzerine doğru yola çıkarak halkı kılıçtan geçirmiştir. Fakat Saul ve askerleri Amelek Kralı Agak'ı sağ olarak esir almışlardır. Bunun dışında İsrail askerleri ele geçirmiş oldukları koyun, kuzu, sığır ve besili danaların en iyilerini kendilerine ayırarak, yalnızca zayıf ve değersiz olanları tanrıya adanmışlardır. Böylece askerleri üzerinde otorite sağlayamamış olan Saul tanrıya adanmış olan adakların askerlerin almasına izin vermiştir. Bu sebeptendir ki Tanrı Samuel yoluyla, Kral Saul'a hesap sormuştur. Saul yaptığından pişman olduğunu söyleyerek özür dilemiştir. Tanrı onu krallığa seçtiği için pişman olmuştur ve Saul'un krallığını reddetmiştir. Samuel Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmiş ve Amelek Kralı Agak'ı Tanrı huzurunda kılıcıyla parçalamıştır.⁵¹

İsrail ve Filistinler arasında geçen en mühim savaşlardan birisi olan ve Tevrat'ta da ayrıntılı bir şekilde bahsedilen Judah Bölgesi'ndeki Ela Vadisi'nde gerçekleşen mücadeledir. Bu mücadelede Saul'un ordusunda genç ve yetenekli bir asker olarak bulunan Davud Filistin devi usta dövüşçü Golyat'ı taş ve sapan marifetiyle öldürmüştür. Filistinliler, kahramanları olan Golyat'ın öldüğünü görünce korkarak kaçmışlardır. Böylece Ela Vadisi'ndeki bu mücadelenin sonucunda yönetim Filistinlilerden alınmıştır.

52

Filistinlilerin büyük komutanı Golyat'ı yenerek halkın takdirini kazanmış olan Yahuda kabile başı Davud, Saul ile rakip olmaya başlamıştır. Kral Saul, başarısını kıskandığı Davud'u yanına getirterek ve kendi askeri (zırh taşıyıcısı) yapmıştır. Davud onun her zaman yanında bulunmuş, işlerini haletmiş ve hatta krala arp çalmıştır.⁵³ Tüm bunlara rağmen Kral Saul'un kıskançlık duygusu geçmemiş ve Davud'u defalarca öldürtmeye çalışmıştır. Bunun üzerine Davud kaçmıştır. Bu durumu fırsat bilip saldırıya geçen Filistinlere karşı, Saul komutasında İsrail Krallığı Gilboa'da savaşa çıkmıştır. Fakat İsrail ordusu savaşı kaybettiği gibi Kral Saul, Filistinli askerlerin eline düşmüştür. Tanrı,

⁵⁰I. Samuel, 15: 1-3.

⁵¹I. Samuel, 15: 4-33.

⁵²Flavius-Josephus, "Antiquities of the Jews, II.IX.5", 1901, s.154.

⁵³Y. Besalel, *age.*, s.39-40.

Kral Saul’u daha önce Amelek savaşında sözünü tutmadığı için cezalandırmıştır. Kral Saul, aşağılanmaktan korktuğu ve ölümünün bir Filistinli tarafından olmaması için intihar etmiştir. Ayrıca savaşta Kral Saul’un üç oğlunun da öldüğü bilinmektedir.⁵⁴

Kral Saul’un ölümünden sonra yerine oğlu İş-boşet geçmiştir. Lakin diğer bir İsrail kabilesi olan Yahuda boyu Hebron’da Hz. Davud’un Krallığını ilan etmiştir. Daha önce Kral Saul’un hizmetinde bulunmuş ve cesareti ve kahramanlığı ile ün yapmış olan Hz. Davud Yahuda memleketinin Beyt Lehem halkından Yesse’nin küçük oğludur. Hz. Davud ve İş-boşet arasında uzun yıllar hâkimiyet yarışı yaşanmıştır. Yedi sene süren bu savaşın sonunda, İş-boşet’in iki hizmetçisi tarafından öldürülmesi üzerine, zaten İş-boşet’in idaresinden hoşnut olmayan kuzeyde yaşayan İsrailoğulları Kabileleri Hz. Davud’un Krallığını tanımışlardır.⁵⁵

1.3.2. Kral (Hz.) Davud Dönemi (MÖ 1009/1001-969)

Yahudi kaynaklarında Kral Davud’un soyu: “Perets, Hestron, Ram, Amminadab, Nahşon, Salmon, Boaz, Obed, Yesse ve Davud”,⁵⁶ şeklinde zikredilmektedir.

Hristiyanların kutsal kitabı İncil’de ise Kral Davud’un soyu şu şekilde geçmektedir.

Matta İnciline göre; “İbrahim, İshak, Yakub, Yahuda, Perets, Hestron, Ram, Amminadab, Nahşon, Salmon, Boaz, Obed, Yesse ve Davud”, dur.⁵⁷

Luka İnciline göre ise; “Adem, Şit, Enoş, Kainan, Mahalaleel, Yared, Hanok, Metuşelah, Lamek, Nuh, Sam, Arfakşad, Kainan, Şela, Eber, Peleg, Reu, Seruc, Nahor, Terah, İbrahim, İshak, Yakub, Yahuda, Perets, Hestron, Aram, Nahşon, Salmon, Boaz, Obed, Yesse, Davud”, idi.⁵⁸

⁵⁴I. Samuel, 18: 8-11, 31: 1-6.

⁵⁵Ahmet Usta, “Ali Reşat’ın Tarih-i Kadiminde İbrâniler”, *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 14-15, Samsun 2003, s. 142. ; Bkz. II. Samuel, 2: 8-11.

⁵⁶M. Nana, *age.*, s.155.; Bkz. Rut, 4: 18-22.; I. Tarihler, 2: 5-15.

⁵⁷Matta, 1: 1-6.

⁵⁸Luka, 3: 31-38.

Kutsal kitaplarda görüldüğü üzere, Kral Davud'un soyu Rut ve I.Tarihler Bölümü'nde Perets'e kadar götürülürken, Matta İncili'nde Davud'un soyu Hz. İbrahim'e kadar götürülmüştür. Luka İncili'nde ise Hz. Adem'e kadar götürülmüştür.

Kral Saul, Filistinli düşmanları ile yapmış olduğu savaşta vefat etmesi üzerine, İsrail kabileleri Davud'un etrafında toplanmaya başlamışlar ve Davud'u kral olarak kabul etmişlerdir. II. Samuel'de Davud'un kral olarak seçilmesi şu şekilde geçmektedir;

İsrail'in bütün kavimleri Hebron'a gelmiş ve Davud'a her şeyleri ile bağlı olduklarını söylemişlerdir. Daha sonra Davud'un yanına İsraili ihtiyarlar gelmiş, orada ahitleştiler ve Davud'u İsrail üzerine kral olarak övmüşlerdir. Davud kral olduğunda otuz yaşındaydı ve krallığı kırk yıl sürmüştür. Davud Hebron'da Yahuda kabilesine 7 yıl 6 ay, Yeruşalim'de ise, tüm İsrail ve Yahuda kabilelerine 33 yıl boyunca kral olarak yönetmiştir.⁵⁹

Kral Davud düşmanları olan Filistinlileri ülkesinden çıkardıktan sonra Ürdün Nehri'nin doğusundaki ülkelere savaş açmıştır. İlk olarak, Moab Krallığını, Ammonluları, Oront Vadisi'nin kuzeyindeki Arami Soba Krallığını, Edomluları yerle bir ederek Dımişk/Dimushcus'taki (Şam) Arami Krallığını vergiye bağlamıştır. Daha sonra, otoritesi ile İbrani kavimlerini birliğe bağlamış ve bu birliğin sınırlarını genişletmiştir. Tanrının vadettiği toprakları Kızıldeniz'den Fırat Nehri'ne kadar ulaştırmıştır.⁶⁰

Davud Krallığı Dönemi süresince Filistinlileri pek çok kez yenilgiye uğratmış ve onların kıyı şeridine doğru uzaklaştırmıştır. İsrailoğullarının merkezinde kalan ve Yebusilerin elinde olan Kudüs Kenti, Kuzey ve Güney kabilelerin birleşmesinde engel durumda idi. Bunun üzerine Kral Davud, yaklaşık MÖ 1000 yıllarında Kudüs Şehrini Yebusilerin elinden alarak şehri kontrol altına almıştır.⁶¹ Filistinliler ile yaptıkları bir savaşta ahit sandıklarını düşmanlarına kaptırmışlardı. Filistinlilerin ahit sandığını aldıktan sonra başlarına belalar geldiği⁶², bu yüzden de Filistinlilerin ahit sandığını bir öküz arabasına koyarak İsraililere geri gönderdikleri söylenmiştir.

⁵⁹II. Samuel, 5: 1-5.

⁶⁰Abdulvehap Ballı, Ali Fuat Gökçe, "Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu", *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, S. 5, Gaziantep 2021, s. 68.; Bkz. II. Samuel, 8: 2.

⁶¹Y. Besalel, *age.*, s.40.

⁶²I. Samuel, 5: 1-12.

II. Samuel, Kral Davud'un Ahit Sandığını alarak Kudüs'e geri getirmesini şu şekilde anlatmıştır;

*“Davud, İsrailoğullarından otuz bin tane seçme adam toplamış ve Rabbin sandığını almak için Bale-Yahuda'ya varmışlardır. Orada Rabbin sandığını bir öküz arabasına koyup ve geri dönmüşlerdir. Arabayı Uzza ve Ahyo isimli iki kişi sürüyorlardı. Yolda gelirken öküzler tökezleyince Uzza sandık düşmesin diye sandığa elini uzatmış ve sandığı tutmuştu. Rab, Uzza'nın bu hareketine çok kızmış ve Uzza'yı oracıkta öldürmüştü. Davud da bu olaya çok sinirlenmiş ve sandığı yanına almak istememiş, bu yüzden Davud, sandığı Gatlı Obed-Edon'un evine götürmüştü. Sandıktan dolayı Obed-Edon'un evi bereketlenmişti. Bunu duyan Davud sandığı Obed-Edon'un evinden alarak kendi yanına getirmiş ve hazırlanmış olan çadırın ortasına yerleştirmişti. Sandığın gelişi sırasında büyük kutlamalar yapılmış. Bu kutlamalara Davud da katılmıştı”.*⁶³ Filistinliler'den geri alınan Ahit Sandığı'nı buraya getirerek Kudüs'ü İsrail krallığının başkenti ilan etmiştir.⁶⁴

Yahudilerin savaşlarda dahi Ahit Sandığını yanlarından ayırmamaları ve Kral Davud'un bu sandık için özel bir alan yaptırarak sandığı oraya yerleştirmiş olması, Yahudilerin kutsal emanetlerine ne kadar çok değer vererek koruduklarını göstermektedir.

Kral Davud'un Sur Kralı Hiram ile özel ilişkileri olduğu bilinmektedir. İsraililerinde iyi ilişki kurmasının nedeni ekonomik durumdan dolayıdır. Böylece yapmış olduğu anlaşma ile İsrailoğulları tarihinde ilk kez ticari ilişkiler yolunda adım atan kral konumuna erişmiştir. Bu anlaşma ile Fenike-İsrail siyasetinin geleceği de belirlenmiştir. Tacir bir kral olan Hiram, Doğu Akdeniz'de Davud'un fetihlerini ve yayılma alanlarını yakından takip etmiştir. Özellikle, Ticaret kervan yollarının İsrailoğullarının eline geçmesi sebebiyle de iş birliği yapmanın imkânlarını aramışlardır. İsrailoğulları da bu yakınlaşma ile güney ve doğusundaki Araplar ile Sur'daki müttefiklerinden ticaretin detaylarını öğrenmişlerdir.⁶⁵

Davud'un Krallığı Dönemi'ndeki süreçte İsrailoğullarının ordusundaki kuvvetler iki gruptan oluşmaktaydı. Bunlardan ilki, Davud'un kahramanları denilen ve daimî

⁶³II. Samuel, 6: 1-15.

⁶⁴Y. Besalel, *age.*, s.40.

⁶⁵M. Nana, *age.*, s.176-178.

kuvvet grubu olan Gibborimler, diğeri ise savaş ve tehlike anların İsrail kabilelerinden toplanan ve eli silah tutan askeri birliklerden “Şabalar” oluşturmuştur.⁶⁶

Kral Davud Dönemi’nde İsrail Krallığının bu kadar geniş bölgelere seferler düzenlemeleri, o dönemde Asur Devleti’nin duraklama devresine rastlamıştır. Öyle ki, İsrail Krallığı ele geçirdiği bölgeleri bir devletin hâkimiyetinden daha çok bir beylik yönetimine benzetmiştir. Bunun sebebi İbranilerin bu bölgeye Kenanlılar üzerinden gelmeleri ve yakınlaşma fırsatı bulamamış olmalarıdır. Kral Davud’un bu hâkimiyet alanı içinde Eski Ahitten başka bilgi veren arkeolojik kaynakların hem yetersiz hem de tartışmalı oluşundan kaynaklanmıştır. Kudüs’te bulunan Opel’in güneyinde yer alan anıtsal yapının Kral Davud’a ait olduğu düşünülmüş olsa da kabul olan genel görüş kral Süleyman’a ait olduğu üzerinedir. Bu döneme ait olduğu düşünülen diğeri bir yapı Davud Şehri’nin doğu yakasında bulunan Yebus Rampası (taş basamaklı yapı) olduğu yöndedir. Tartışmalı konulardan bir diğeri ise, Kudüs Şehri’nin ele geçtiği MÖ 10. yüzyılda yenice yerleşilmeye başlanıldığı görüşü ile bu şehrin başkent olacak kadar gelişmediği sadece köy görünümünde yer olduğunu savunan görüşlere rastlanılmıştır. Yazılı olarak ele geçmiş olan arkeolojik buluntular da “*Tel Dan*” şehrinde bulunmuş ve üzerindeki bir satırda Aramice “*Davud’un Evi*” yazılmış olan stel ve Moab Kralı Meşa’nın İsrail Krallığına karşı kazanmış olduğu bir zaferini anlatmıştır. Bu Meşa Steli’inde geçmiş olan “*Davud’un Evi*” yazısı ile kısıtlı olarak ele geçmiş olması, Kral Davud Dönemi’nin Tevrat da bahsedildiği kadarıyla çok parlak bir dönem olmadığı görülmüştür.⁶⁷

Kral Davud’a hitaben yazılmış olan “*Tel Dan Steli*” (MÖ 9. yy) İsrail’in kuzeyinde bulunan Galile Bölgesi’ndeki Hermon Dağı eteklerinde 1993 yılında keşfedilerek çıkarılmıştır. Stelin bulunduğu bölgedeki yıkım kalıntılarının izleri, Asur kralı III. Tiglat-Pilaser’in MÖ 733-732 tarihlerinde İsrail’in kuzeyine yapmış olduğu seferlerle aynı döneme denk geldiği ifade edilmiştir. Asur kralının yapmış olduğu saldırılar sonucunda İsrail ve Yahuda Krallıklarının yanında küçük şehir krallıkları da yer almış ve saldırılardan etkilenmişlerdir. Öyle ki, Tel Dan Şehrinin Asur saldırılarından ilk etkilenen şehirlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Stelde bahsi geçen Asur saldırılarına

⁶⁶M. Ş. Günaltay, *age.*, s.322.

⁶⁷Ş. Ay Arçın, *age.*, s.41-42.

değnilmese de siyasi bir metin olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen Yazılı metnin tercümesi şöyledir: ⁶⁸

1. ...
2. ...babam dođruldu
3. ...ve babam öldü, o [kaderine] gitti [İs-]
4. rail önceden babamın topraklarına...
5. ben [İsrail'e karşı savaştım?] ve Hadad benim önümden gitti...
6. ...kralım. Ve ben kılıçtan geçirdim [onların X piyadelerini ve savaş ara-]
7. balarını ve iki bin süvarisini...
8. İsrail kralı. Ve [ben] kılıçtan geçirdim [... kra-]
9. lını Davud'un evinin. Ve ben yerleştirdim...
10. onların topraklarını
11. diğerleri...[...hü]
12. küm sürdü İs[rail]in üzerinde
13. üzerine kuşatma...

Bahsi geçen metinde steli yazdıran kralın adı geçmemektedir. Ancak, Asur kralı III. Salmanassar'ın ölümünden sonra İsrail'in kuzeyinde egemenlik kurma arayışında olan Şam Kralı Hazael tarafından inşa ettirildiği düşünölmektedir. Metine göre, Şam Kralı, İsrail ve Yahuda Krallıklarını kılıçtan geçirterek yendiği söylenmektedir. Öyle ki, MÖ 9. yüzyıl da hem İsrail, Yahuda ve Şam Krallıklarının kendi aralarında mücadeleler yapmış hem de Asur Krallığının yayılmacı politikasına karşı birlik oluşturmuşlardır. Şam ve İsrail Krallığı arasında geçen ticaret yollarına hâkim olma savaşında, Yahuda Kralı Ahazyâ, İsrail Kralı Yoram'a birlik olmuş, lakin Yoram savaşta yaralanmış ve Hazael'in

⁶⁸Şeyma Ay Arın, "Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları", *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Konya 2018, s. 5-6.

desteğiyle Yehu İsrail tahtına geçmiş böylece Yoram ve Ahazy'a'yı da öldürtmüştür. Stel metninde ismi geçen, “*Davud Evi*” kralının Yahuda Kralı Ahazy'a olduğu ve İsrail Kralının da Yoram olduğu bilinmektedir.⁶⁹ Anlaşıldığı üzere, “Tel Dan Steli” metninde Kral Davud’un soyundan gelenlerin hüküm sürdüğü Yahuda Krallığı ve Kudüs aklı gelmektedir.

Kral Davud, 40 yıl idaresinden sonra yaşının da ilerlemesinden dolayı hastalanıp yatağa düşmüştür. Bu rahatsızlığının üzerine yerine Peygamber Natan’ın da isteği ile Bethseba’dan olan küçük oğlu Süleyman’ı Kral olarak seçmiştir. Diğer oğulları olan Abşalom ve Adonia babalarına karşı isyanı çoktan çıkarmışlardı. Fakat bu isyanlar bastırılmıştır.⁷⁰ Kral Davud’un öleceği günler yaklaştığında oğlu Süleyman’a bıraktığı vasiyetine göre:

“Ben bütün dünyanın gittiği yola gidiyorum. Sen kuvvetli ol, yaptığın her işte ve yöneldiğin her tarafta hikmetli ol. Musa’nın şeriatından yazılmış olana göre Allah’ın yolunda yürümek, kanunlarını, emirlerini, hükümlerini tutmak için onun bekçisi ol” demiştir.

Bunun dışında da oğluna öğütler vermiştir. Diğer bir vasiyetin de ise, kendine ihanet eden komutanlarının yok edilmesini söylemiştir. Daha sonra da vefat etmiştir.⁷¹

1.3.3. Kral (Hz.) Süleyman Dönemi (MÖ 969-931)

Kral Süleyman, Kral Davud’un oğullarının dördüncüsüdür.⁷² Annesi, Hititli Uriya’nın dul eşi Bat-şeba olduğu bilinmektedir. Kral Davud ona “Süleyman” ismini koymuş Peygamber Natan ise, “Yedidyah” ismini vermiştir. Süleyman isminin aslı olan “Şelomo” İbranice “Barış Adamı” anlamına gelmekte olup Yedidyah ismi ise, “Rabbin Sevgilisi” olarak geçmektedir.⁷³

Süleyman babasının kendisini kral olarak tahta çıkarmasının ardından kurban kesmek için Gibyon’a gitmiştir. Burada yaşanan olay Eski Ahit I. Krallar 3’te anlatılmakta olup, Tanrı tarafından desteklendiğinin duyurusunun yapılmadığı

⁶⁹Ş. Ay Arçın, agm., s.6.

⁷⁰I. Krallar, 1: 1-43.

⁷¹I. Krallar, 2: 1-12.

⁷²II. Samuel, 5: 14.

⁷³Hayrullah Örs, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitap Evi, İstanbul 2003, s.221. ; Bkz. II. Samuel, 12: 24-25.

anlaşılmaktadır. Bu hikâyeye göre; Süleyman'ın tepedeki bir tapınak ile Gibyon yakınlarındaki bir sunağı ziyaret ettiği anlatılmıştır. Burada uykuya dalan kral Süleyman'ın rüyasına Yehova girerek ona bir dilek hakkı verilmiştir. Kral Süleyman da Tanrı'dan parlak bir zekâ istemiştir. Ayrıca, Süleyman'ın talep etmediği halde Tanrı tarafından uzun ömür ve zenginlik bahşedileceği söylenmiştir. Burada anlatılanlar ile Tanrı Yehova'nın Süleyman ile iletişime geçerek onun krallığını onayladığı ima edilerek Süleyman'ın hakkı olduğunu meşrulaştırmıştır.⁷⁴

Kral Davud ömrünün son yıllarında karısı Bat-şeba'ya vermiş olduğu sözü yerine getirerek oğlu Süleyman'ı kral ilan etmiştir. Davud'un vermiş olduğu emir ile Süleyman, Gibyon(Gihon) da Peygamber Natan, Ordu Komutanı Bena, Keretliler ve Peletliler'in huzurunda Kâhin Sadok tarafından övgülerle karşılanmıştır. Halk borular çalarak "*Yaşasın Kral Süleyman*" diyerek büyük coşku ve sevinç yaşamıştır.⁷⁵ Böylece Birleşik İsrail Krallığının son kralı olarak tahta çıkan Süleyman'ın 40 yıl sürecek olan taht serüveni başlamıştır.

Kral Süleyman'ın tahta çıkışından bu yana krallığında vuku bulan savaşlar ve bunalımlar bitmek bilmemiştir. Bu yüzden, fetihten çok krallığı için oluşabilecek tüm tehlikeleri bertaraf ederek, babasının elde ettiklerini siyasi, ekonomik, diplomatik ve idari yöntemlerle imparatorluğu güçlendirmeye çalışmıştır. Krallığına yeni topraklar katmamış, mevcut topraklar üzerinde merkezi monarşi ile idareyi güçlendirerek egemenliğini sürdürmüştür.

Kral Süleyman, ülkeyi idari açıdan 12 bölgeye ayırarak bu bölgelere valiler tayin etmiştir. Ayrıca, Bölge valileri kendilerine verilen 1 aylık süreçte, Kral Süleyman'a ve sofrada bulunan tüm kişilere yiyecek temin etmişlerdir. Bununla da kalmamışlar ve savaş arabalarının atlarıyla öbür atlar için belirlenmiş bir alana arpa ve saman getirmişlerdir.⁷⁶ Kral Süleyman'ın 1400 savaş arabası, 12000 atı bulunmaktaydı ve savaş arabalarıyla atlarının bir kısmını şehirlere bir kısmını da Yerusolim'e yerleştirmiştir.⁷⁷

Kral Süleyman, bölgedeki durumunu sağlam tutmak için komşu devletlerle de antlaşma yapma geleneğini sürdürmüştür. Bilhassa, Fenikeli Sur (Tir) Kralı Hiram ile

⁷⁴A. Kuhrt, *age.*, s.97.

⁷⁵I. Krallar, 1: 28-40.

⁷⁶I. Krallar, 4: 27-28.

⁷⁷II. Tarihler, 1: 14.

antlaşmalara girmiştir. Böylece ticari amaçla Hiram'ın donanmasından da faydalanmıştır. Süleyman Sur Kralı Hiram'ın kızı ile evlenmiştir. Ayrıca Fenike'den inşaat uzmanları getirtirmiştir. Mısır'da 21. Süleleden Firavun Siyamun (Psusennes) ile anlaşmış, Siyamun da Süleyman'a kızını ve düğün hediyesi olarak da Gezer Şehrini vermiştir.⁷⁸ Kral Süleyman firavununun kızına bir saray inşa etmiştir.⁷⁹

Kral Süleyman, firavunun kızına vermiş olduğu bu imtiyazlarla hem evlilik-akraba birliği kurmuş hem de İsrail-Mısır ilişkilerini güçlendirmiştir. Böylece batıdan gelebilecek tüm tehlikeleri de engellemiştir.

Kral Süleyman başka birçok krallıklar ile de ilişkiler kurmuştur. Hatta tüm bu krallıklarla siyasi evliliklere gerçekleştirmiştir. Bunlardan, Moavlı, Ammonlu, Edomlu, Saydalı ve Hititli birçok kadınla evlenmiştir. Nitekim abartılı bir şekilde Süleyman'ın kral kızlarından 700 karısı ve 300 cariyesi olduğu bilinmektedir. RAB'bin İsrailoğullarına; *“Ne siz onların arasına girin, ne de onlar sizin aranızda girsinler; çünkü onlar kesinlikle sizi kendi ilahlarının ardınca yürümek üzere saptıracaklardır”* diye söylemiştir. Ancak Süleyman'ın karıları tarafından başka ilahların ardınca yürümek üzere yolundan saptırıldığı söylenmiştir.⁸⁰ Aslında Kral Süleyman'ın bölge krallarından gelebilecek tehditlere karşı ülke güvenliğini sağlamlaştırmak için evlenmeyi bir politika haline getirdiği ve böylece İsrail ve komşu devletlerarasında yakın ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Kral Süleyman döneminde ekonomik bakımdan da bir rahatlama olmuştur. Onun krallığında Yeruşalim'de refah ve zenginliğin boyutu o kadar yükselmiştir ki altın ve gümüş, taş değerine düşmüştür. Ayrıca Süleyman'ın atları Mısır ve Keve'den getirilmiştir. Kralın tüccarları, bunlardan bazılarını Hitit ve Aram Krallarına satmışlardır.⁸¹ Süleyman'a bir yılda gelen altının miktarı altı yüz altmışaltı talant'ı bulmuştur. Tüccarların ve alım satımla uğraşanların (Arabistan Kralları ile İsrail Valileri) getirdiği altın bunun dışında kalmıştır. Sur'lu Hiram'ın adamlarının yönetiminde Tarşış'e

⁷⁸Y. Besalel, *age.*, s.41.; M. Ş. Günaltay, *age.*, s.325.

⁷⁹I. Krallar, 7: 8. ; II. Tarihler, 8: 11.

⁸⁰I. Krallar, 11: 1-3.

⁸¹I. Krallar, 10: 27-29.

giden kralların gemileri üç yılda bir altın, gümüş, fildişi, maymun ve tavus kuşlarıyla yüklü olarak geri dönmüşlerdir.⁸²

Kral Süleyman'ın ünlü hikâyelerinden biri de Saba Kraliçesi'nin Kudüs'ü ziyaret edişi olmuştur. Saba Krallığı Arabistan Yarımadasının Güneyinde (Yemen) yer alan Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusuna açılan altın madeni ve baharatları ile zengin olan bir ticaret şehri idi. Kraliçe mallarını Akdeniz'de pazarlayabilmek için Filistin limanlarına ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden, Kral Süleyman'ın bilgeliğinden ve ekonomik gücünden etkilenmiş olan Saba Kraliçesi hem aklındaki zor soruları krala sormak hem de ticari ilişkide bulunmak için Kudüs'e gelmiştir. Tüm sorularına yanıt alan ve ticaret bağına da kurmuş olan kraliçe Kral Süleyman'ın gücüne ve şanına da yakından şahit olmuştur. Ayrıca kraliçe, Süleyman'a altın, değerli taşlar ve baharat (eşsiz) hediye etmiştir.⁸³ Kral Süleyman ve kraliçe arasında gerçekleşmiş olan bu hediye alışverişi hem ticaret başlatmış hem de baharat gibi önemli bir ürünün diğer devletler tarafından da büyük talep görmüş olması ve bu ticaret kervanlarının geçtiği yolların sınırlarını Süleyman'ın kontrolünde gerçekleşmesi İsrail Krallığının zenginleşmesini sağlamıştır.

Kral Süleyman, şehrinin güvenliğini yalnızca barış ve ittifak anlaşmalarına bırakmamış, özellikle askerlik sistemi ve savunma anlayışında da önemli bir farklılık yaratmıştır. Öyle ki Kral Süleyman babası Davud'un krallığı zamanında bir bölümü hariç, tamamını, kabilelerden seçilen askeri birliklerin oluşturduğu ordu yerine, genelini paralı askerlerden oluşan bir ordu kurmuş ve bu usta askerlerin donanımını da yükselterek o döneme kadar İsrail askeri birliklerinde fazla rastlanılmayan atlı savaş arabalarını çok sık bir şekilde kullanmıştır. Özellikle, Süleyman Kudüs Şehri başta olmak üzere diğer mühim kentlerin surlarını da güçlendirmiş ve şehrin savunma açısından kritik alanlarına güçlü kaleler inşa yaptırarak bu bölgeyi askeri yığınak olarak kullanmıştır.⁸⁴

Kral Süleyman ülkesinin askeri ve savunma faaliyetlerine yönelik çalışmalarının yanı sıra şehrin içerisinde büyük bir imar ve inşaa çalışması da yürütmüştür. Öncelikle babası Kral Davud, Mabedin inşası için bütün gücüyle hazırlıklar yapmıştır.⁸⁵ Fakat Tevrat'ta yer alan "*Ama RAB bana (Davud), 'Sen çok kan döktün, büyük savaşlara*

⁸²II. Tarihler, 9: 13-23.; I. Krallar, 10: 14-22.

⁸³I. Krallar, 10: 1-11.; II. Tarihler, 9: 1-9.

⁸⁴Mehmet Katar, *Yahudilikte Hz. Süleyman*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s.317-318.

⁸⁵I. Tarihler, 29: 2.

*katıldın' dedi, 'Benim adıma tapınak kurmayacaksın. Çünkü yeryüzünde gözümün önünde çok kan döktün.'*⁸⁶ İfadelerinden de anlaşılacağı gibi, Davud'un Mabed'i yapma düşüncesi, Tanrı tarafından takdirle karşılanmasına rağmen katıldığı savaşlardaki kan dökücü rolü sebebiyle, Mabed'in onun tarafından yapılmasına izin verilmemiştir.⁸⁷ Gerek Tevrat'taki bu cümlelerden gerekse Peygamber Natan'ın Davud'a ilettiği "*Mabed'i yapacak olan kişinin onun kendi soyundan gelen başka bir kişi olacaktır*"⁸⁸ şeklindeki ifadesinden Mabed'in daha sonra Davud'un oğlu Kral Süleyman zamanında ve onun tarafından yapılacağı anlaşılmaktadır.

Tevrat'ın bildirdiğine göre, Süleyman, Mabed'in inşasına Yahudilerin Mısır'dan çıkışının 480. yılında (MÖ 964) Kudüs'teki Moriya Tepesindeki Tapınağın inşasına başlanmış ve bu inşa faaliyeti 7 yılda tamamlanmıştır.⁸⁹

O zamanki şartlar içerisinde değerlendirildiğinde Kral Süleyman'ın inşa edeceği Mabed'in büyük ve görkemli olacağı rivayet anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir Mabed'in yapımının Süleyman'ın tek başına kaldırabileceği bir iş olmadığı bildirilmiştir. Bu sebeple, Kral Süleyman, daha önce babası Davud'un sarayının yapımında büyük emeği geçen ve Davud'la yakın dostluğu bulunan Sur Kralı Hiram'dan, babasının savaşlar nedeniyle yapamadığı Mabed için yardım istemiştir. Bunun üzerine Hiram, eski bir dostunun oğlundan gelen bu haberden dolayı mutlu olduğunu belirtmiş ve Kral Süleyman'a, Mabed'in inşaatı esnasında gereken yardımı yapacağını söylemiştir. Ancak, Hiram, yapacağı yardımların karşılıksız olmaması gerektiğini söylemiş ve Kral Süleyman'dan sarayının yiyecek gereksiniminin karşılanmasını talep etmiştir.⁹⁰ Kral Süleyman da yapılan bu büyük yardımlar karşılığında Hiram'a, sarayının yiyecek gereksinimi olarak her yıl yirmi bin kor (yaklaşık 3500 ton) buğday, yirmi kor (yaklaşık 4400 lt.) saf zeytinyağı, arpa ve şarap⁹¹ vermiştir.

Kral Süleyman, sonradan kendi adıyla anılacak olan Mabed'in yapımında muhtelif görevlerde çalışacak olan bir işçi ordusu toplamıştır. Bu çalışanların 30 bini

⁸⁶I. Tarihler, 22: 8.

⁸⁷I. Krallar, 8: 18, 5: 3. ; I. Tarihler 28: 2-3.

⁸⁸II. Samuel, 7: 13.

⁸⁹Muhammed Güngör, "Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi", *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, S.1, Kırıkkale 2017, s.57.

⁹⁰II. Samuel, 5: 11. ; I. Krallar, 5: 8-9. ; II. Tarihler, 2: 15.

⁹¹I. Krallar, 5: 11. ; II. Tarihler, 2: 15.

İsrail halkından olduğu söylenmiştir. Bu işçilerden 10 bini, sırayla olmak üzere, Mabel'de kullanılacak keresteyi kesmek için Lübnan Dağları'nda çalışan işçilere yardım etmek üzere gönderilmiş, bir ay Lübnan'da kaldıktan sonra işçiler, iki ay da evlerinde kalmışlardır. Süleyman'ın mevcut otuz bin Yahudi işçiden başka, Yahudi olmayıp yük taşımada kullanılan yetmiş bin, dağlarda taş kesmek için çalıştırılan seksen bin işçisinin daha bulunduğu ifade edilmiştir. 3300 veya 3600 kişi de işçilerin çalışmalarını denetleyerek işlerin yolunda gitmesini temin etmeye çalışmıştır.⁹² İşçilerin başında ise Sur Kralı Hiram'ın gönderdiği ve aynı zamanda onunla aynı ismi taşıyan ve tunç işlemede bilgili, deneyimli ve usta olan Hiram'ın (Hiram-Avi)⁹³ olduğu bildirilmiştir.

Yahudi hayatında mühim bir yere sahip olan Mabel ile ilgili zaman içerisinde çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. Bu efsanelerden birine göre, Mabel'in yapım süresi olan 7 yıl boyunca Mabel'de çalışan işçilerden bir kişi dahi vefat etmemiş öyle ki hasta dahi olmamıştır. Mabel'in inşaatının başından sonuna kadar bütün işçiler sağlam ve güçlü oldukları gibi kullandıkları aletler de Mabel tam olarak ortaya çıkana kadar zarar görmemiştir. Bu yüzden, inşaat hiçbir şekilde kesintiye uğramadan devam etmiştir. Mabel'in İsrail Tanrısına adanmasından sonra ise, kâfirlere ve onların tanrılarına benzer mimari eserler yapmamaları için bütün çalışanlar vefat etmiştir. İşçiler, Mabel'in yapımı esnasında gösterdikleri çalışmanın karşılığını öbür dünyada cennetle ödüllendirileceklerine inanmışlardır.⁹⁴

Süleyman Mabeli'nin, Süleyman'ın yaptığı kraliyet kompleksinin sadece bir parçası olmasına rağmen bu kompleksteki en büyük yapı olduğu nakledilmiştir. Günümüzden yaklaşık 3000 sene önce yapılan Mabel'in ölçüleri, o zamanki şartlar içerisinde oldukça büyük olarak değerlendirilmiştir. İçten içe uzunluğu 60, yüksekliği 30, genişliği 20 kubit olan böyle bir Mabel'in, genel olarak Yahudi halkından ziyade Tanrı için yapıldığı ifade edilmiştir.⁹⁵

⁹²I. Krallar, 5: 13-18. ; II. Tarihler, 2: 17-18.

⁹³II. Tarihler, 4: 16. ; I. Krallar, 7: 13-14.

⁹⁴M. Güngör, agm., s.57.

⁹⁵M. Güngör, agm., s.58.

En Kutsal Yer⁹⁶ Tapınak terimleriyle de zikredilen “Kutsallar Kutsalına” İbranice’de “Arka Oda, En İç Mekân” anlamlarına gelen “Debir”⁹⁷ olarak ifade edilmektedir. Kutsallar Kutsalı’nın sadece Ahit Sandığı’nın⁹⁸ ve keruvların⁹⁹ bulunduğu bir oda olduğu nakledilmektedir. Bu nedenle, Süleyman Mabedi, Yahudi inancı açısından tehlike arz etmediği gibi, putperestliği de çağrıştıracak her hangi bir nesneyi de içinde barındırmamıştır.¹⁰⁰

Süleyman Mabedi, Tanrı’nın fiziksel yapısını ifade etmesinin çok ötesinde Yahudilerin isteklerini karşılamak için yapılmıştır. Buna göre Mabet, Tanrı’nın affını ve mağfiretini isteyen Yahudiler için bir kurtuluş yolu olmuştur.

“Tam Mabet”, “Ana Oda”, “Sahın” gibi değişik şekillerde ifade edilen ve Kutsallar Kutsalı’nın önünde yer alan Kutsal Yer ise İbranice’de “Hekal” olarak geçmektedir. Kökü Sümerce’ye dayanan “É-GAL” cümlesinden türemiş olan Hekal “Büyük Ev” manasında kullanılmıştır. Süleyman Mabedi’nde icra edilen ibadetlerde ana bölüm vazifesi görmesi için yapılan Kutsal Yer’in uzunluğu 40, genişliği 20, yüksekliği de 30 kubit olup, ebatların yakın doğudaki diğer mabetlerle karşılaştırıldığında epeyce büyük sayılabileceği ifade edilmektedir.¹⁰¹

Kutsal Yer’e, servi ağacından yapılmış, 10 kubit genişliğinde iki kapının bulunduğu bir geçitten geçilerek girilmektedir. Her biri iki kanatlı olup katlanabilme özelliğine sahip olan bu kapılar çam ağacından yapılmıştır. Bu kapıların menteşeleri ise Kutsallar Kutsalı’ndaki kapıların menteşelerinde olduğu gibi altından imal edilmiştir. Süslemeleriyle göz alan bu kapıların üstüne keruvlar, hurma ağaçları ve çiçek motifleri işlenmiş ve bu işlemlerin üzeri altınla kaplatılmıştır.¹⁰²

Süleyman, Mabet’in tamamlanmasının akabinde babası Davud’un bağışladığı altın, gümüş ve diğer eşyaları getirip Mabet’in hazine odalarına yerleştirmiştir.¹⁰³ Bunun

⁹⁶I. Krallar, 6: 16. ; 7: 50. ; 8: 6. ; II. Tarihler, 3: 14.

⁹⁷Ahmet Güç, “Dinlerde Mabet ve İbadet”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C. 43, İstanbul 2013, s.208.

⁹⁸I. Krallar, 6: 19.

⁹⁹I. Krallar, 6: 23. Keruv, İbranice bir kelime olup, Rönesans Döneminde tanrının gücünü ve kutsallığını övmek için görev yapan melek kanatlı çocukların figürlerine verilen isimdir. İslami inanişâ göre ise hayat ağacını korumak için cennetin kapısında bekleyen Mikail’e de aynı isim verilmiştir.

¹⁰⁰M. Güngör, agm., s.58.

¹⁰¹M. Güngör, agm., s.58.

¹⁰²I. Krallar, 6: 34-35. ; 7: 50.

¹⁰³M. Katar, *age.*, s.319. ; II. Tarihler, 5: 1.

ardından, yeni yapılan Mabel'in Tanrı'ya ithaf edilmesi için Adama Bayramı kutlanmıştır. Bu bayram, Ahit Sandığı'nın görkemli bir şekilde Kutsallar Kutsalı'na taşınmasıyla başlamış, yedi günü sunağı adamaya, yedi günü de bayramı kutlamaya olmak üzere toplam on dört gün sürmüştür.¹⁰⁴ Ahit Sandığı'nın taşınması için Süleyman, İsrail halkının önde gelenleriyle kabile liderlerini Kudüs'e çağırmıştır. Bu esnada bazı kâhinler, Ahit Sandığı'nı yerden kaldırıp, Levililer'le birlikte Ahit Sandığı'nı, Mişkan'ı ve Mişkan'daki bütün kutsal eşyaları Süleyman Mabeli'ne taşımışlardır. Daha sonra Ahit Sandığı'nı Kutsallar Kutsalı'na yerleştirmişlerdir. Süleyman Mabeli'nin açılış töreni esnasında, Süleyman'la beraber bütün İsrail topluluğu Ahit Sandığı'nın önünde sayısız davar ve sığır kurban etmiştir.¹⁰⁵

Daha sonra Süleyman, Yahudilere hitaben I. Krallar'da geçen şu konuşmayı yapmıştır.

“Ya RAB, karanlık bulutlarda otururum demiştin. Senin için görkemli bir tapınak, sonsuza dek yaşayacağın bir konut yaptım. Babam Davut'a verdiği sözü tutan İsrail'in Tanrısı RAB'be övgüler olsun! RAB demişti ki, ‘Halkım İsrail'i Mısır'dan çıkardığım gündün bu yana, içinde bulunacağım bir tapınak yaptırmak için İsrail oymaklarına ait kentlerden hiçbirini seçmedim. Ancak halkım İsrail'i yönetmesi için Davut'u seçtim.”

“Babam Davut İsrail'in Tanrısı RAB'bin adına tapınak yapmayı yürekte istiyordu. Ama RAB, babam Davut'a, ‘Adıma bir tapınak yapmayı yürekte istemen iyi bir şey’ dedi, ‘Ne var ki, adıma yapılacak bu tapınağı sen değil, öz oğlun yapacak.”

“RAB verdiği sözü yerine getirdi. RAB'bin sözü uyarınca, babam Davut'tan sonra İsrail tahtına ben geçtim ve İsrail'in Tanrısı RAB'bin adına tapınağı ben yaptırdım. Ayrıca, RAB'in atalarımızı Mısır'dan çıkardığında onlarla yaptığı antlaşmanın içinde korunduğu sandık için tapınakta bir yer hazırladım.”¹⁰⁶

Konuşmasından sonra, Süleyman, sunağın önüne gelmiş, Yahudi topluluğunun karşısında durup ellerini göğe kaldırarak uzunca bir dua etmiştir. II. Tarihler'de anlatıldığına göre, Süleyman duasını bitirince, gökten, Tanrı'nın Süleyman Mabeli'ni kutsadığına işaret olmak üzere ateş yağmış, Yakmalık sunularla kurbanları yiyip

¹⁰⁴II. Tarihler, 7: 9. ; I. Krallar, 8: 65.

¹⁰⁵M. Katar, *age.*, s.319. ; I. Krallar, 8: 1-6. ; II. Tarihler, 5: 2-5.

¹⁰⁶I. Krallar, 8: 12-21. ; II. Tarihler, 6: 1-11.

bitirmiştir. Süleyman Mabedi, Tanrı'nın görkemiyle dolunca kâhinler oraya girememiştir. Gökten yağın ateşi ve Süleyman Mabedi'nin üzerindeki Tanrı'nın görkemini gören İsrail halkı avluda yüzüstü yere kapanmış ve Tanrı'ya övgülerde bulunmuşlardır. Esenlik kurbanı olarak Tanrı'ya 22 bin sığır, 120 bin davar kurban eden Süleyman, son olarak Mabel'in önündeki avlunun orta kısmını kutsamış ve Mabel'in Tanrı'ya ithaf edilmesi için dört bir taraftan gelen İsrail halkını yedinci ayın yirmi üçüncü günü evlerine göndermiştir. Onlar da, Tanrı'nın kendilerine bahşettiği bütün iyiliklerden dolayı büyük bir mutluluk içinde evlerine dönmüştür.¹⁰⁷

Böylece, Kral Süleyman ve bütün İsrail halkı, kendileri için dini bir inanç merkezi olacak ve tarihin ilerleyen zamanlarında Yahudi dini hayatının şekillenmesinde önemli rol oynayacak olan Süleyman Mabelini inşa ederek Tanrı'ya adama işini tamamlamıştır.

Fırat Irmağı'ndan Filistin bölgesine, oradan da Mısır sınırına kadar uzanan bölgeye hâkim olan Süleyman'ın krallığı kırk yıl sürmüştür. Tüm İsrail'i Yerusâlim'den yöneten Kral Süleyman, vefat edip atalarına kavuşunca Davud Şehrine gömülmüştür. Süleyman'dan sonra tahta oğlu Rehoboam (Rehavam) geçmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷II. Tarihler, 7: 1-10. ; I. Krallar, 8: 62-66.

¹⁰⁸II. Tarihler, 9: 26. ; I. Krallar, 11: 42-43.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ ASUR VE YENİ BABİL DEVLETLERİNİN KUDÜS SEFERLERİ VE İLK SÜRGÜN

2. Krallığın İkiye Ayrılması (MÖ 931)

Kral Süleyman'ın 40 yıllık idare süresi boyunca altın çağını yaşayan İsrailoğulları, Süleyman'ın ölümü üzerine yerine oğlu Rehoboam (Revaham) geçmiştir. Ancak babasının döneminde aşırı yüklenen vergi sebebi ile yoksullaşan İsrail halkı onun krallığını kabul etmeyerek isyan başlatmışlardır. Rehoboam (Rehavam) bu olaylardan kaçarak Mısır'a sığınmıştır. Orada daha önce Şilo Kenti'nde isyan edip sonrasında Mısır'a sığınan Nebat'ın (Nevat) oğlu Yereboam (Yarovam) ile karşılaşmıştır. Yereboam (Yarovam), ona vergi yükünü azaltması ile halkının ona kulluğunun süreceğini bildirmesine rağmen Rehoboam (Rehavam) bunu kabul etmemiştir. Bunun sonucunda Yereboam (Yarovam) ve yanındaki İsrail boyları birleşerek Birleşik Krallıktan ayrılmışlardır. Böylece, Birleşik İsrail Krallığı kuzeyde “*İsrail Krallığı*” ve güneyde “*Yahuda Krallığı*” olmak üzere ikiye bölünerek her iki krallık da takriben 200 yıl egemenlik sürmüştür.¹⁰⁹ Yahuda Krallığı'nın sınırları içerisinde kalan “*Kudüs*” ise bu krallığın başkenti ilan edilmiştir.¹¹⁰

Bu iki devlet arasında Kral Yeroboam ve Kral Rehoboam ile başlayan gerginlik daha sonra da devam etmiştir. Rehoboam'dan sonra Yahuda Kralı olan Aviya ile İsrail Kralı Yeroboam arasında savaş çıkmış ve İsrailoğullarını, Yahudalılar'ın önünde mağlup etmiştir. Daha sonraki dönemlerde İsrail Kralı Yehoaş, Yahuda Kralı Amatsya'ya savaş açmış ve Yahudalılar, İsraililer'in önünde yenilgiye uğramıştır.¹¹¹

Zaman içerisinde bu iki krallık düşmana karşı birbiriyle ittifak kurmuşlardır. Örneğin Ramot-Gilat'a karşı İsrail Kralı Ahav ile Yahuda Kralı Yehoşafat arasında bir birlik olmuştur. İsrail Kralı Yoram, Moav'a karşı Yahuda Kralı Yehoşafat ile bir

¹⁰⁹Şeyma Ay Arçın, *age.*, s. 47- 48. ; Bkz. I. Krallar, 12: 1-24.

¹¹⁰Suzan Alalu, *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, (Hazırlayan: Yusuf Altıntaş), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul 2001, s.202-203.

¹¹¹II. Tarihler, 13: 2-15. ; II. Krallar, 14: 9-12.

olmuştur.¹¹² İsrail Kralı Yoram, Yahuda Kralı Ahazyâ ile bir olup Aramlılar'a saldırmışlardır.¹¹³

Bu iki krallık birbirlerine karşı başka uluslarla da işbirliği yapmışlardır. Ancak sonraki yıllarda İsrail Kralı Baaşa, Yahuda krallığına savaş açıp Kudüs'e kadar gelince Yahuda Kralı Asa, İsrail'e karşı Aram Kralı Ben-Hadat ile ittifak kurmuştur.¹¹⁴ İsrail Kralı Pekah, Yahuda Kralı Ahaz'ın döneminde Yerusâlim'e saldırmış ve Yahuda'ya karşı Aramlıların desteğini almıştır. Bu durum karşısında Yahuda Kralı Ahaz, Asur Kralı III. Tiglat-Pilaser'e: *“Senin kulun kölenim; gel, bana saldıran Aram ve İsrail krallarının elinden beni kurtar”* diye yardım istemiş ve altın ile gümüş hediyeler göndermiştir. Yardım isteğini kabul eden Asur Kralı III. Tiglat-Pilaser İsraililer'e saldırarak kuşatma altına almıştır. Şam alındıktan sonra da bölgedeki halkı Asur'a sürgüne göndererek Aram Kralını da öldürmüştür.¹¹⁵

İkiye bölünen bu krallığın tarihi dört safhaya ayrılabilir. Birincisi, Yarovam'dan başlayarak Omri'ye kadar süren açık bir çekişme dönemidir. İkincisi, Omri'den¹¹⁶ Yehu'ya kadar, iki krallık gergin havanın yumuşadığı bir dönem yaşamışlardır. Üçüncüsü, Yehu'dan Yeni Asur Devleti kralı II. Sargon tarafından tutsak edilen İsrail Krallığına kadar (MÖ 722) olan dönemde bağımsızlık yaşamışlardır. Sonuncusu, MÖ 586'da Yeni Babil Devleti kralı II. Nabukadnezar tarafından tutsak edilene kadar¹¹⁷ Yahuda ayakta kalan krallık olmuştur.

¹¹²I. Krallar, 22: 29-30. ; II. Krallar, 3: 4-7.

¹¹³Terence Croft Mitchell, *Israel and Judah until the revolt of Jehu (931-841 B.C.)*, (Düzenleyen; John Boardman, I.E.S. Edwards) Cambridge University Press, England 2008, s.479. Bkz. II. Krallar, 8: 28.

¹¹⁴II. Tarihler, 16: 1-4.

¹¹⁵A. Kurth, age, s.116.

¹¹⁶I. Krallar, 16: 28-29. ; II. Tarihler, 10: 1-9.

¹¹⁷II. Krallar, 9: 1-13, 25: 18-21.

İsrail ve Yahuda Kralları ¹¹⁸

Tevrat başta olmak üzere kaynaklara göre, İsrail ve Yahuda krallıklarının tahtında bulunan kralların karşılaştırmalı bir şekilde egemenlik yılları şöyledir:

İsrail Kralları	Yahuda Kralları
Yaroboam (Yarovam) 922-901	Rehoboam (Rehavam) 922-915
Nadab (Nadav) 901-900	Abiya (Ahiya) 915-913
Başa 900-887	Asa 913-873
Ela 877-876	Yehoşafat 873-849
Zimri -876	Yehoram (Yoram) 849-842
Omri (Tivni) 876-869	Ahazia (Yehoahaz) 842
Ahav 869-850	Atayla 842-837
Ahazia 850-849	Yehoaş (Yoaş) 837-800
Yehoram (Yoram) 849-842	Amatsya 800-783
Yehu 842-815	Uzzia (Azaria) 783-742
Yehoahaz 815-801	Yotam 750-735
Yoaş (Yehoaş) 801 -786	I.Yehoahaz 735-715

¹¹⁸A. Kuhrt, *age.*, s.117.

II. Yaroboam (Yarovam)786-746	Hezekia (Hizkiya)715-682
Zekheria (Zekeriya) 746-745	Manaşşe 687-642
Şallum 745	Amon 642-640
Menahem 745-738	Yoşia 640-609
Pekaniah 738-737	II. Yehoahaz (Ahaz) 609
Pekah 737-732	Yehoyakim (Eliakim) 609-598
Hoşea 732-722	Yehoyakin (Yekonya) 598-597
	Zedekiah (Sidkiya) 597-587

2.1. İsrail Krallığı (MÖ 931-722)

2.1.1. İsrail Krallığı Üzerine Düzenlenen Yeni Asur Seferleri (MÖ 920-722)

Kutsal Kitap'ta Yeroboam (Yarovam)'ın hükümdarlığının ilahi bir güç olarak Peygamber Ahiya tarafından ona emanet edilerek verildiği ifade edilmektedir. Peygamber Ahiya onun kaderinin bu şekilde yazıldığını dile getirmiş ve Yeroboam'ın üzerindeki pelerinin yırtıp 12 parçaya bölerek 10 parçasını İsraililere vermiştir. Diğer iki parçasını da Davud'un hatırı için Yahudalılara teslim etmiştir. Bu durum Yeroboam'ın egemenliğinde kalacak olan 10 kabilenin toprağını sembol etmiştir. Bu olaydan sonra İsrail ve Yahuda krallıkları toprakları eşit olmayacak şekilde paylaşmışlardır.¹¹⁹

¹¹⁹Jean Christophe Attias- Esther Benbassa, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, (çev: Nihal Önal), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 41-42.

İsrail Kralı Yarovam, ayrılığa karşı çıkan Yahuda Devleti'ne karşı bölünmeyi çabuklaştırıcı önlemler almıştır. Bu nedenle Yarovam, halkın Yeruslaim'e gidip Rabb'in Tapınak'ında kurban sunarken yürekleri Rehavam'a döner de kendisini öldürürler korkusuyla birisi Dan'da diğeri de Beyt-el'de olmak üzere iki Tapınak inşa etmiştir. Böylece halkı Kudüs'ün ruhani etkisinden uzaklaştırmıştır. Kurduğu bu Tapınaklar için Levililerin dışında her türlü insandan kâhinler atamıştır. Büyük Tapınak'a ziyaretleri önlemek için bayram tarihlerini de değiştirmiştir. Kendince yeni bir inanç takvimi hazırlayarak 8. ayın 15. gününde büyük bir kutlama başlatmıştır. Ayrıca, Beyt-el'de yaptırmış olduğu sunakta kurbanlar adanmış ve burada inşa ettirdiği tapınma yerlerine de kâhinler atamıştır. ¹²⁰ Yarovam'ın işlemiş olduğu bu günahlar nedeniyle Tanrı, İsrailoğullarını cezalandıracağını onları atalarına vermiş olduğu bu güzel topraklardan söküüp Fırat Irmağı'nın ilerisine süreceğini ve İsrail'i terk edeceğini bildirmiştir.¹²¹

Rehavam ve Yarovam arasındaki savaş Rehavam'dan sonra tahta geçen Aviya'nın Yahuda krallığı zamanında da devam etmiştir. Aviya, Tanrı'nın yolundan ayrılan Yarovam'a karşı savaş açmıştır. Tanrı, Yarovam'la İsraililer'i, Aviya'yla Yahudalılar'ın önünde yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşta İsraililer'den 500 bin kadar seçme asker öldürülmüştür. Yahudalılar Tanrılarına güvendikleri için İsraililer üzerinde zafer kazanmışlardır. Aviya, Yarovam'a ait Beyt-el, Yeşana, Efron şehirleriyle etrafındaki köyleri ele geçirmiştir. Aviya'nın krallığı zamanında Yarovam bir daha asla eski gücüne kavuşmamıştır. 22 yıl krallık yapmış olan Yarovam, vefat edip atalarına kavuşunca tahta oğlu Nadav geçerek kral olmuştur.¹²²

Yahuda kralı Asa'nın iktidarlığının 2. yılında Yarovam'ın oğlu Nadav tahta geçmiş ve İsrail halkına 2 yıl krallık yapmıştır. Nadav da babasının yolunu izleyerek halkını günahlara sürüklemiştir. Nadav, Filistinliler ile savaşırken İssakar kabilesinden Ahiya oğlu Baaşa tarafından bir hileyle öldürülmüştür. Yarovam'ın tüm ailesi de

¹²⁰Siegfried H. Horn, *The Divided Monarchy-The Kingdoms of Judah and Israel*, Ancient Israel from Amraham to the Roman Destruction of the Temple, Biblical Archaeology Society, Washington DC 1999, s.134. Bkz. I. Krallar, 12: 25-33.

¹²¹I. Krallar, 14: 15-16.

¹²²Eugene H. Merrill, *Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel*, USA: Baker Books House-Grand Rapids, USA 2008, s.331-332. Bkz. II. Tarihler, 13: 3-20.

katledilmiştir. Tüm bunların Yarovam'ın işlediği ve İsrail halkını sürüklediği günahlar yüzünden oluşuna inanılmıştır.¹²³

Yahuda kralı Asa'nın iktidarlığının 3. yılında Ahiya oğlu Baaşa, Tirs'a'da tüm İsrail halkının kralı olarak tahta geçmiş ve 24 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Tıpkı diğer krallar gibi Baaşa da Tanrı'nın gözünde kötü olanı yapmış İsrailileri günahlara sürüklemiştir. İsrail kralı Baaşa, Yahuda'ya karşı sefere çıkarak Kudüs'e kadar gelmiştir. Asa, yardım için o sıralar İsrail'den yana olan Aram kralı Ben-Hadat ile anlaşarak Aramlıları kendi tarafına çekmiştir. İttifak anlaşmasını kabul ederek Yahuda tarafına geçen Ben-Hadat, ordusunda bulunan komutanlarını İsrail şehirlerinin üzerine doğru göndermiştir. Bu olayı öğrenen Baaşa ise geri çekilmiştir. Baaşa'nın ölümü üzerine cenazesi Tirs'a'ya defnedilmiş ve yerine oğlu Ela tahta geçmiştir.¹²⁴

Yahuda kralı Asa'nın iktidarlığının 26. yılında Baaşa oğlu Ela, Tirs'a'da İsrail tahtına geçmiş ve devletine 2 yıl krallık yapmıştır. Ela da kıymetsiz putlara taparak Tanrı'ya sinirlendirmiştir. Ela, iki yıllık iktidarı sonunda Zimri isimli bir çalışanı tarafından öldürülmüştür.¹²⁵

Yahuda kralı Asa'nın iktidarlığının 27. yılında Zimri, Tirs'a'da 7 gün krallık yapmıştır. Zimri tahta geçtiği anda Baaşa'nın tüm ailesini katletmiştir. Filistinliler ile savaş halinde olan İsrail askeri birlikleri, Zimri'nin tuzak kurup kralı öldürdüğünü işitince birliğin lideri Omri'yi orada kral ilan etmişlerdir. Omri ile birlikte tüm İsrail askerleri Tirs'a'yı kuşatmışlardır. Zimri, şehrin ele geçirildiğini görünce sarayı ateşe vererek kendisi de orada ölmüştür.¹²⁶ Zimri'nin ölümü üzerine İsrail halkı ikiye ayrılmıştır. Halkın bir kısmı Ginat'ın oğlu Tibni'nin kral olmasını isterken, diğer bir kısmı ise Omri'nin krallığını desteklemiştir. Öyle ki Omri'yi destekleyenler galip gelmiştir. Tibni ölmüş ve Omri İsrail kralı olmuştur.¹²⁷

Yahuda kralı Asa'nın iktidarlığının 31. yılında Omri, İsrail tahtına geçmiştir. Omri, 6 yılı Tirs'a'da, 6 yılı Samiriye'de olmak üzere 12 yıl boyunca tahtta hüküm

¹²³T. C. Mitchell, *age.*, s.462.

¹²⁴Horst Klengel, *Syria 3000 to 300 B.C.-A Handbook of Political History*, Academia Verlag, Berlin 1992, s.208. Bkz. I. Krallar, 16: 6.

¹²⁵I. Krallar, 16: 8-13.

¹²⁶Siegfried Herrmann, *A History of Israel in Old Testament Times*, (çev John Bowden), Philadelphia: Fortress Press, America 1981, s.202. Bkz. I. Krallar, 16: 15-18.

¹²⁷T. C. Mitchell, *age.*, s. 466. Bkz. I. Krallar, 16: 21-22.

sürmüştür. Omri, Şemer isimli bir kişiden Samiriye Tepesi'ni satın alarak üzerine bir şehir inşa ettirmiştir. Bu Tepenin ilk sahibi Şemer'in isminden dolayı şehri Samiriye olarak adlandırmıştır.¹²⁸ Ayrıca, Samiriye İsrail krallığının merkezi olmuştur. Bu şehir, Yahuda'nın başkenti Kudüs'e tekabül etmektedir.¹²⁹ Kral Omri, kendisinden önceki bütün krallardan daha fazla günah işleyerek Tanrıyı kızdırmıştır. Omri öldüğünde cenazesi Samiriye'ye defnedilmiş ve tahta oğlu Ahab geçmiştir.¹³⁰

Omri ve krallığı için Tevrat'ın dışında yazılı bilgi veren Moav kralı Meşa'nın öncülüğünde yazılmış olan Meşa Steli, Kutsal Kitabın aksine Omri ve hanedanlığının güçlü yönetiminden böbürlenerek bahsetmiştir. 1868 tarihinde Ürdün'de keşfedilen ve günümüzde Fransa'nın Louvre Müzesi'nde sergilenen Stel, Moav ve Fenikece yazılmıştır. Bahsi geçen Stelde İsrail krallığının Moav memleketini vergiye bağlaması şu şekilde ifade edilmiştir:

“Omri, İsrail Kralı, Medeba ülkesini mülkü yaptı. Ve orada kendi yılları ve oğullarının yarıyılına kadar oturdu: 40 yıl. Ama Kemoş onu benim günlerimde geri verdi.”

İsrail kralları Omri ve Veliahttı Ahab zamanında Moav Hanedanlığı, İsraililere vergi ödemiştir. Fakat Ahab, Asur krallığına karşı Şam kralı ile işbirliği kurması ile Moavlıların üzerindeki egemenliği azalmıştır. Bu fırsatı kaçırmayan Meşa, ülkesinin yönetimini tekrardan eline geçirmiştir.¹³¹

Ahab'ın krallığı zamanında Aram kralı Ben-Hadat, Samiriye'ye saldırı düzenlemiştir. Bu saldırıda İsrail kralı, Aramlılar'a çok ağır bir mağlubiyet yaşatmıştır. Fakat Aramlılar bu mağlubiyeti hazmedemeyerek İsraililere tekrardan saldırmıştır. Lakin İsraililer bu savaşta da başarılı olmuşlardır. Öyle ki 3 yıl boyunca Aram krallığı ile İsrail krallığı arasında savaş çıkmamıştır. Ancak 3. yılın sonunda, İsrail kralı Ahab Yahuda kralı Yehoşafat ile birlikte Aram'a saldırmışlardır. Kral Ahab, savaş sırasında ağır bir şekilde yaralanmıştır. Ahab'ın ölümü üzerine onu Samiriye'ye getirerek gömmüşlerdir. Samiriye'de 22 yıl hüküm süren Ahab'ın yerine tahta oğlu Ahazyaya geçmiştir.¹³²

¹²⁸I. Krallar, 16: 23-24.

¹²⁹Y. Besalel, *age.*, s.45.

¹³⁰I. Krallar, 16: 26-28.

¹³¹Ş. Ay Arçın, *agm.*, s. 9-10.

¹³²T. C. Mitchell, *age.*, s.479. Bkz. I. Krallar, 20: 13-34, 22: 29-37/40.

Yahuda kralı Yehoşafat'ın iktidarlığının 17. yılında Ahav oğlu Ahazyia Samiriye'de İsraililerin yeni kralı olmuş ve 2 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Ahazyia'da Baal'ın emrine uyarak tapınmış böylece, Tanrı'nın gözünde şer olanı yaparak onu sinirlendirmiştir. Kral Ahazyia'nın ölümü üzerine veliaht'ı bulunmadığı için yerine kardeşi Yoram kral olmuştur.¹³³

Yahuda kralı Yehoşafat'ın iktidarlığının 18. yılında Ahab oğlu Yoram, Samiriye'de tahta çıkmış ve İsrailoğullarına 12 yıl krallık yapmıştır. İsraililere her yıl düzenli bir şekilde vergi veren kral Moab, Ahab'ın ölümünü fırsat bilerek isyan başlatmıştır. Bu isyanın üzerine Yoram ve Yahuda kralı Yehoşafat Ölü Deniz'in çevresinden güneye ve sonra kuzeye Edom üzerinden Moab'a gitmişlerdir. Tanrı'nın da yardımıyla Moablılar'ı yenilgiye uğratmışlardır. Yoram ve Yahuda kralı Ahazyia birlik olarak Aramlılar'a karşı saldırmışlardır. Bu çatışma esnasında darbe almış olan Yoram tedavisi için Yizreel'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu sırada Tanrı'nın emriyle Peygamber Elişia Nimşi oğlu, Yehoşafat oğlu Yehu'yu İsraililerin yeni kralı olarak övmüştür. Daha sonra Yehu, Yoram'ın arkasından Yizreel'e gitmiş ve bir tuzak ile Yoram'ı öldürmüştür.¹³⁴

Yehu, tahta çıkar çıkmaz, Ahav'ın 70 oğlunu ve diğer bütün akrabalarını katletmiştir. Ayrıca Yahuda kralı Ahazyia'nın akrabalarından 42 kişiyi kılıçtan geçirerek öldürmüştür. Kral Yehu, Baal'a tapan herkesi öldürtmüş, Baal'a ait dikili taşı ve tapınağını da yıkarak İsrail halkının tapma eylemini sonlandırmıştır. Yehu İsrail kralyken, Aram kralı Hazael tüm İsrail toprağını ele geçirmiştir. 28 yıl boyunca İsrail tahtında krallık yapmış olan Yehu öldüğünde Samiriye şehrine gömülmüştür. Yerine veliaht'ı Yehoahaz geçmiştir.¹³⁵

Yahuda kralı Ahazyia oğlu Yoaş'ın iktidarlığının 23. yılında Yehu oğlu Yehoahaz Samiriye'de İsrail tahtına çıkmıştır. Yehoahaz, halkı günahlara sürüklediği için Tanrı, İsrailoğullarını uzun süre Aram kralı Hazael ile oğlu Ben-Hadat'ın hükmü altına

¹³³I. Krallar, 22: 51-53. ; II. Krallar, 1: 17.

¹³⁴E. H. Merrill, *age.*, s.350-351. Bkz. II. Krallar, 3: 4-27, 8: 28-29, 9: 1-26.

¹³⁵Haldun Akalın, "Yahve ve Kenan Tanrıları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S. 1, Osmaniye 2012, s.87-88. Bkz. II. Krallar, 10: 1-29/32-36. Baal, Antik Çağ'da Levant'ta konuşulan Kuzeybatı Sami dillerinde önceleri insanlar arasında kullanılan "Sahip" veya "Efendi" anlamına gelen bir unvan ve şeref ifadesidir. Hristiyanlıkta ise, bütün kötü ruhlara hükmederek üstün bir güç haline gelmiş "Şeytan" olarak sembolize edilmiştir.

katmıştır. Daha sonra Tanrı, onlara acıyarak Aramlılar'ın hâkimiyetinden kurtarmıştır. Samiriye'de 17 yıl boyunca krallık yapmış olan Yehoahaz, ölünce Samiriye kentine gömülmüş ve tahta oğlu Yehoaş geçmiştir.¹³⁶

Yahuda kralı Yoaş'ın iktidarlığının 37. yılında Yehoahaz oğlu Yehoaş, Samiriye'de yeni İsrail kralı olmuş ve 16 yıl boyunca hüküm sürmüştür. Yehoahaz'ın iktidarlığı süresince İsrail'e baskı yapmış olan Aram kralı Hazael'in ölümü üzerine tahta oğlu Ben-Hadat geçmiştir. Öyle ki kral Yehoaş, babası Yehoahaz'ın hükümdarlığı zamanında Hazael oğlu Ben-Hadat'ın çatışmada elde etmiş olduğu şehirleri geri almıştır. Ayrıca Yehoaş, Edomluları yenilgiye uğrattığı için övünen Yahuda kralı Amatsya'ya karşı ayaklanarak Yahudalıları mağlup etmiş ve Yeruşalim surlarının bir kısmını yıktırılmıştır. Daha sonra Tanrı'nın Tapınağı'ndaki ve saraydaki hazineleri ele geçirerek birkaç kişiyi de tutsak olarak almış ve Samiriye şehrine dönmüştür.¹³⁷ Öncelikle ilk olarak Tapınak tamirini planlamış lakin Yehoaş Şam kralı Hazael'in saldırıları sebebiyle bu planından vazgeçmiştir. Şam kralı Gat Kenti'ni tamamen kontrolü altına aldıktan sonra hedefine Kudüs'ü almıştır. Yehoaş, Kuzey krallığını Şam krallığının saldırısından bütün Saray ve Tapınak hazinesini toplayıp aşırı miktarda haraç ödeyerek kurtarmıştır. Bu saldırılardan sonra Şam kralı ticaret yollarına egemen olmuş ve İsrail ve Yahuda krallıkları da MÖ 830'lardan MÖ 8. yüzyıl başlarına kadar Şam kralının üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹³⁸

Yehoaş'ın krallığı zamanında olduğu düşünülen Asur saldırısı, kral III. Adad Nirari tarafından gerçekleştirilmiştir. MÖ 806-805 tarihlerinde Samariye Şehrine doğru batı yönünde sefer hazırlığına başlamıştır. Levant Bölgesine 3 sefer yapmış olan Asur kralının İsrail kralı Yehoaş ile karşılaşması MÖ 798 yılında veya sonrasında meydana gelmiştir. Asur kralının bu seferi hakkında bilgi veren yazılı belge, Tel El Rimah'ta keşfedilmiş olan Rimah Steli'dir. Bu stelde geçen "laşu" isminin Kral Yehoaş olduğu tahmin edilmektedir. İsrail krallığı ise "Humri" ismiyle yazılmıştır. III. Adad Nirari seferleri ile egemenliği altına aldığı şehirleri vergiye bağlamış olduğunu dile getirmiştir:

¹³⁶II. Krallar, 13: 1-9

¹³⁷S. H. Horn, agm., s.154-155. Bkz. II. Krallar, 13: 10/22-25, 14: 8-14.

¹³⁸Ş. Ay Arçın, *age.*, s.57-58.

“Fırat kıyısından, Hatti memleketi, tüm Amurru memleketi, Tiyre, Sidon, Samaria (Humri), Edom (ve) Palastu, batıdaki büyük denize kadar bölgeyi kontrolüm altına aldım. Onları vergi ve harçla kendime bağladım.”¹³⁹

Daha sonra kral Yehoaş’ın vefatı üzerine cenazesi Samiriye’de İsrail Krallarının yanına defnedilmiş ve yerine II. Yeroboam geçmiştir.¹⁴⁰

Yahuda kralı Yoaş oğlu Amatsya’nın hükümdarlığının 15. yılında Yehoaş oğlu II. Yeroboam Samiriye’de İsrail tahtına çıkmış ve 41 yıl boyunca krallık yapmıştır. II. Yeroboam Levo-Hamat’tan Lut Gölü’ne kadar uzanan İsrail topraklarını tekrardan ele geçirmiştir. Şam ve Hama Şehirlerini yeniden İsrail krallığına kazandırmıştır. II. Yeroboam’ın ölümüyle krallığa veliaht’ı Zekeriya geçmiştir.¹⁴¹

Yahuda kralı Azarya’nın krallığının 38. yılında Yeroboam oğlu Zekeriya Samiriye’de yeni İsrail kralı olmuştur. O da Tanrı’nın gözünde şer olanı yaparak günahlarını terk etmemiştir. 6 ay boyunca hüküm süren Zekeriya’yı Yaveş oğlu Şallum bir hileyle öldürerek yerine kendisi kral olmuştur. Krallığa geçen Yaveş oğlu Şallum, Samiriye’de 1 ay kadar tahta kalmıştır. Daha sonra Gadi oğlu Menahem, Şallum’u öldürerek yerine kendisi geçmiştir.¹⁴²

Yahuda kralı Azarya’nın iktidarlığının 39. yılında Gadi oğlu Menahem, İsrail tahtına çıkmıştır. Menahem de ataları gibi Tanrının yolundan gitmeyerek halkını günaha sevk etmiştir. Menahem döneminde Yeni Asur kralı III. Tiglat-Pilaser İsraililere savaş açmıştır. Bu savaşı önlemek amacıyla Menahem Asurlulara bir miktar gümüş vermiştir. Böylece, Asur kralı İsrail topraklarından geri çekilerek memleketine dönmüştür. Samiriye’de 10 yıl krallık yapmış olan Menahem’in ölümü üzerine yerine oğlu Pekahya tahta geçmiştir.¹⁴³

¹³⁹Şeyma Ay, “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, *History Studies*, C. 3, S.1, Afyon 2011, s. 4. Bkz. Stephanie Page, “A Stela of Adad-nirari III and Nergal-ereš from Tell al Rimah”, *British Institute of Iraq Studies*, C.30, S.2, Irak 1968, s.149. Rimah Steli, Tel El Rimah’ta Geç Asur Tapınağının cellasında, podyumun yanında bulunmuş olan stel tek parça sert gri taştan yapılmıştır.

¹⁴⁰II. Krallar, 13: 13.

¹⁴¹David F. Payne, *Kingdoms of the Lord: A History of the Hebrew Kingdoms from Saul to the Fall of Jerusalem*, WB Eerdmans Publishing, America 1981, s.92-93. Bkz. H. Horn, agm., s.160.

¹⁴²D. F. Payne, *age.*, s.94. Bkz. II. Krallar,15: 8-12, 13-14.

¹⁴³Ş. Ay Arçın, *age.*, s. 61-62. Bkz. II. Krallar, 15: 17-22.

Yeni Asur kralının MÖ 740-738 yılları civarında İsrail kralını vergi ile kendisine bağladığı belirtilmiştir. Bu vergi hakkında bilgi veren yazılı belge, III. Tiglat-Pileser'in (MÖ 738) sekizinci sefer yılı kayıtlarında geçen aynı zamanda İsrail Kralı Menahem'in (MÖ 737) dokuzuncu sefer yılı kayıtlarında belirtilmiştir. Kralın vergi olarak kendisine tabi kıldığı devletler şu şekilde sıralanmıştır;

“Kummuhlu Kustapsi, Aramlı Rezin, Samarialı Maneham, Tyreli Hiram, Gublalı Şibbitbili, Queli Urikki, Karkamışlı Pisiris, Hamatlı Eni-ili, Sam'al'lı Panammu, Gurgum'lu Tarhulara, Melid'li Sulumal, Kaskalı Dadi-ilu, Taballı Uassurme, Tunalı Ushitti, Tahunalı Urballai, İstundalı Tuhamme, Hubişnalı Urimme, Arab kraliçesi Zabibe'den altın, gümüş, kurşun, demir, fil postu, fildişi, renkli (yün) elbiseler, keten elbiseler, mavi ve mor yün, akça ağaç, kütük, her çeşit değerli kraliyet hazinesi, yünü mor renkli olan yağlı koyun (?), kanatları mavi olan cennet kuşları (?), atlar, katırlar, sığırlar, keçiler, develer, yavruları ile beraber dişi develeri vergi olarak aldım.”¹⁴⁴

Asur kralı MÖ 734 tarihinde Suriye yönünde 2. bir sefer daha düzenlemiştir. Bu sefer sırasında Gaza Şehri'nin kralı Hanunu'nun kaçışını ve Mısır'a sığınışını anlatan III. Tiglat-Pileser, İsrail lideri Manehem'den de almış olduğu vergiye deyinmektedir;

“...Gazalı Hanunu (Hanno) önümden kaçtı ve Mısır'a gitti. Gaza Şehrini, onun ürünlerini, onun mülklerini, onun tanrılarını taşıdım. Benim stelimi benim krali steli sarayın ortasına yerleştirdim. Onları memleketinin tanrıları olarak saydım, onları onayladım. Menahem için, kaos onu kuşatmıştı, bir kuş gibi uçtu ve bana tabi oldu. Onu sarayına geri götürdüm ve.....gümüş, renkli (yünden) giysi, keten giysi.....büyük....(onun vergisi olarak) aldım.”¹⁴⁵

Kral Maneham'ın Asur kralı'na büyük ölçüde vergi ödemesi sonucu İsrail krallığının ekonomisi oldukça kötüleşmiştir. Böylece, İsrail krallığı Asur Devleti'nin vasalı konumuna düştüğü anlaşılmaktadır.

Yahuda kralı Azarya'nın hükümdarlığının 50. yılında Menahem oğlu Pekahya Samiriye'de İsrail tahtına geçmiş ve İsraililere 2 yıl krallık yapmıştır. Pekahya da atalarının yolundan giderek Tanrı'nın gözünde şer olanı yapmıştır. Pekah tarafından

¹⁴⁴Ş. Ay, agm., s. 5-6.

¹⁴⁵Ş. Ay, agm., s. 6-7.

suikaste uğrayarak öldürülmüştür.¹⁴⁶ Azarya'nın krallığının 50. yılında Remelya oğlu Pekah, Samiriye'de İsrailoğullarının yeni kralı olmuş ve 20 yıl boyunca tahtta kalmıştır. Tıpkı diğer krallar gibi Pekah'da Tanrısının gözünde günahlarından vazgeçmemiştir. Daha sonra Ela oğlu Hoşea, Pekah'a tuzak kurarak öldürmüş ve yerine kendisi hükümdar olmuştur.¹⁴⁷

Yahuda kralı Ahaz'ın iktidarlığının 12. yılında Ela oğlu Hoşea, Samiriye'de İsraililerin son kralı olarak tahta çıkmış ve 9 yıl boyunca halkına krallık yapmıştır. Asur kralı V.Salmanesser, Hoşea'ya saldırı düzenleyerek yenmiştir. Hoşea teslim olmuş ve haraç ödemeyi kabul etmiştir. Fakat Hoşea, Mısır Firavunu So ile birlik olup Asur'a karşı tuzak kurmuş ve haraç ödemekten vazgeçmiştir. Bu sebeple, Asur Kralı V.Salmanesser Hoşea'yı hapsedmiştir. 3 yıl boyunca Samiriye'yi kuşatmış ve İsrail halkının birçoğunu Asur'a sürgüne yollamıştır. Şehir MÖ 722 yılında düşmüş ve daha sonra İsrail krallığı tarihe karışmıştır.¹⁴⁸

V. Salmanesser'den sonra Asur Kralı II. Sargon (MÖ 722-705) şehrin fethini tamamlamıştır. II. Sargon, İsrail Krallığının başkenti olan Samariye Kentini ele geçirip tüm İsrail topraklarında yaşayan halkı Asur'dan çok uzaklara sürgüne yollamıştır. II. Sargon'un kendi yazdırdığı bir yazıtta ise "Omri hanedanına ait geniş toprakları ele geçirmiş ve Samaria'dan 27.290 İsraili'yi sürdüğü" kaydedilmiştir. Ayrıca Asur Kralı, İsrailoğullarının yerine Babil, Kuta, Avva, Hama ve Sefarim'den insanlar getirerek bu kişileri Samaria Şehirlerine yerleştirmiştir. Bu insanlar Samaria'yı mülk edinmişler ve oradaki şehirlerde yaşamışlardır.¹⁴⁹

Tevrat'ta ise İsrail Samariye Krallığının yok edilmesi şu şekilde bahsedilmektedir:

"Ve Asur Kralı, Hoşea' da hainlik yaptı. Çünkü Mısır kralı, Soy'a ulaklar göndermişti ve yıldan yıla olduğu gibi Asur kralına vergi göndermedi ve Asur Kralı bütün memlekete çıktı ve Samariye'ye geldi ve onu kuşattı. Hoşea'nın dokuzuncu yılında Asur

¹⁴⁶II. Krallar, 15: 23-25.

¹⁴⁷Marc Van de Mieroop, *Eski Yakınoğu Tarihi MÖ 3000-323*, (çev. Sinem Gül), Homer Kitabevi, İstanbul 2018, s. 220. Bkz. II. Krallar, 15: 27-30.

¹⁴⁸Ş. Ay, agm., s.8. Bkz. II. Krallar, 17: 1-6.

¹⁴⁹Ş. Ay, agm., s.8.

kralı Samariye' yi aldı ve İsrail'i Asur'a sürdü ve Onlar'ı Halah'ta, Gozan Irmağı olan Habor'da Medler'in şehirlerine yerleştirmiştir.”¹⁵⁰

Böylece, Yeni Asur Devleti'nin İsrail halkını sürgün etmesiyle birlikte İsrail Krallığının da sonunun gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.1. Yahuda Krallığı (MÖ 931-582)

Yahuda ismi köken bakımından, Tevrat'ta İsrailoğullarının 12 kabilesinden birisinin adıdır. Yakup'un oğlu Yahuda'ya dayandırılan bu kabilenin yine Yakup'un (Yaa'kov) oğlu Yahuda tarafından kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Böylece Yahuda ismi köken olarak şahıs adı iken, daha sonra bir topluluğu sembolize eden bir anlam yüklenmiştir. MÖ 1030 tarihinde Birleşik Krallık (İsrail Krallığı) kurulmuş ve bu krallığın yaklaşık 100 yıl sonra yani MÖ 931 tarihinde ikiye bölünmesiyle, Yahuda ismi belirli bir alanı ya da siyasi yapıyı ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Kenan ülkesinin güney kısmında kurulmuş olan Yahuda Krallığı, özellikle Yahuda ve Benyamin kabilelerinden ve bir kısmı ise Levililer'den oluşturmuştur. Daha sonra Yahuda ismi coğrafi ve politik bir değer kazanmış ve bu ismin kullanımı, tahminen MÖ 7. yüzyılın 2. yarısından itibaren bölgenin Asur, Babil (Keldani), Pers (Ahemeniş), Helen ve Roma egemenliği altında bulunduğu zamanlarda da devam ettirilmiştir.¹⁵¹

Yahuda Krallığı; on iki İsrail kabilesinden, Yahuda ve Benyamin boylarının birleşimiyle ve az sayıda Levililerin katılımıyla başkent Kudüs olmak kaydıyla Kral Süleyman'nın oğlu Rehoboam önderliğinde MÖ 931-929 tarihlerinde kurulmuştur. Yahuda Krallığı, Kenan Şehri'nin güneyinde yer alması sebebiyle Güney krallığı olarak da bilinmektedir. Kudüs krallığının Doğusunda Ölüdeniz ve güneyinde Necef Çölü'ne komşu olması nedeniyle daha korunaklı bir alana sahiptir. Kuzey sınırını ise İsrail Krallığı oluşturmaktadır.¹⁵²

Yahuda Krallığının ilk lideri olan Rehoboam, krallığının ilk zamanlarında kuzeyindeki İsrail Krallığına karşı güçlü ve profesyonel askerlerinin başında ve her an savaşa hazırlıklı davranmıştır. Böylece Kral Rehoboam 5 yıl içerisinde isyancıları kuzey

¹⁵⁰II. Krallar, 17: 4-6.

¹⁵¹Okan Açıl, “Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası”, *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, S.10, Malatya 2021, s. 23-24.

¹⁵²Ş. Ay Arçın, *age.*, s.71.

bölgesindeki şehirlerden uzaklaştırarak yüksek ve korunaklı alanlara sığınmalarına ve gerilla savaşına katılmalarına neden olmuştur. Fakat Rehoboam'ın krallığının 5. yılında Mısır Firavunu Şişak Yeruslaim'e saldırmıştır.¹⁵³

Yahuda Kralı Rehoboam'ın egemenliğinin beşinci yılında başlamış olan Mısır Firavunu Şişak'ın (I.Şosenk) (MÖ 944/943-922) Yeruslaim'e saldırısına dair bilgiler, Bubastit kapısı olarak bilinen Karnak'taki Amon Tapınağı'nın anıtsal yapısındaki kitabeden öğrenilmektedir. Bu anıtsal yapıdaki bilgilerden öğrenildiğine göre; Firavun Şişak, takriben MÖ 920-918 tarihlerinde kuzey ticaret yollarını kontrol altına almak amacıyla Kenan Diyarına doğru sefer düzenlemiştir. Bu sefer'e Gazze'den başlayarak Gezer Şehrine kadar gelmiş daha sonra da Efraim Tepeleri'nden inerek Kudüs'e doğru askeri birlikleri ile girmiştir. Bu askeri birliği bin iki yüz savaş arabası, altmış bin atlı ve Mısır'dan gelen sayısız (Libyalı, Sukkimli ve Etiyopyalı) insanla birlikte Yahuda'nın surlu şehirlerini de ele geçirerek Kudüs'e kadar gelmiştir. Böylece ele geçirilen şehirler; Bata Edom başta olmak üzere Levant'ın kuzey bölgesinde yer alan Gazze, Aşkelon, Beyt-Horon, Gibeon, Beyt-Şan, Şunem, Ta'anah, Adar, Aruna, Mediggo, Sukkot ve Şekem'dir. Mısır ve Yahuda arasında gerçekleşmiş olan bu büyük savaş tarihsel açıdan da kanıtlanmış ilk karşılaşma olmuştur. Şişak'ın Yahuda'ya saldırmasının nedeni ise, Gibeon bölgesinde giderek büyüyen Yahuda krallığı'nın Mısır'a karşı bir tehdit unsuru olmasından kaynaklanmıştır. Kral Rehoboam, Kudüs şehrini Mısır'ın yıkımından kurtarmak için Tanrı'nın tapınağını ve Saray'ın tüm hazinelerini Şişak'a teslim etmek zorunda kalmıştır. Öyle ki, kral Süleyman'ın yaptırmış olduğu altın kalkanlar dâhil Mısır'a götürülmüştür. Bu çatışmanın sonucunda Yahuda krallığı Mısır'ın vasalı konumuna gelmiş ve maddi sıkıntı içine düşmüştür. Kral Rehoboam'ın Tanrı'ya karşı alçak gönüllü bir tavır sergilemesi üzerine Tanrı'nın öfkesi dinmiş ve krallığı tamamen yok etmemiştir.¹⁵⁴

Yahuda kralı Rehoboam, Yeruslaim şehrinde 17 yıl hüküm sürmüştür. İsrail krallığını kabul etmeyen Rehoboam ile İsrail Kralı Yeroboam arasında sürekli çatışma yaşanmıştır. Rehoboam ölünce cenazesi Davud şehrine gömülmüştür. Rehoboam'ın yerine oğlu Abiya(Aviya) tahta geçmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³Richard A. Gabriel, *The Military History of Ancient Israel*, Praeger Publishers, America 2003, s. 303.

¹⁵⁴R. A. Gabriel, *age.*, s. 303-304. Bkz. Ş. Ay Arçın, *age.*, s. 71-72.

¹⁵⁵E. H. Merrill, *age.*, s.323. Bkz. II. Tarihler, 12: 13-16.

İsrail lideri Yeroboam'ın krallığının 18. yılında Abiya Yahuda kralı olmuştur. İsrail ve Yahuda krallığı arasındaki mücadele, Abiya'nın egemenliği süresince de devam etmiştir. Abiya, Tanrı'nın yolunu terk etmiş olan Yeroboam'a karşı sefer'e çıkmıştır. Kral Abiya, Aram Şam kralı ile ittifak kurarak İsrail krallığını yenilgiye uğratmıştır. İsraililer'den 500 bin seçme asker katledilmiştir. Yapılan savaş Abiya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmış ve Abiya kral Yeroboam'a ait Beyt-el, Yeşana, Efron şehirleriyle etrafındaki köyleri egemenliği altına almıştır. Savaştan sonra Yeroboam, bir daha eski gücüne geri dönememiş, Abiya ise krallığını daha da güçlendirmiştir. Yerusolim'de 3 yıl krallık yapmış olan Abiya ölünce Davud Şehri'ne defnedilmiş ve yerine varisi Asa tahta geçerek kral olmuştur.¹⁵⁶

İsrail kralı Yeroboam'ın egemenliğinin 20. yılında Asa, Yahuda'nın yeni lideri olarak tahta çıkmıştır. Kral Asa Tanrı'nın gözünde güzel ve doğru olanı yapmış, yabancı Tanrılar'ın sunaklarını ve puta tapılan alanları kaldırtmıştır. Dikili olan taşları parçalayarak, Aşera Putlarını devirmiştir. Asa, halkından Tanrı'ya yönelerek O'nun yasasına ve emirlerine uymalarını istemiştir. Yahuda'nın tüm şehirlerinden puta tapılan alanlar ile buhur sunaklarını kaldırtmıştır. Ülke, onun idaresi altında barış içerisinde yaşamıştır. Ülke barış içerisinde olduğu için Asa, Yahuda'daki birkaç şehri surlarla güçlendirmiş ve büyük bir ordu kurmuştur. O tarihlerde hiç kimse ona karşı savaş açamamıştır. Çünkü Tanrı tarafından kendisine esenlik bahşedilmiştir. Tanrı'nın, kral Asa tarafında olduğunu gören Efrayim, Manaşşe ve Şimon'dan gelmiş olan pek çok İsraili Asa'nın yanında yer almışlardır. Ayrıca Asa, Aşera için çok kötü bir put inşa ettirmiş olan annesi Maaka'nın kraliçeliğini elinden almıştır. Kral Asa, bu kötü putu paramparça etmiş ve Kidron Vadisi'nde yaktırmıştır. Fakat Yahuda'da puta tapılan alanları kaldırtmamıştır. Lakin hayatı boyunca kalbini Tanrı'ya adanmıştır. Öyle ki, Babasının ve kendisinin adanmış olduğu altını, gümüşü ve eşyaları Rabb'in Tapınağı'na getirtmiştir. Kral Asa'nın egemenliğinin 35. yılına kadar herhangi bir savaş yaşanmamıştır.¹⁵⁷

Asa'nın krallığının 36. yılında, Yahuda İsrail kralı Başaa tarafından yenilgiye uğramıştır, daha sonra Mısır kralı I. Osarkon'un komutanı Kuş kralı Zerah'ın ordusunu yenmiştir. İsrail kralı Başaa tekrardan Kudüs'ü idaresi altına almak için Ramah Şehrine

¹⁵⁶E. H. Merrill, *age.*, s.331-332. ; Y. Başalel, *age.*, s. 45.

¹⁵⁷II. Tarihler, 14: 2-6. ; 15: 9/16-19. Aşera Putu; Eski Sami İrkında, birçok kaynakta ortaya çıkan İlahi-evrensel anne (Anatanrıça) olarak kabul edilerek tapılmıştır. Öyle ki İnsan, hayvan ve ürünlerin verimliliğini temsil eden, besleyen, destekleyen bir akıl idi ve hayat ağacı ile sembolize edilmiştir.

kadar sınırlarını genişletmiştir. Bu nedenle kral Asa, Şam kralı Ben Hadad'ın İsrail krallığı ile olan dostluğunu bozmak için hediyeler göndermiştir. Ben Hadad kendi memleketi için stratejik ve ticari önemi olduğunu düşündüğü İsrail krallığına ait Galile Denizi kıyı topraklarına saldırarak ele geçirmiştir. Başaa, bu saldırı sonucunda Kudüs'ten geri çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra, kral Asa Kudüs şehrinin güvenliği için tedbirleri arttırmıştır. Yeruslaim'de 41 yıl boyunca hüküm süren kral Asa, hastalanarak vefat etmiş ve Davud Şehri'ne gömülmüştür. Tahta varisi olan Yehoşafat geçmiştir.¹⁵⁸

İsrail kralı Ahab'ın egemenliğinin 4. yılında Asa oğlu kral Yehoşafat, Yahuda tahtına çıkmıştır. Yehoşafat, kral Davud'un yolundan giderek Baal'lara yönelmemiş ve Tanrı'nın emirlerini yerine getirmiştir. Kalbi Tanrı'da cesaret bulan Yehoşafat, puta tapılan alanları ve Aşera Putlarını Yahuda'dan kaldırmıştır. Yehoşafat, hükümdarlığının 3. yılında Yasa Kitabı'nı halka öğretmeleri için Yahuda şehirlerine kâhinler ve Levililer göndermiştir. Halk'ı arasında adaletli davranmış ve Tanrı adına insanları yargılamak üzere Yahuda şehirlerine yargıçlar tayin etmiştir. Yahuda'yı kuşatan ülkelerin krallıklarını Tanrı korkusu sarınca Kral Yehoşafat'a karşı savaşmamışlardır. Bu nedenle Ona pek çok hediyeler göndermişlerdir. Gittikçe güçlenen Yehoşafat, Yahuda şehirlerini onarmış ve usta yiğit askerler yetiştirmiştir. Ayrıca Yahuda kralı Yehoşafat ve İsrail kral'ı Ahab ittifak kurarak Şam kralı Hazael'e karşı Ramot-Gilead fethinde beraber savaşmışlardır. Fakat bu savaş sırasında Ahab yaralanarak ölmüş ve Yehoşafat da Yeruslaim'e dönmüştür. Yeruslaim'de 25 yıl boyunca krallık yapmış olan Yehoşafat ölünce yerine oğlu Yehoram (Yoram) geçerek kral olmuştur.¹⁵⁹

İsrail kralı Ahab oğlu Yoram'ın krallığının 5. yılında Yehoşafat'ın Yahuda lideri olduğu esnada halkı yöneten Yehoşafat oğlu Yehoram (Yoram), babası vefat ettikten sonra 32 yaşında Yahuda kralı olmuştur. Yehoram'ın egemenliği zamanında Edomlular Yahudalılar'a karşı isyan ederek kendi krallıklarını kurmuşlardır. Kral Yehoram, doğru yoldan ayrıldığı için Tanrı, Filistinlileri ona karşı ayaklandırmıştır.¹⁶⁰ Bu ayaklanma sonrasında Asa'nın oğlu Yehoram, İsrail kralı Yehoram'a Moab krallığı ve diğer vasal olan Edom'a karşı savaşında destek olmuştur. Ayrıca Yehoram İsrail kralı Omri'nin kızı Atalya ile evlenerek iki krallık arasında bir akrabalık bağı kurulmasını sağlamıştır. Tanrı,

¹⁵⁸Ş. Ay Arçın, *age.*, s.72-73.

¹⁵⁹Mario Liverani, *Israel's History and The History of Israel*, Equinox Publishing, London 2007, s. 113.

Bkz. II. Tarihler, 17: 3-13; 19: 5-6.

¹⁶⁰Ş. Ay Arçın, *age.*, s. 73. Bkz. II. Tarihler, 21: 8-16.

yapmış olduğu hatalar nedeniyle Yehoram'ı çok ağır bir bağırsak hastalığıyla cezalandırmıştır. Yehoram, Yeruslaim'de 8 yıl hüküm sürdükten sonra bu hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Onu, Davud Şehri'ne gömmüş olsalar da kralların mezarına ait alana defnetmemişlerdir.¹⁶¹

İsrail kralı Ahab oğlu Yoram'ın krallığının 12. yılında Yehoram oğlu Ahazy (Yehoahaz), Yahuda tahtına çıkararak krallığını ilan etmiştir (MÖ 841). 22 yaşında kral olmuş ve sadece 1 yıl hüküm sürebilmiştir. Ahazy zamanında, İsrail kralı Yoram'a Ramot-Gilead Savaşı için yeniden yardım etmiştir. Ahazy, İsrail kralı olan Yoram'a karşı Şam kralı Hazael'in desteğini almış ve isyan eden Yehu tarafından Yoram'la birlikte Megiddo'da öldürülmüştür. Bu olay Tel Dan yazıtında şöyle geçmektedir: *Ve ben Ahab oğlu İsrail Kralı Yoram'ı öldürdüm. Ve ben Yoram oğlu Davud'un Evinin Kralı Ahaz'ı öldürdüm; ve ben şehirlerini harabeye çevirdim...* Bütün varislerin katledilmesi sonucu Yahuda tahtına Atalya kraliçe olarak geçmiştir. Tüm bu olayların neticesinde, Şam kralı Hazael yönetimine boyun eğmiş olan İsrail ve Yahuda krallığı bir istikrarsızlık sürecine girmiştir. "Davud Evi" olağanüstü bir şekilde anlatılmış ve Davud'un neslinden gelen Yahuda krallığı bir asır devam etmiştir. Bu krallığın serveti önce Mısır, daha sonra İsrail ve bazen de Şam Krallığının yönetimi altına girerek harcanmıştır. Lakin bu neslin kanlı bir şekilde öldürülmesiyle "Davud Evi" kralları döneminin sonu gelmiştir.¹⁶²

Ahazy'nın öldüğünü duymuş olan kraliçe Atalya Yahuda tahtına çıkararak yönetimi ele geçirmiştir (MÖ 841-835). Atalya'nın egemenliği süresince Kudüs Tapınağı'nda, Baal Tapınımı yaygınlaşmıştır. Aynı süreçte, öldürülen Ahazy'nın üvey kız kardeşi Yehoşeva, Ahazy'nın yeni doğan oğlu Yehoaş'ı kaçırmış ve gizleyerek tapınakta büyümesini sağlamıştır. Daha sonra, yedi yaşına bastığında emanet edildiği Yehoada Tapınağı'ndaki gardiyanlarla beraber toplanarak Yehoaş'ı tahtın mirasçısı olarak tanıtmışlar ve (MÖ 835-796)Yahuda kralı ilan etmişlerdir. Yehoaş egemenliği süresince saray ve tapınak işleriyle ilgilenmiş ve tapınağın restorasyonu için toplanılan tüm gümüşlerin rahiplere verilmesini zorunlu kılmıştır. Öyle ki, Yehoaş zamanında yazılmış olan bir çömlek parçası üzerinde; Yehoaş'ın emriyle rahip Zekeriya'ya tapınağın restorasyonu için üç şekel gümüş verilmesi ifade edilmektedir. Lakin alınmış olan bu vergiler rahipler tarafından gerektiği gibi kullanılmayınca, Yahuda kralı rahipler sınıfını

¹⁶¹M. Liverani, *age.*, s. 128. Bkz. II. Tarihler, 21: 18-20.

¹⁶²M. Liverani, *age.*, s.130. ; Ş. Ay Arçın, *age.*, s.73. ; II. Krallar, 8: 25-27.

etkisiz hale getirmiştir. Rahiplerin sorumsuzluklarının dışında, Şam kralı Hazael'in göstermiş olduğu yayılma politikası ile birlikte Yehoaş, tapınağın restorasyon çalışması fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Şam'ın güçlü kralı Hazael, Filistin Şehri olan Gat'ı kontrolü altına aldıktan sonra Kudüs'e doğru yönelmiş, Yehoaş, Şam liderinin bu istilasından ancak bütün saray ve tapınak hazinesini boşaltacak çok büyük oranda haraç ödeyerek kurtulmuştur. Böylece, kral Hazael güney ticaret yollarına egemen olmuştur.¹⁶³

İsrail kralı Yehu'nun egemenliğinin 7. yılında Yehoaş, 7 yaşında Yahuda tahtına çıkmış ve 40 yıl boyunca krallık yapmıştır. Yehoaş Tanrı'nın Tapınağını tamir ederek sağlamlaştırmıştır. Özellikle, Başkahin Yehoyada, tapınak hizmetlerini Hz. Musa ve Kral Davut'un kurallarına uygun bir şekilde düzenleterek, bu görevlerin başına Levililer ve Kâhinler tayin etmiştir. Kapı nöbetçilerini din açısından kötü kişileri tapınaktan uzak tutmakla görevlendirmiştir. Başkâhin Yehoyada'nın ölümü üzerine kral ve halk Tanrı'yı terk etmiş ve Aşera Putlarına tapmaya başlamışlardır. Tanrı peygamberler vasıtasıyla onları uyarmış olsa da doğru yola gelmemişlerdir. Yahuda halkı, Tanrı'yı terk etmeleri sebebiyle onları Aram ordusuyla cezalandırmıştır. Aram askerleri, Yahuda ve Yeruşalim'e girerek halkın tüm liderlerini öldürmüşler ele geçirdikleri bütün malları Şam kralına göndermişlerdir. Yehoyada'nın oğlu Zekeriya, halkına tanrı tarafından cezalandırıldıklarını söylemiş ve halkı tekrar Yahve'ye tapınmaya çağırmıştır. Bu çağrının üzerine kral Yehoaş, Zekeriya'nın taşlanarak öldürülmesini emretmiştir. Kralın emriyle Tapınağı'nın avlusunda Zekeriya'yı öldürmüşlerdir. Yehoaş'ın askerleri de Yehoyada'nın oğlu Zekeriya'nın ölümü üzerine suikast kurarak Yehoaş'ı yatağında katletmişlerdir. Kral Yehoaş, Davud Şehri'ne gömülmüş olsa da krallara ait mezarlığa defnedilmemiştir.¹⁶⁴

Suikast sonucu öldürülmüş olan Yehoaş'ın yerine varisi Amatsya (Amazya) Yahuda tahtına geçmiştir. Amatsya tahttaki yerini sağlamlaştırdıktan sonra babasının katillerini ortadan kaldırmıştır. Daha sonra dış ilişkilere yönelmiş olan Amatsya'nın ilk hedefi Edom üzerine olmuş ve Tuz Vadisi'nde 10 bin Edomlu askeri katletmiştir. Sela Bölgesini ele geçirmiş ve buraya Yokteel ismini vermiştir. Edom galibiyetinden sonra Amatsya, İsrail kralı Yehoaş'ın üzerinde üstünlük sağlamak istemiş, Yehoaş bu üstünlük

¹⁶³M. Liverani, *age.*, s.131. ; Ş. Ay Arçın, *age.*, s.74.

¹⁶⁴S. H. Horn, *age.*, s. 152-154. ; M. Liverani, *age.*, s.131. Bkz. II. Krallar, 12: 1-16. ; II. Tarihler, 24: 4-14.

karşısında şu şekilde cevap vermiştir; “*Edomlular'ı bozguna uğrattın diye böbürleniyorsun. Bu zafer sana yeter. Otur evinde! Niçin bela arıyorsun? Kendi başını da, Yahuda halkının başını da derde sokacaksın.*” demiştir. Fakat Amatsya onun sözüne kulak asmamış buna karşılık Yehoaş’a savaş ilan etmiştir. Beyt Şema Şehrinde karşı karşıya gelen iki ordunun karşılaşması, Yehoaş’ın galibiyetiyle sonuçlanmış ve Yahudalılar ise evlerine kaçmak zorunda kalmışlardır. Fakat Amatsya’nın yakalanması üzerine, Yehoaş Kudüs’e kadar gelmiş Efraim kapısından Köşe kapısına kadar olan 400 arşınlık sur duvarlarını yıktırmıştır. Kral Yehoaş, tapınak ve sarayın hazinesinde bulunan altın, gümüş ve değerli eşyaların hepsini almış ve birkaç görevliyi de esir alarak memleketi Samiriye’ye dönmüştür. Yahuda krallığı bu olaylardan sonra karışmış ve kral Amatsya kendine kurulmuş olan suikast sonucu Lakiş Şehrine kaçmış, ama suikastçılar onu orada yakalayıp öldürmüşlerdir. Kudüs’de 29 yıl boyunca hüküm süren Amatsya ölmüş ve ölüsü at sırtında Davut Şehri’ne getirilerek atalarının yanına gömülmüştür.¹⁶⁵

Amatsya’nın vefatıyla yerine oğlu Azarya tahta geçerek Yahuda kralı olmuştur(MÖ 792-740). Bilindiği üzere, babasının idaresi zamanında bile krallığı birlikte yönetmişlerdir. Kral Azarya’nın egemenliğinin ilk yıllarında Şam krallığının etkisi azalmış ve Asur’un tahtına III. Tiglat-Pilaser’in kral olduğu zamanına kadar sakin bir dönem yaşanmıştır. Öyle ki Azarya bu süreç içerisinde ordusunu epeyce güçlendirmiş ve Filistler, Ammonlular ve Arap kabileleri üzerine seferlerinde başarılı olmuştur. Özellikle, Filistin Bölgesi’ndeki ticaret yollarının kontrolünü elinde tutabilmek için garnizon kentleri kurmuştur. Yahuda ise tehlikeli bir sürece Asur tahtına III. Tiglat-Pilaser’in geçmesiyle girilmiştir. Asur kralı kendisine karşı oluşturulan ve içinde Yahuda Krallığının da bulunduğu Suriye ve Fenike merkezli birliğin üzerine doğru büyük bir sefer düzenlemiştir. Asur yıllıklarında Azarya’nın ismi; Az-ri-ja-a-u ve Iz-ri-ja-u(kur) Ja-u-di olarak zikredilmiştir.¹⁶⁶ Bu sefer sonrasında Tiglat-Pilaser Azarya’yı haraca bağlamıştır: “*Seferim esnasında deniz kıyısındaki (Akdeniz) krallardan vergi aldım,....., Yahudalı Azarya,Azarya gibi, Yahuda memleketi.....sayısız, ...*”¹⁶⁷

Yahudi tarihçi F. Josephus yazmış olduğu eserinde Yahuda kralı Azarya’nın, kâhinlerin uyarısına rağmen sunu yapmasına devam ettiğini, o sırada ise gerçekleşmiş

¹⁶⁵M. Liverani, age., s. 131. ; S. H. Horn, age., s. 157. Bkz. II. Krallar, 14: 1-20.

¹⁶⁶Yusuf Besalel, age., s.49.

¹⁶⁷Ş. Ay, agm., s.7.

olan bir depremin Tapınağa ait duvarı yıkmasıyla birlikte içeri yoğun bir şekilde giren güneş ışınlarının Azarya'nın yüzüne vurduğunu, bu nedenle deri hastalığına yakalanarak Tanrı tarafından cezalandırıldığını söylemektedir. Bu deri hastalığı sebebiyle ayrı bir evde yaşamış, saray ve Yahuda halkını oğlu Yotam yönetmiştir. Azarya öldükten sonra, hastalığından dolayı kral mezarlığının ayrı bir yerine gömülmüş ve Yahuda tahtına oğlu Yotam geçerek kral olmuştur.¹⁶⁸

İsrail kralı Remalya oğlu Pekah'ın egemenliğinin 2. yılında Azarya'nın yerine varisi Yotam Yahuda kralı olmuştur.¹⁶⁹ Yotam'ın krallığı döneminde İsrail ve Şam krallıkları'nın saldırgan tavırları karşısında Yahuda krallığının güvenliği sebebiyle kule yapımı faaliyetlerine girişmiştir. Bu dönemde, kent sınırları Mısır Ülkesi'ne ve Kızıl Deniz'e kadar genişletilmiş, hatta Edom Ülkesi kontrol altına alınırken, Ammon Ülkesi de haraca bağlanmıştır. Yotam'ın yönetiminin son zamanlarında İsrail kralı Pekah ve Şam kralı Rezin birlik olmuşlardır. Bu birlik Yahuda'yı Asur'a karşı düzenlenecek olan sefere katılmasını istemiş fakat kral Yotam Asur kralı III. Tiglat-Pilaser'i karşına almaktan çekindiği için bu birliğe dâhil olmamıştır. Bunun dışında kral Yotam Yahuda'nın güvenliği için bazı önlemler almıştır. Bu önlemler, MÖ 8. yüzyıla ait Kuntillet' A'rud'un eski adı olan Teman'ın geçtiği "Teman'ın Yahve'si" şeklinde keramik parçası üzerine yazılmıştır. İsrail veya Yahuda Krallığı adına görev yapmış olan kuzeyli birliklerin varlığı güney Necef'deki bir savunma duvarı ve kervan karakolu kalıntısından anlaşılmaktadır. Bu birlikler Yahuda ve İsrail krallıkları'nı Edom ve Arap kabilelerinin saldırılarından korumak amacıyla yerleştirilmiş birlikler olduğu bilinmektedir. Yahuda kralı Yotam'ın diğer bir inşaat faaliyeti ise, II. Krallar 15:35'te "*Yotam RAB'in Tapınağı'nın Yukarı Kapısı'nı onardı*" şeklinde belirtilmiştir. İfade edilen Yukarı Kapı'nın Tapınağın kuzey bölgesinde olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca, bu bölge kuşatmaya çok uygun olması nedeniyle güçlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer taraftan yeni kapının inşasıyla birlikte Yahuda halkı direk tapınağa girebilirken, önceki dönemlerde tapınak kralın mülkü iken bu dönemde halka açık hale gelmiş ve hatta adli işlerin de yürütüldüğü bir toplanma alanı olarak düzenlenmiştir.¹⁷⁰ Yeruşalim'de 16 yıl boyunca krallık yapmış olan

¹⁶⁸F. Josephus, *age.*, s.217.

¹⁶⁹II. Krallar, 15: 32.

¹⁷⁰Ş. Ay Arçın, *age.*, s.76-77.

Yotam ölünce Davud Şehri'ne atalarının yanına gömülmüştür. Yahuda tahtına ise oğlu Ahaz geçerek kral olmuştur.¹⁷¹

III. Tiglat-Pilaser'in Yahuda krallığı üzerine düzenlemiş olduğu bir seferinin de Azarya'nın oğlu Yotam zamanında gerçekleştiği Kutsal Kitap'ta anlatılmaktadır. Yotam'ın vefatı üzerine yerine oğlu Ahaz 20 yaşında kral olmuştur. 16 yıl boyunca iktidarda kalmış olan Ahaz, kendine karşı birlik olan Aram Şam kralı Rezin ve İsrail kralı Pekah'ın kurmuş olduğu koalisyona karşı mücadele edebilmek için Asur kralı III. Tiglat-Pilaser'den yardım istemiştir. Ahaz Asur kralı'na göndermiş olduğu mektupta; “*Senin kulun kölenim; gel, bana saldıran Aram ve İsrail krallarının elinden beni kurtar*” diyerek bağlılığını bildirmiştir. Hatta tapınaktaki ve saraydaki hazinelerinde bulunan büyük ölçüde altın ve gümüşü de hediye olarak Asur kralına göndermiştir. Asur kralı III. Tiglat-Pilaser Yahuda kralı Ahaz'ın yardım çağrısını kabul ederek, Rezin ve Pekah üzerine sefere çıkmıştır. Bu seferin sonucunda Aram kralını öldürerek Şam'ı ele geçiren III. Tiglat-Pilaser, kent halkını Kir'e sürmüş ve İsrail krallığının başkenti Samiriye'yi de kuşatarak ahaliyi Asur'a sürgüne göndermiştir.¹⁷²

Asur kralı III. Tiglat-Pilaser'in yıllıklarına göre Yahuda kralı Ahaz üzerine de sefer düzenlediği bilinmektedir;

“*Kummuhlu Kuştapsi, Queli Urik, [Gublalı] Şibitti-bi'il,Hamatlı [Eni]-ilu, Sam'allı Panammu, Gurgumlu Tarhulara, Melidli Sulumal.....Taballı Uassurme, Tunaili Ushitti, Tuhanlı Urballa, [İştundalı Tuhamme, Arvadlı Matan-bi'il, Bet-Ammon'lu Sanibu, Moablı Salamanu, Aşkelonlu Mitinni. Yahudalı Iauhazi (Yehoaz), Edomlu Kauş-malaku, Musri.....Gazalı Hanunu (Hanno)'dan altın, gümüş, kurşun, demir, bakır, parlak renkli (yünden)elbise, keten, memleket(lerin) mor elbiseleri,her çeşit değerli şey, deniz ve topraklarının ürünü, memleketlerinin eşyaları, krallık hazinesini, atlar, katırlar, boyunduruğa koşulmuş, vergi olarak aldım.*”¹⁷³

¹⁷¹II. Tarihler, 27: 8-9.

¹⁷²Okay Pekşen, *Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler*, Tarihten İzler İlkçağlardan Modern Döneme, (Ed. Osman Köse), Berikan Yayınevi, Ankara 2018, s. 27-28.

¹⁷³Ş. Ay, agm., s.7.

Ahaz ölünce Davut Şehri'ne atalarının yanına gömülmüştür. Yerine oğlu Hizkiya geçerek Yahuda kralı olmuştur.¹⁷⁴

Kral Ahaz'ın ölümünün ardından yerine hem Tevrat'ta hem de dönemin diğer yazılı belgelerinde hakkında epeyce bilgi bulunan oğlu Hizkiya'nın (MÖ 727-697) yönetimi devam etmiştir. Hizkiya, Yahuda krallığı ve Kudüs şehri içinde dini reformları ile tanınmış bir kral olmuştur. Tanrıça Aşerah'a ait tapınakları yıktırması, Hz. Musa'nın zamanında yapılmış olan tunçtan yılanı kırdırtmıştır. Bu bilgilerin yalnızca Tevrat kaynaklı olmasının nedeni tapınağın günümüzde Mescid-i Aksa'nın altında bulunması sebebiyle kazı yapılmamış olduğundandır.¹⁷⁵

Yahuda kralı Hizkiya egemenliğinin ilk yirmi yılında, Asur Devleti'ne karşı herhangi bir ayaklanma içerisinde yer almamıştır. Öyle ki MÖ 741 tarihinde Asur Krallığı'na karşı bir isyan başlatmış olan Aşod kralı Azuri, Hizkiya'yı da bu ayaklanmaya dâhil etmek için uğraşmış olsa da kral Hizkiya bu ayaklanmaya katılmamıştır. Fakat kral Sargon'un ölümü üzerine bütün Fenike şehirlerinin yer aldığı Asur Devletine karşı isyan başlatmıştır. Sargon'un yerine oğlu Sanherib'in (MÖ 705-681) geçmesiyle birlikte Kral Hizkiya da Asur siyasetinde değişikliğe gitmiştir.¹⁷⁶ Hizkiya krallığını devam ettirebilmek için Asur kralı Sanherib'in egemenliği altına girmeyi ve haraç ödemeyi kabul etmiştir. Bağımsızlığını yeniden kazanmak isteyen Hizkiya, Mısır firavunundan destek geleceğini umut ederek Asur kralına karşı isyan çıkarmıştır. Fakat Asur kralı Sanherib Filistin Bölgesine gelerek burada Mısır ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Daha sonra Yahuda krallığını yağmalamış, küçük kentlerin hepsini ele geçirmiş ve 200 bin kişiyi hayvan sürüleri ile beraber Asur'a sürmüştür. Kudüs'ün surları sağlam olmadığı için duvarları çok fazla hasar görmüştür. Bu yüzden kral Hizkiya Asur kralı Sanherib'den af dilemiştir. 300 talant gümüş ve 30 talant altın karşılığında Asur kralı affi kabul etmiştir.¹⁷⁷

Hizkiya, Asur kralı Sanherib'in düzenlemiş olduğu seferden kaçamamıştır. Bu sefer Sanherib'in yıllıklarında şu şekilde anlatılmaktadır:

¹⁷⁴II. Krallar, 16: 20.

¹⁷⁵Ş. Ay Arçın, *age.*, s.78-79.

¹⁷⁶Ş. Ay Arçın, *age.*, s.79.

¹⁷⁷A. Usta, *agm.*, s.147.

*“Boyunduruğuma girmeyi kabul etmeyen Yahudi Hizkiya'nın duvarlı, güçlü 46 Şehrini, onların çevrelerindeki sayısız küçük Şehirleri tırmanarak, kuşatarak, saldırarak, yürüyerek, tünelleri ve kanalları kuşattım ve onları aldım. 200.150 kişiyi, sayısız büyük ve küçük, erkek ve dişi, atlar, develer, eşekler, koyun ve keçiyi onlardan aldım ve yağmaladım. O'nu kafesteki bir kuş gibi krallık Şehri Kudüs'te yakaladım.”*¹⁷⁸

Kral Hizkiya ölünce Davud Şehri'ne atalarının mezarlarının üst kısmına gömülmüştür. Tüm Kudüs halkı onu saygıyla yâd etmiştir. Yahuda tahtına Hizkiya'nın yerine oğlu Manasse kral olmuştur.¹⁷⁹

Hizkiya'nın vefatından sonra yerine varisi Manasse geçerek kral olmuştur.(MÖ 698-642) Manaesse'nin egemenliği zamanında Kudüs, Asur yönetimi altında küçük bir şehir devleti statüsünde yer almıştır. Öyle ki Ninive'deki kral sarayının inşasında katkı sağlamış ve Mısır Seferi için askeri yardımda bulunmuş kralların isminin geçtiği Asur yazıtlarında Manasse'nin adı Asur'a vasal olan bir kral olarak zikredilmektedir. Manasse ismi Tevrat'ta ise kötü bir kral olarak anılmıştır. Çünkü Manasse babası Hizkiya'nın tersine pagan tapınakları yeniden açmış, Baal ve Aşhera için heykeller yerleştirmiş, falcı ve büyücülere danışmıştır. Manasse'nin krallığındaki politik olayları ise Asur ve Mısır arasında geçen Güney Arabistan üzerindeki ticaret yollarının egemenliği için yarışılmasıdır. Mısır kralı Taharka (Tirhaka) bu nedenle Tyre ve Sayda gibi şehir devletlerini Asur kralı Asarhaddon'a karşı ayaklanması için uğraşmıştır. Kral Asarhaddon'nun MÖ 669'da vefatıyla birlikte yerine geçen oğlu Asurbanipal Mısır Devleti üzerine 2 defa sefer düzenlemiştir. Asurbanipal'ın MÖ 667 tarihinde Mısır Ülkesine düzenlediği seferinde yanında Yahuda kralı Manasse'de müttefik'i olarak yer almıştır. Fakat bu dostluk, Asur kralının bir taraftan Mısır seferleri diğer taraftan Babil kralı olan kardeşi Şamaş-şum-ukin'in başlattığı ayaklanma nedeniyle meşgul olmasından faydalanmış ve isyan eden bu krallıklar Manasse'nin de katkısıyla bertaraf edilmişlerdir. Kudüs'de 55 yıl boyunca hüküm süren Manesse'nin vefatı üzerine kendi sarayına gömülmüştür. Yahuda tahtına ise varisi Amon geçerek kral olmuştur.¹⁸⁰

¹⁷⁸Ş. Ay, agm., s.9.

¹⁷⁹II. Tarihler, 32: 33.

¹⁸⁰Ş. Ay Arçın, *age*, s.82-83. Bkz. II. Tarihler, 33: 1-20.

Manasse'den sonra tahta oğlu Amon (MÖ 641-640) geçmiş, fakat uğramış olduğu suikast sonucunda krallığı sona ermiştir. Amon'un da aynı atası Manasse gibi *“Tanrı gözünde kötü olanı yapan kraldır”* şeklinde Tevrat'ta ismi geçmektedir.¹⁸¹

Yahuda kralı Amon'un suikast sonucu öldürülmesinden sonra yerine 8 yaşındaki oğlu Yoşia (MÖ 640-609) tahta çıkmıştır. Yoşia'nın krallığı Yahuda krallığının'daki son reform dönemi olarak bilinmektedir. Bu nedenle, Yoşia kendinden önceki ataları gibi Tanrıya ihanet etmekten ziyade, radikal bir dinsel reform yapıp kutsal anlaşmayı tekrardan geçerli kılmış ve bir taraftan da Asur'a karşı yayılma politikasını izlemiştir. Egemenliğinin 18. yılında, 26 yaşındayken Tapınağın tamirâtı için bir proje yapmıştır. Bu tamirat sırasında Başkâhin Hilkiya Yasa Kitabı'nın bir kopyasını bulmuştur. Bu kopyanın, Tevrat'ın 5. kitabı Tesniye (Kutsal Anlaşma Kitabı) olan Yasa Kitabı olduğu tahmin edilmektedir. Yoşia, Yahuda da kutsal yemine sadık kalınması için güçlü bir çağrıda bulunarak bu antlaşma kitabının sözlerini tüm halka okumuştur:¹⁸²

*“Kral sütunun yanında durdu ve Tanrı'nın yolundan gideceğine onun emirlerini, yasalarını ve kurallarını candan ve yürekte uygulayacağına, bu kitaptaki kutsal yemine yer alan öngörülerini yerine getireceğine yemin etti. Tüm Yahuda halkı bu yemini onayladı.”*¹⁸³

Yahuda kralı Yoşia'nın iktidarlığında, Asur Ülkesi ile Mısır Devleti savaş içerisinde bulunmaktaydılar. Asurbanipal'in vefatından sonra gittikçe zayıflayan Asur krallığı ile Babil'de egemenlik Kaldeli Nabopolassar'ın eline geçmiştir. Daha sonra, MÖ 612 tarihinde Babil Devleti koalisyonuna bağlı kuvvetler (Med) başkent Ninova'ya saldırarak Asur Devletini yıkmışlardır. Yoşia, Yükselen Babil gücüne bağlı kalmak ve Suriye Bölgesi'ndeki kontrolü tekrardan kazanma isteği içerisinde olmuştur. Bu nedenle Yahuda kralı Yoşia bu bölgede bir süper güç ile karşı karşıya gelerek savaşmıştır. MÖ 608/9 yılında gerçekleşen Megiddo Savaşında Mısır kralı II. Neko karşısında Yahuda krallığı büyük bir yenilgiye uğramıştır. Kral Yoşia bu savaşta, II. Neko tarafından ölümcül bir darbe alarak hayatını kaybetmiştir. Yoşia'nın cesedi savaş arabasıyla Kudüs'e getirilmiş ve atalarının yanına gömülmüştür.¹⁸⁴

¹⁸¹Ş. Ay Arçın, *age*, s.83.

¹⁸²Ş. Ay Arçın, *age*, s.84. Bkz. II. Krallar, 22: 1-10.

¹⁸³II. Krallar, 23: 3.

¹⁸⁴M. Nana, *age.*, s.232-233.

Yoşiya'nın krallığı, Yahuda'nın son parlak dönemi olmuştur. Onun vefatından sonra Yahuda krallığı uzun bir savaş ve yıkım devresine girmiştir.

2.1.1.2. Yahuda Krallığı Üzerine Düzenlenen Yeni Babil Seferi (MÖ 586)

2.1.1.3. II. Nabukadnezar'ın Yahuda Krallığını Ele Geçirışı

Kral Yoşiya'nın ölümünden sonra yıkım devresine girmiş olan Yahuda krallığı, Yeni Babil Devleti tehlikesi ile karşılaşmıştır. Bu arada II. Ahaz'ın (Yehoahaz) krallığı döneminde Yahuda için Mısır tehlikesi de baş göstermiş olsa da bu mücadele çok fazla sürmemiştir. Kudüs Şehri'nin asıl işgali ve Yahuda halkının Yeni Babil'e sürgüne yollanması ise Yehoakim (Eliakim), Yehoakin ve Zedekiah (Sidkiya)'nın krallıkları dönemlerinde gerçekleşmiştir. Yoşiya'dan sonra yerine "*Tanrının emrinden ayrılan*" olarak bilinen II. Ahaz (Yehoahaz) geçerek 23 yaşında Yahuda kral'ı olmuş ve Kudüs'te 3 ay hüküm sürmüştür. Mısır kralı II. Neko Suriye'den Karkamış'a kadar olan alanda kontrolü eline almış olduğu için kral II. Ahaz'ı gözetiminde tutmak istemiş ve II. Ahaz'ı Riblah Şehrine göndermiştir. Fakat Mısır'a karşı ayaklanma girişiminde bulunan II. Ahaz, II. Neko tarafından tahttan indirilmiş, yerine kendisine yüksek oranda haraca bağladığı ve ismi "Yehoakim" olarak değiştirilen Eliakim getirilmiştir.¹⁸⁵

Mısır kralı II. Neko tarafından 25 yaşında tahta çıkarılan Yehoakim'in 11 yıllık krallığı kötülüklerle dolu geçmiştir. Yehoakim'in krallığı döneminde, II. Nabukadnezar (Buht Nasar)Yeni Babil Devletinin başına geçmiştir. II. Nabukadnezar MÖ 605 yılında Mısır kralı ile Karkamış ve Hamath civarında yapmış olduğu savaşta II. Neko'yu yenmiştir. Böylece, Suriye ve Filistin Bölgesinin kontrolü II. Nabukadnezar'ın eline geçmiştir. II. Nabukadnezar MÖ 604 yılında Kudüs Bölgesine de sefer düzenlemiş ve bu seferin sonucunda Yahuda kralı Yehoakim Yeni Babil Devleti'nin vasal'ı konumuna düşmüştür. Lakin Mısır kralı ile Babil kralının Migdol Bölgesi'ndeki mücadelesinde Mısır kuvvetlerinin Babil Devletini geri püskürtmesiyle güç dengelerinin değişeceği fikri kral Yehoakim'e cesaret vermiş ve II. Nabukadnezar'a başkaldırmıştır. Bunun üzerine Yehoakim'e karşı sefer düzenleyen Babil kralı ayaklanmayı bastırmıştır. Daha sonra

¹⁸⁵Ş. Ay Arçın, *age.*, s.85. ; II. Krallar, 23: 31-35.

Tapınak'taki bazı eşyaları ve Yehoakin'i esir alarak Babil'e götürmüştür. Yahuda kralı Yehoakin'in ölümünden sonra, yerine oğlu Yehoakin tahta çıkmıştır.¹⁸⁶

Yehoakin 18 yaşında tahta geçmiş ve Kudüs'te 3 ay 10 gün krallık yapmıştır. Kral Yehoakin, Babil kralı II. Nabukadnezar'a olan haracı ödememiş ve Mısır tarafında yer almıştır. Bu sebeple II. Nabukadnezar, kral Yehoakin üzerine sefer düzenlemiştir. Babil kuvvetleri ülkenin bütün kalelerini yıkarak, Kudüs Şehrini Adar Ayı'nın ikinci gününde (16 Mart) MÖ 597 yılında işgal etmiştir. Yahuda krallığının bağımsızlık simgesi olan Kudüs Tapınağını yerle bir etmiş ve Yahuda kralını, saray erkânını, komutanları, meslek sahiplerini ve aydınları dahi 10.000 kişiyi Yeni Babil'e sürgüne göndermiştir. Ayrıca Tapınağın ve sarayın tüm hazinelerini de boşaltmıştır. Kudüs'te kalan Yahuda krallığına da Yehoakin'in amcası olan ve ismi Zedekiah (Sidkiya) olarak değiştirilen Mattaniah vali olarak tayin edilmiştir.¹⁸⁷

Zedekiah 21 yaşında vali olarak tahta oturmuş ve memleketin kralı gibi davranmıştır. Zedekiah, Kudüs'te 11 yıl boyunca krallık yapmasına rağmen Yahuda halkı tarafından hiçbir zaman kral olarak kabul edilmemiştir. Hatta MÖ 597-570 yılları arasında Babil Şehri'ndeki esir tayınlarının yazılı olduğu tabletlerde Yahuda kralı olarak Yehoakin "*Yaukin*" ismi geçmektedir. Ayrıca Bet- Şemeş kazısında ortaya çıkan mühürlerde "*ywkn*" şeklinde yazılmış kişinin Yehoakin olduğu tahmin edilmektedir. Zedekiah, Mezopotamya'da kurulmuş bu yeni düzende Babil Devletine karşı başlayan isyan hareketinde Kudüs'te Edom, Moav, Ammon, Tyre ve Sayda liderlerini toplayarak Babil karşıtı eylem planları hazırlamıştır. Lakin II. Nabukadnezar MÖ 593 yılında sefere çıkmış ve bu birliği dağıtmıştır. Zedekiah MÖ 592 tarihinde Mısır firavunu II. Psammetik'in desteği ile tekrardan ayaklanmıştır. Mısır-Yahuda ittifakını gösteren kanıt, Lakiş Şehri'nde bir çömlek parçası üzerindeki bir yazıtta (Lackish Ostrakon III) bulunmuştur. Yazıtta belirtildiğine göre, MÖ 589 yılında Kudüs'ten Mısır'a bir askeri delegasyon yollanmıştır. Mısır ile ittifakı üzerine II. Nabukadnezar MÖ 587 yılında Kudüs üzerine sefere çıkmış ve şehri 18 ay boyunca kuşatma altında tutmuştur. Ayrıca önemli stratejik konuma sahip olan Lakiş ve Azekah Şehirleri de kuşatılmıştır. Bu şehirler Babil Devleti için en az Kudüs'ün egemenliğinin sağlanması kadar mühim şehirlerdir. Nitekim Kudüs Şehrine II. Nabukadnezar MÖ 586 yılında şehir surlarından gedikler

¹⁸⁶Ş. Ay Arçın, *age.*, s.85-86. Bkz. II. Tarihler, 36: 5-8.

¹⁸⁷M. Nana, *age.*, s.234. ; II. Krallar, 24: 8-17.

açarak girebilmiştir. Bu esnada Zedekiah bir gece vakti kaçmaya çalışırken yakalanmış ve oğlu gözlerinin önünde katledilmiş sonrasında Zedekiah'nın gözleri de kör edilerek, kendisiyle birlikte 832 kişi sürgüne gönderilmiştir. Bu olay, tarih terminolojisi bakımından dönüm noktası olmuştur. Sürgüne yollanan halk için “*Yahudi*” tanımlaması bu tarihten itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Kral Süleyman tarafında kurulan Kudüs Tapınağının, Yeni Babil Devleti tarafından yıkılması ile sonuçlanan zamana kadar geçen 370 yıllık dönem “*Birinci Tapınak Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır.¹⁸⁸

Yahuda krallığının son lideri Zedekiah'nın egemenliğinin bitişiyle II. Nabukadnezar Babil'de bulunan Aristokrat Yahudiler'den olan Ahikam'ın oğlu Gedalya'yı Kudüs Şehrinin kuzeydoğusundaki Mizpah Şehrine yönetici olarak tayin etmiştir. Gedalya'nın yanı sıra Yahudilerin Babil'de yaşamamaları için uyarıda bulunduğu hapse atılan Peygamber Yeramya'da Mizpah Şehrine görevlendirilmiştir. Babil ile ittifak içerisinde olduğu tahmin edilen Gedalya'nın yönetimi, Yahuda halkınca kabul edilmemiş ve Ammon kralı Balis'in desteklediği Hz. Davud soyundan gelen “İsmail” tarafından öldürülmüştür. Gedalya'nın ailesi yanlarına Peygamber Yeremya'yı almış ve Mısır'a kaçmıştır. İsmail ve yandaşları da karşı bir saldırıdan korktukları için Ammon krallığına sığınmışlardır.¹⁸⁹

2.2. Yahuda Halkı'nın Yeni Babil'e Sürgün Edilmesi ve Nedenleri

Tevrat'ta Yahuda halkının Yeni Babil Devletine sürgün edilmesinin nedeni olarak, İsrail krallığında olduğu gibi, Yahuda krallığında da Tanrının öfkesini çeken davranışlar gösterilmektedir. Tanrı, bu davranışlara karşı ilk olarak Tapınağın yakılması ile Yahuda halkına uyarılar göndermiştir. Fakat bu uyarıları dikkate almamışlar ve Tanrı ile olan ahitlerine sadık kalmamalarının cezası olarak Babil Devletinin kralı II. Nabukadnezar, MÖ 586'da Kudüs'ü ve mabedi yıkmış ardından Yahuda halkını Babil'e sürgüne yollamıştır. Geleneklere göre İsraililerin Kudüs'ten sürülmelerine günahları neden olmuş ve Babil sürgünü Tanrısal bir ceza olarak görülmüştür. Bu yüzden içinde bulunmuş oldukları duruma boyun eğerek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki Babil sürgünü boyunca Peygamberler, Yahuda halkına bu düşünceyi aşılamışlar ve Kudüs'e yeniden Tanrı'nın eli ile dönüleceğine inandırmışlardır. Bu bağlamda Kudüs ve mabedin

¹⁸⁸M. Nana, *age.*, s.235. ; II. Krallar, 24: 18-20.

¹⁸⁹Ş. Ay Arçın, *age.*, s. 87-88.

inşası ortak bir hareket beklenmesini gerektirdiği için Yahudilerin umutlarının canlı tutulması sağlanmıştır. Ayrıca mabet yıkılsa da kutsallığını korumuştur. Bu inanç Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir; “Tanrı akdinden dönmez; sadece ceza verir” sözü ile Tanrının akdinin ebedi olduğu ve geri döndürülemeyeceğine inanılmıştır.¹⁹⁰

Yahuda halkının, Babil krallığı tarafından sürgüne gönderilmesine neden olan günahları, ahlaki, dini ve ekonomik olmak üzere üç gruba ayırarak incelenmek mümkündür.

2.2.1. Ahlaki Nedenler

2.2.1.1. Adaletsizlik:

Adalet bir devlet için en önemli unsurların başında gelmektedir. İsrail ve Yahuda krallığının ikiye bölünmesinden sonra Yahuda kralları ve halk Tanrı'nın emirlerinden ayrılarak pek çok hata yapmıştır. Günah olduğuna inanan bu hataların başlıcaları şunlardır;

-Yahuda kralları mazlumdan adaleti esirgermişler, yoksul halkın hakkını elinden almışlar, dul kadınları sömürmüşler, öksüzlerin mallarını yağmalamak için haksız kararlar almışlar ve adil olmayan kanunlar çıkarmışlardır.¹⁹¹

-Adil olmadıkları gibi, iyilikten uzaklaşarak kötülüğe yönelmişler ve halka eziyet etmişlerdir.¹⁹²

-Saygı ve aydıyet duygularını kaybederek anneleri ve babaları küçümsemişlerdir.¹⁹³

-Güçlü güçsüze baskı yapmış ve hırsızlık yaygınlaşmıştır. Tanrı'nın emirlerinin aksine yabancıya haksız yere kötü davranmışlardır.¹⁹⁴

¹⁹⁰Rabia Mert, “Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs”, , S.16(1), *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, Sinop 2019, s. 57-58. ; Ali Osman Kurt, “Yahudilik'te Sürgün Metaforu: “Boş Ülke” Miti ve “İncir” Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi* , C. 5, S. 3, Sivas 2008, s.260.

¹⁹¹William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu Eski Antlaşma Serisi*, Yeni Yaşam Yayınları, C. II, İstanbul 2004, s. 347. Bkz. İşaya, 10: 1-2.

¹⁹²Mika, 3: 1-3.

¹⁹³Hezekiel, 22: 7.

¹⁹⁴Hezekiel, 22: 29.

-Güçlerini hak yolunda kullanmamışlar, kötülük üstüne kötülük yaparak Tanrı'yı tanımamışlardır.¹⁹⁵

-Halk arasında adaletle dava açarak davasını dürüstçe savunan kalmamıştır. Ayakları her zaman kötülüğe koşmuştur. Akılları-fikirleri daima kötü düşünceler ile kaplanmış ve izledikleri yolda ne adalet ne de barış yer almıştır.¹⁹⁶

-Kudüs şehrinde adil davranan, gerçeği arayan tek bir kişi dahi bulunmamıştır.¹⁹⁷

2.2.1.2. Rüşvet (Haksız Kazanç):

Tevrat'a göre; Bir İsraili diğer milletlerden birine faizle para verebilir, ancak bir İsraili'nin diğer bir İsraili kardeşine tefecilik yaparak faiz alması yasaklanmıştır. Fakat Yahuda halkı Tanrı'nın yasaklarını çiğneyerek zamanla faiz peşinde koşmaya başlamışlardır. Yıkıma yakın bir zaman da Yahudalılar kan dökmek için rüşvet almışlar, faiz alarak tefecilik yapmışlardır. Komşularını dolandırarak haksız kazanç elde etmişlerdir.¹⁹⁸

-Yahudalılar rüşvet karşılığında kötüyü haklı çıkarmışlar, haklının hakkını elinden almışlardır.¹⁹⁹

-Hile yaparak güçlenmişler ve zengin olmuşlardır.²⁰⁰

-Büyük-küçük tüm halk, haksız kazanç peşinde koşmuştur. Hatta Peygamberler ve Kâhinler dahi hile ile halkı kandırmışlardır.²⁰¹

-Göz diktikleri tarlalara zorla sahip olmuşlardır. Evlere hileyle el koyarak halkı evinden ve mirasından mahrum etmişlerdir.²⁰²

¹⁹⁵Yeremya, 9: 3.

¹⁹⁶İşaya, 59: 4-8.

¹⁹⁷Yeremya, 5: 1.

¹⁹⁸W. MacDonald ,*age.*, s.124. Bkz. Çıkış, 22: 25.

¹⁹⁹İşaya, 5: 23.

²⁰⁰Yeremya, 5: 27.

²⁰¹W. MacDonald, *age.*, s.355. Bkz. Yeremya, 6: 13.

²⁰²Mika, 2: 2.

-Rüşvet adaletli bir şekilde karar verilmesine engel olmuştur. Bu nedenle, bilhassa kralların ülkenin refahı için rüşvetten uzak durması gerekmiştir. Fakat Yahuda Kralları Tanrı'nın emirlerine aldırış etmemişler, rüşvet ve armağan peşinde koşmuşlardır.²⁰³

-Yahuda halkının yaşlıları ve idarecileri, evlerini yoksullardan zorla almış oldukları mallarla doldurmuşlardır.²⁰⁴

-İdareciler daha da ileri gitmişler ve haksız kazanç elde etmek için kan dökmüşler, hatta çoğu mazlumun canına bile kıymışlardır.²⁰⁵

2.2.1.3. Yalan Söylemeleri:

Tevrat'ta yalan söylemek defalarca yasaklanmıştır. Bilhassa Yahudalılar için ayrı bir öneme sahip olan 10 emirden biri yalan yere tanıklık yapmış olmaktadır.²⁰⁶

-Tevrat yalanı kesinlikle yasaklanmasına rağmen halk sürgün öncesinde yalan söylemekten ve aldatmaktan hiç kaçınmamıştır. Artık kentin zenginleri zorba, halkı da yalancı olmuştur.²⁰⁷

-Dudaklarından yalan düşmemiş, dilleri daima kötülük mırıldamış ve boş laflara güvenerek yalan söylemişlerdir. Zorbalık ve isyan dolu sözler sarf etmişler, yüreklerinde tasarladıkları yalanları dile getirmişlerdir.²⁰⁸

-Yalan söylemek için ülkede dillerini yay gibi gererek, güçlerini doğru yolda kullanmamışlardır. Dost-dostu aldatmış, hiç kimse gerçeği söylememiştir.²⁰⁹

2.2.1.4. Adam Öldürmeleri:

Tevrat'ın birçok bölümünde kasten adam öldürmenin Tanrı tarafından yasaklandığı üzerinde durulmuştur. Çünkü insan yaşamına saygı duyulması gerektiği bilinen bir gerçektir. 10 emirde de adam öldürmek yasaklanmıştır.

²⁰³W. MacDonald, *age.*, s.422. Bkz. Mika, 3: 11.

²⁰⁴İşaya, 3: 14-15.

²⁰⁵Hezekiel, 22: 27.

²⁰⁶W. MacDonald, *age.*, s.355. Bkz. Çıkış, 20: 16.

²⁰⁷Mika, 6: 12.

²⁰⁸İşaya, 59: 3-13.

²⁰⁹Yeremya, 9: 3-5.

-Bir kişinin canına haksız şekilde kıyanın, kendisi de aynı şekilde öldürüleceği belirtilmiştir.²¹⁰

-Bu emirlere rağmen sürgün öncesinde kent, katillerin sığınağı haline gelmiştir. Halk insan öldürmek için her şeye başvurmuştur. Kan dökmek için iftira bile atmışlardır.²¹¹

-Suçsuz kanı dökmekte hızlı davranmışlardır.²¹²

-Herkes kan akıtmak için adeta yarış içerisinde girmiştir. Kendi kardeşlerini dahi suikastlar düzenleyerek öldürmüşlerdir.²¹³

-Tanrı tarafından kendilerine gönderilmiş olan Peygamberlerini dahi katletmişlerdir.²¹⁴

-Adaletli, sadık ve doğruluğun barınağı olan şehir katillerle dolup taşmıştır.²¹⁵ Böylece Yahuda halkı, kendi içerisinde kan dökerek yıkımını hazırlamıştır.

2.2.1.5. Zina Yapmaları:

Tevrat'ta yasa dışı her türlü cinsel davranış yasaklanmıştır. Bu yasaklama evliliğe saygı göstermeyi bir başka kişinin bedenini kötüye kullanmamayı amaçlamıştır. Bu nedenle Yahuda kanunlarında zina ile ilgili sert kurallar yer almıştır.²¹⁶

-Tevrat'a göre; zina eden bir erkek ve kadın, babasının karısıyla cinsel ilişkiye giren veya geliniyle cinsel ilişkiye giren ve bir erkekle cinsel ilişki kuran bir erkek bu tür yasa dışı ilişkilerde bulduklarında her iki tarafın da ölümle cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bir adam, anne ve kızıyla cinsel ilişki yaşarsa 3 suçlu da yakılarak öldürüleceği belirtilmiştir. Kız kardeş veya üvey kız kardeş ile ya da adet gören bir kadınla cinsel ilişkide bulunursa ölüm cezası verilmiştir. Adam ve kadın, herhangi bir hayvanla cinsel birliktelik yaşarsa üçünün de öldürüleceği söylenmiştir. Eğer bir adam; halası, teyzesi, kendi öz kardeşinin eşi veya amcasının karısı ile cinsel ilişki yaşamış ise kan bağına olan saygısızlık nedeniyle ölünceye kadar çocuk sahibi olmayacakları vurgulanmıştır.²¹⁷

²¹⁰Çıkış, 20: 12.

²¹¹Hezekiel, 22: 9.

²¹²İşaya, 59: 7.

²¹³Mika, 7: 2.

²¹⁴Yeremya, 2: 30.

²¹⁵İşaya, 1: 21.

²¹⁶W. MacDonald, *age.*, s.120.

²¹⁷W. MacDonald, *age.*, s. 177. Bkz. Leviler, 20: 10-21.

-Kendilerini şehvete kaptırarak babalarının karılarıyla yatmışlardır. Adet gören, dinsel açıdan kirli kadınlarla ilişkiye girerek onları küçük düşürmüşlerdir. Halk arasında komşusunun karısıyla kötü şeyler yapmış olan, utanmadan gelinini kirletmiş olan, hatta öz kız kardeşiyle ilişki yaşayanlar olmuştur.²¹⁸

-Adeta şehvet düşkünü olmuşlar, komşularının eşlerine göz dikmişlerdir.²¹⁹

-Daha da ileri gitmişler ve dostlarının çıplak bedenlerini seyretmek için onlara içki içirerek sarhoş etmişler, hatta içkilerine zehir bile katmışlardır.²²⁰

-Tanrı'nın dinsel emirleri arasında en mühimi,10 emrin içinde de yer almış olan zina yasağını Yahuda halkı zamanla ihlal etmiştir. Bu nedenle, ülke kısa sürede zina edenlerle dolup taşmıştır.²²¹

2.3. Dini Nedenler

Yahuda halkının Babil'e sürgüne gönderilmesine neden olan ahlaki günahları dışında halkın dini yozlaşmasının da bu sürgüne sebep olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca Babil Sürgünü Tevrat'ta Yahuda halkı için dini bir ceza olarak verildiğinden bahsedilmektedir.

2.3.1. Tanrı'nın Emirlerine İsyan:

-Tanrı Hz. Musa zamanında, Sina Dağı'nda İsrail halkına emirlerini bildirmiş ve onlardan bu kurallara uyacaklarına dair söz almıştır. Tanrı'nın bildirmiş olduğu bu emirlere hiçbir şeyin eklenmemesini ve hiçbir şeyin çıkarılmamasını söylemiştir.²²² Yahuda halkı vaad edilmiş olan bu kente girdikten sonra zamanla Tanrı'nın emirlerinden uzaklaşmıştır. Sürgün öncesinde halkı Kudüs çevresindeki tüm uluslardan daha fazla kötülük yaparak Tanrı'nın ilkelerini ve kurallarını çiğneyerek karşı gelmişlerdir. Tanrı'nın sözünü dinlememişler, kutsal yasaya uymayarak Tanrı'nın emrettiği şeylerin hiçbirini yapmamışlardır.²²³

²¹⁸Hezekiel, 22: 10-11.

²¹⁹Yeremya, 5: 8.

²²⁰Habakkuk, 2: 15.

²²¹Yeremya, 23: 10.

²²²W. MacDonald, *age.*, s. 235. Bkz. Çıkış, 19: 1-8. ; Tesniye, 4: 2.

²²³İşaya, 42: 24. ; Yeremya, 32: 23. ; Hezekiel, 5: 6.

-Tanrı'nın kutsal eşyalarına saygısızlık yaparak, Şabat (Sebt) Ayını hiçe saymışlardır.²²⁴

-Tanrı'nın sözlerine kulak asmandan atalarının suçlarına geri dönmüşlerdir. Yahuda ve İsrail halkı Tanrı'nın atalarıyla yapmış olduğu antlaşmayı bozmuşlardır. Öyle ki Tanrı'nın kanunlarına uymayarak atalarının öğrettiği yoldan giderek Baallar'ı izlemişlerdir.²²⁵

-Günahkâr halk, İsrail'in Kutsal'ını hor görerek ona sırt çevirmişlerdir.²²⁶

-Halk; “ *Boşuna uğraşma! Ben yabancılara âşık oldum, onların peşinden gidiyorum*” demiş ve Tanrılarına dönmemiştir. Tanrı, onları uyardığı halde O'nu dinlememişler, onları çağırdığı halde çağrısına yanıt vermemişlerdir. O da kendisini terk etmiş olan Yahuda halkını terk ederek sürgün ile cezalandırmıştır.²²⁷

2.3.2. Putperest İnanç Uygulamaları:

-Yahuda dini buyruklarının temelini 10 emirde yoğunlaştığı bilinmektedir. 10 emrin 1. maddesinde; Tanrı Yehova kendisi dışında başka bir Tanrı'ya tapınmayı yasaklamıştır. Yahuda ve İsrail halkının Tanrı'sı yalnızca kendisinin olduğunu söylemiştir. 10 emrin 2. maddesinde de Tanrı putperestliğe karşı koymuştur.

Rabb: “*Kendine oyma put yapmayacaksın; yukarıda göklerde, aşağıda yerde veya yerden aşağıda, sulara olanlara benzer bir şekil yapmayacaksın. Onların önünde eğilmeyeceksin ve onlara kulluk etmeyeceksin. Çünkü Ben, Tanrının Yehova, tam bağlılık isteyen bir Tanrı'yım.*”²²⁸ diye buyurmuştur.

-Tanrı'nın buyruklarına rağmen putlara inanan halka karşı mücadele, çölden çıktuktan hemen sonra Peor Baali'ne tapınmayla başlamıştır. Oradaki Moablı kadınlar, halkı kendi Tanrılarına yaptıkları kurban törenlerine davet etmişlerdir. Böylece halk yiyeceklerden yemiş ve onların ilahlarına taparak Yehova'yı aşırı şekilde öfkelenmiştir.²²⁹

²²⁴Yeremya, 17: 27. ; Hezekiel, 22: 8. Şabat Ayı; Yahudi dinî inancına göre kâinatın yaratılışı 6 gün sürmüş, 7.gün ise Tanrı Yahve dinlenmeye çekilmiş ve o günü Yahudi halkına mukaddes saymıştır. Bu yüzden Şabat Ayı ibadet ve dinlenme günü olarak kutlanmaktadır.

²²⁵Yeremya, 9: 13-14, 11: 10.

²²⁶İşaya, 1: 4.

²²⁷Yeremya, 2: 25, 35: 27.

²²⁸Çıkış, 20: 3-5.

²²⁹W. MacDonald, *age.*, s.140. Bkz. Sayılar, 25: 1-3. Peor Baali; Tevrat'a göre Moab Kralı Balak'ın İsrailoğullarına Balak Ülkesi'nden Vaad Edilmiş Topraklara geçerken lanet okumaya ikna etmek için

-Damlarda, gök cisimlerine tapmışlardır. Hem Tanrı adına hem de Molek Putu adına ant içererek Yehova'ya yönelmemişlerdir.²³⁰

-Yahuda kanunlarına göre bir çocuğun Molek'te kurban edilmek için ateşten geçirilmesine sebep olan kişinin aslında taşlanarak öldürülmesi gerekmektedir. Eğer halk bu kişiyi öldürmezse Tanrı'nın kendisini ve ailesini yok edeceği bilinmektedir. Fakat bu kurala rağmen halk, Ben-Hinnom Vadisi'nde Tanrı Molek'e adak sunmak için oğullarını ve kızlarını ateşte kurban etmek üzere yüksek alanlara Baal'e tapınma yerleri kurmuşlardır.²³¹

-Yahuda halkının kalbi doğu kökenli inançlara yönelmiş ve Filistinliler gibi falcılıkla uğraşarak, yabancılarla kaynaşmışlardır.²³²

-Putlara içki sunuları dökmüşler ve onları hediyelere boğmuşlardır.²³³

-Tanrı'nın emirlerini kapı sövelerinin üstüne yazmak yerine kapıların sövelerinin arkasına iğrenç sembeler yerleştirmişlerdir.²³⁴

-Yahuda halkı; *"Ağaca babamızsın, taşa bizi sen doğurdun."* demişlerdir. Çünkü Tanrı'ya yüzlerini değil, sırtlarını çevirmişlerdir. Fakat herhangi bir felakete uğrayınca *"bizi kurtar!"*²³⁵ diye yakarmışlardır.

-Çocuklar odun toplamış, erkekler ateş yakmış, kadınlar ise Gök Kraliçesi'ne pide pişirmek için hamur yoğurmuştur. Yehova'yı öfkelenmek için başka ilahlara dökmelik sunular sunmuşlardır.²³⁶

yaptığı dördüncü ve son girişiminde Baali yönlendirdiği bir dağ zirvesinin adı olarak bilinmektedir. İncil'e göre ise, "Peor Evi" olarak geçmektedir.

²³⁰Tsefanya, 1:5. Molek Putu; Ammonluların, Kenanlıların ve Fenikelilerin Tanrısı olarak bilinmektedir. Hristiyan kaynaklarına göre, Ateş Tanrısı olarak bahsedilmektedir.

²³¹W. MacDonald, *age.*, s.175. Molek; Geleneğe göre pirinç putun arkasında bir delik vardır ve bu delikte bir ateş yakıldıktan sonra her anne baba gelip kendi elleriyle ilk doğan bebeğini Molek'in ak kor haline gelmiş, uzanan kolları arasına bırakır. Burada anne ve babanın duygularını göstermesi yasaklanmıştır. Hatta bebek Molek'in kollarında ölürken, çılgınlıkların duyulmaması için davulların çalındığından bahsedilmektedir.

²³²İşaya, 2: 6.

²³³İşaya, 57: 6.

²³⁴Tesniye, 6: 9. ; İşaya, 57: 8.

²³⁵Yeremya, 2: 27.

²³⁶Yeremya, 7: 18. Gök Kraliçesi; Babilliler'in Tanrıçası "İştâr" olarak bilinmektedir.

-Halk, putlarıyla zina etmiş ve Tanrı'ya doğurmuş oldukları çocukları yiyecek olarak putlarına sunmak için ateşe atmışlardır.²³⁷

-Yahuda kralları da halkın bu putperest uygulamalarına katılarak Tanrı'nın gözünden düşmüştür. Yahuda kralları yaptırmış oldukları Aşera Putunu Tanrı'nın Tapınağı'na yerleştirmişlerdir. Nitekim Yahuda kralı Ahaz da Şam Krallığı'nın Tanrılarına kurbanlar sunmuştur. Bu putperest inançları sebebiyle Tanrı, Yahuda halkını günahlarından arındırmak için sürgüne yollamıştır.²³⁸

2.3.3. Yalancı Peygamberlerin Ortaya Çıkması:

-Tevrat'ta Tanrı adına konuşan peygamberin bildirdiği sözlere kulak asmayanların bizzat Tanrı tarafından cezalandırılacağı belirtilmiştir. Fakat Yahuda kanunlarına göre; Tanrı emir vermediği halde Tanrı adına bir şeyler söylemeye kalkışmış olan veya başka ilahlar adına konuşan peygamberlerin öldürüleceği söylenmiştir. Tevrat'ta Tanrı bir kişinin gerçek peygamber mi yoksa yalancı peygamber mi olduğunun nasıl anlaşılacağı bildirilmiştir. Eğer halkı gerçek Tanrı'ya tapmaktan caydırmayı planlamış ise, bu peygamberlerin sahte olduğunu göstermiştir. Ayrıca bir peygamber Tanrı'nın adına konuşur ama konuştuğu söz yerine gelmez veya gerçekleşmezse o söz Tanrı tarafından iletilmemiştir.²³⁹

-Tevrat'ta bahsi geçen yalancı peygamberlerden en dikkat çekicisi Azzur oğlu Hananya olmuştur. Bu yalancı peygamber Babil kuşatmasının 2 yıl içinde sona ereceğine dair sahte bir duyuru yapmıştır. Bu duyurunun üzerine Tanrı'nın gerçek peygamberi olan Yeremya, Hananya'nın söylediklerinin doğru olmasını arzuladığını lakin Hananya'nın bildirisinin gerçekleşmeyeceğini söylemiştir. Tevrat'ta sürgün öncesi dönemde Hananya gibi pek çok sahte peygamberin ortaya çıktığı belirtilmiştir.²⁴⁰

-Tevrat, ortaya çıkan sahte peygamberlerin isimlerinden daha çok yaptıkları yanlışlardan bahsetmiştir. Nitekim bu sahte peygamberler halkı doğru yoldan döndürerek kendi

²³⁷Hezekiel, 23: 37.

²³⁸W. MacDonald., *age.*, s.487. Bkz. II. Krallar, 21: 7; II. Tarihler, 28: 22-25.

²³⁹Fuat Aydın, *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s.87-88. Bkz. Tesniye, 18: 19-22.

²⁴⁰W. MacDonald, *age.*, s.554. Bkz. Yeremya, 23: 32; 28: 1-6.

karınlarını doyuranlara esenlik dilemiş, doyurmayanlara ise savaş açmışlardır. Para kazanmak uğruna falcılık ile uğraşarak halka boş vaatlerde bulunmuşlardır.²⁴¹

-Peygamberleri sorumsuz ve güvenilmez kişiler olup, Tanrı'nın yasalarını çiğneyerek kutsallığı bozmuşlardır.²⁴²

-Tanrı'nın Tapınağında dahi kötülük yapmışlardır. Yalan peşinde koşmuşlar, kötülük edenleri güçlendirdikleri için hiç kimse yapmış olduğu kötülükten dönememiştir. Böylece tanrısızlığın tüm Kudüs'e yayılmasına neden olmuşlardır.²⁴³

-Halkı kandırarak Tanrı'nın ağzından çıkanları değil, kendi isteklerine uygun rivayetler anlatmışlardır.²⁴⁴

-Bu sahte peygamberler rüyalarında görmüş oldukları yalan bilgileri halka gerçekmiş gibi anlatarak, onları baştan çıkarmışlardır. Gerçek niyetleri ise halka Tanrının adını unutturmayı planlamışlardır.²⁴⁵

-Fal bakıp, yalan söyleyerek suçlarını gizlemişlerdir. Tanrı konuşmadığı halde, "Bu Egemen Rabbin sözü" demişler ve söylediklerinin gerçekleşeceğini ummuşlardır. Görmüş oldukları kehanetler uydurma, bakmış oldukları fal yalandan ibaret kalmıştır.²⁴⁶

-Halkın içerisinde sahte kadın peygamberlerde ortaya çıkmıştır. Bu kadın peygamberler insanları tuzağa düşürmek için herkese bilek bağı dikerek her boyda başörtüsü hazırlamışlardır. Bir avuç arpaya veya bir dilim ekmek için halkın arasında Tanrı'yı küçük düşürmüşlerdir. Yalan sözlere itaat etmiş olan halka yalan söylemişler, ölümü hak etmemiş insanları öldürmüşler, ölümü hak etmiş insanları ise yaşatmışlardır.²⁴⁷

2.3.4. Kâhinlerin Hataları:

Tanrı, Harun ve oğullarını kâhinlik etmeleri için görevlendirmiştir.²⁴⁸ Tanrı'nın Tapınağı'ndaki hizmetlerinde Harun ve oğullarına yardım etmeleri için de Levililer

²⁴¹Mika, 3: 5-11.

²⁴²Tsefanya, 3: 4.

²⁴³Yeremya, 23: 11-15.

²⁴⁴Hezekiel, 13: 2-3.

²⁴⁵Yeremya, 23: 27.

²⁴⁶Hezekiel, 13: 6-9.

²⁴⁷Hezekiel, 13: 17-19.

²⁴⁸Çıkış, 29: 44.

görevlendirilmiştir. Levililer, kâhinlerin sorumluluğu altında Kudüs Tapınağının (Bet-Amiktaş) yapılmasıyla birlikte burada hizmet etmişlerdir.²⁴⁹ Fakat sunaktaki ve kutsal yerdeki kâhinlik görevi yalnızca Harun ve oğullarına verilmiştir. Onların dışında bu kutsal alana giren öldürülmüştür.²⁵⁰

Bu kadar önemli bir görevle görevlendirilen kâhinler zamanla Tanrıdan uzaklaşmışlardır. Tevrat'ta da sürgün öncesi dönem ile ilgili kâhinlerin yapmış oldukları hatalardan şu şekilde bahsedilmiştir;²⁵¹

-Kâhinler, kutsal olanı kirletmiş ve yasaları hiçe saymışlardır.

-Kâhinler, “*Tanrı nerede?*” diye sormamışlar, Kutsal yasa uzmanları Tanrı’yı tanımamışlardır.

-“*Tanrı’nın kanunu bizdedir*” demişler, bilginlerin yalancı kalemi kanunu yalana çevirerek halkı kandırmışlardır.

-Kâhinler, Tanrı’nın kutsal eşyalarını kirletmişlerdir. Kutsal olan ile olmayan arasındaki ayrımı yapmamışlar, temiz ile kirli arasındaki farkı öğretememişlerdir. Şabat Ayı’nda gözlerini çevirmişler Tanrı’nın kutsallığını küçük görmüşlerdir.

-Kâhinler ve Peygamberler dahi şarabın ve içkinin etkisiyle yalpalayıp sendelemişler, yalan-yanlış düşler görerek kararlarında tutarsız kalmışlardır.

2.4. Ekonomik Nedenler

2.4.1. Köy ve Şehir Hayatı:

MÖ 9. yüzyıla gelindiğinde İsrail ve Yahuda Krallıklarına ait topraklarda yaşayan insanların ekim ve hayvan yetiştiriciliğine bağlı tarım toplumları olarak varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kudüs ve Samaria gibi mühim kentler olmasına rağmen, nüfusun büyük bir bölümü 100 veya 250 kişilik küçük çiftlik köylerinde yaşamıştır. Çiftçilerin durumu MÖ 9. yüzyılın ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu duruma, İsrail ve Yahuda topraklarında yaşanan büyük çatışmalar neden

²⁴⁹I. Tarihler, 23: 28.

²⁵⁰Sayılar, 18: 5-8.

²⁵¹Tsefanya, 3: 4; Yeremya, 2: 8/ 8: 8; Hezekiel, 22: 26; İşaya, 28:7.

olmuştur. İsrail ve Yahuda'nın ekonomisinde ortaya çıkan bu sorunlar, ilerleyen süreçte çiftçilerin üzerinde baskı uygulamaya başlamış ve ekonomi zamanla aile temelli geçim ekonomisinden, kraliyet idaresindeki merkezi bir ekonomiye dönüşmüştür.²⁵²

Bunun dışında kraliyet yönetimi, çiftçilere gereken destekte bulunmadığı gibi çiftçilerin topraklarını askeri ve idari liderlere hibe olarak vermiştir. Nitekim çiftçiler, kendilerine atalarından miras kalmış olan toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Fakat bazı çiftçiler, kraliyet mülkü olan topraklardaki üzüm bağlarında ve zeytin bahçelerinde para karşılığında çalışmışlardır. Buna örnek olarak, Samaria kazılarında ortaya çıkarılan “Ostraca” (Çanak-Çömlek) parçaları gösterilmektedir. Bu Ostraca üzerindeki yazıtlarda, kraliyet topraklarından getirilen zeytinyağı ve şarap teslimatlarının yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁵³

Şehir kesimlerinde yaşayan insanların evlerinin büyük bir çoğunluğu küçük yapılardan oluşmaktadır. Bu evlerde barınan insanlar genellikle zeytinyağı yaparak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Tahminen ev halkı zeytinyağını çıkardığı zaman bir kısmını kendine ayırmış diğer kısmını da komşularıyla ya da yerli pazarlarda değiş-tokuş ederek geçimlerini sürdürmüştür.²⁵⁴

Şehir yaşamındaki küçük yapıları evlerin dışında orta veya büyük ölçüde iyi inşa edilmiş evlerde bulunmaktadır. Bu evlerde oturanlar muhtemelen şehirde yaşayan zengin tabakadan oluşmaktadır. Bu durum şehirlerdeki Sosyo-ekonomik tabakalaşmanın ortaya çıktığını göstermektedir. Bu evlerde kimlerin ikamet ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, şehrin ileri gelenleri, zengin tüccarlar ya da idari yöneticilerin kaldıkları tahmin edilmektedir.²⁵⁵

2.4.2. İç Ticaret:

Tevrat'da şehirlerde yapılmış olan ticaretle ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat ticaretin sıradan mahallelerde, özel pazar yerlerinde, şehir kapısında ya da kapıya

²⁵²Brad E. Kelle, *Ancient Israel at War 853-586 BCE Essential Histories*, Opsrey Publishing, Britain 2007, s. 64.

²⁵³B. E. Kelle, *age.*, s.66.

²⁵⁴Avraham Faust, “Household Economies in the Kingdoms of Israel and Judah”, *Brill Academic Publishing*, C.50, May 2011, s.261.

²⁵⁵Gilad Itach, *The Kingdom of Israel in the Eighth Century: From a Regional Power to Assyrian Provinces*, (Düzenleyen: Zev I. Farber ve Jacob L. Wright), Society of Biblical Literature Press, Atlanta 2018, s.64.

yakın büyük meydanlarda yapıldığı düşünülmektedir. Ticaret'te ödeme aracı olarak, “amorfik” (düzensiz) şeklindeki gümüş külçeler kullanılmıştır. Bu ödeme aracı, En Gedi'deki bir evin tabanında ortaya çıkarılan çömlekten yapılmış tencerenin içerisinde bulunmuştur.²⁵⁶

Tevrat'a göre ticari ilişkilerde ağırlık değişim aracı olarak şekel kullanılmıştır. Arkeolojik buluntular içerisinde yer alan Ostraca'larda şekel'in ağırlığına değinilmektedir. Bu durum gerçekten de, ticaretteki ana ağırlık sisteminin şekel olduğunu kanıtlamaktadır. Tel Kasile'de keşfedilen bir Ostraco'nun üzerinde “*Ofir altını sb 30*” yazıldığı görülmektedir. Araştırmacılar bahsi geçen, yazının şekel olduğunu söylemişlerdir. Mesad Hashavyahu'da ortaya çıkan iki Ostraca'nın üzerinde “*sh 4*” ve “*sheq (el)*” yazıldığı ifade edilmektedir. Arad ve Kadeş-Barnea'daki Ostraca'ların üzerinde ise şekel “sh” harfleri ile belirtilmektedir.²⁵⁷

MÖ 7. yüzyılda ise Yahuda Krallığı'nda şekel ölçmek için düztabanlı ve kubbeli şeklindeki taş ağırlıkların kullanıldığı bilinmektedir. Sembol olarak taşların üzerine “Ayin” harfi ve bir sayı eklenerek gösterilmiştir. Bu taş ağırlıkların dışında tunçtan yapılmış olan kaplumbağa şeklindeki ağırlıklar da ele geçirilmiştir. Sırt kısmında “*bir şekelin kesri*” peleg şekeli yazılı, karın kısmında ise bir şekelin “*çeyrekte bir kesri*” manasına gelen peleg rb't (2,63 gram) kelimeleri geçmektedir. Bahsi geçen ağırlığa, Tevrat'ta da değinilmektedir. Öyle ki kaplumbağa şeklinde olan başka bir ağırlık Samaria'da bulunmuş ve üzerinde “*hameş*” (beş) kelimesi yer almaktadır.²⁵⁸

2.4.3. Dış Ticaret:

İsrailoğullarının bulunduğu topraklar, Mısır ve Suriye-Mezopotamya krallıklarını birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmüş olduğundan önemli bir avantaja sahip olmuştur. Tarihi süreçte bu iki bölge arasında gerçekleşen ticarete, çoğunlukla ticaret kervanları aracılığıyla İsrail topraklarından geçmişlerdir. Bölgede yapılan dış ticaretin farklı yollarla yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan en iyi bilinen yol güzergâhı “Via Maris” (Deniz Yolu), Nil Deltası'ndan başlayarak, Sina Çölü'nde denize yakın bir

²⁵⁶Amihai Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible 10,000-586 B.C.E.*, Yale University Press, New York 1992, s. 511-512.

²⁵⁷Ephraim Stern, *Archaeology of the Land of the Bible. Vol. II: The Assyrian, Babylonian and Persian Periods 732-332 B.C.E.*, New York 2001, s.191-192.

²⁵⁸E. Stern, *age.*, s.192-193.

rota ile geçmekte ve Filistin kıyı ovalarından Karmel'e kadar devam ederek sonra Megiddo'daki dar bir geçitten bir dizi rotaya bölünerek Yizreel Ovası'na kadar ulaşmaktadır. Daha sonra yollardan biri kuzeye ve Lübnan'a doğru ilerlerken, ikincisi kuzeydeki Beka Vadisi'ni, üçüncüsü ise Yizreel Ovası'nı takip etmektedir. Ürdün Vadisi'ndeki Bet Şean, Ürdün'ü geçerek doğuya doğru Şam'a devam etmekte, buradan Suriye'nin önemli şehirlerine ve daha sonra Mezopotamya'daki şehirlere varmaktadır. Via Maris'ten ayrılan ve dönemine göre daha nadir kullanılan ikinci rota ise Kral Yolu'dur. Bu yol, Negev'e geçerek oradan Ürdün'ün doğusundaki bölgeye kadar ilerlemekte, buradan kuzeye doğru, bu alanda enine kesişen büyük nehir vadilerinin doğusundaki yaylalardan ilerlemekte, daha sonra şu anki Amman'dan geçerek kuzeyde Şam'a ulaşmaktadır. Kuzeyden güneye doğru uzanan üçüncü rota ise çok fazla tercih edilmemiştir. Öyle ki bu rota güneyde Beerşeba'dan başlayarak, Hebron, Kudüs, Beyt-el ve Şekem üzerinden tepeler boyunca Megiddo'da yer alan "Via Maris'i" izlemektedir.²⁵⁹

Tevrat'ta, Birleşik Krallık Dönemi'nde yapılan dış ticaret hakkında bilgiler yer almaktadır. Özellikle bu dönemde Tire kralı ile birlikte Ezion-Geber Limanından Ofir'e ulaşan deniz yolu ile değerli taşlar, fildişi ve değerli ahşap malzemeleri taşıyan ticaret ağı oluşturulmuştur. Birleşik Krallık Dönemi'ndeki zenginliğin muhtemelen bu güney ticareti ile gerçekleştiği tahmin edilmektedir.²⁶⁰

MÖ 8. yüzyılda, Doğu Akdeniz'de Asur, Fenike şehir devletleri ve Mısır'ı içeren güçlü bir ticaret dönemini oluşturmuştur. Dor, kuzey krallığının ana limanı ve deniz yollarının kapısı haline gelmiştir. Bu durum dönemin en yaygın ticaret kabı olan "torpido" (şekli nedeniyle bu isimi vermişlerdir) saklama kavanozları ile ispatlanmıştır. Bu saklama kavanozları İsrail'de yapılan pek çok kazı çalışmasında, bilhassa kıyı bölgelerindeki, Hazor ve Megiddo gibi ticaret yolları üzerinde keşfedilmiştir. Saklama kavanozları üzerinde yapılan çalışmalarda, bu malların ana çıkış noktasının Fenike kıyıları olduğu kanıtlanmıştır.²⁶¹

Kudüs'te yapılan çalışmalar esnasında ortaya çıkan balık kemiklerinin analizleri sonucu MÖ 7. yüzyılda Akdeniz ve güney kıyı ovası ile yoğun bir ticaretin yaşandığı

²⁵⁹Niels Peter Lemche, *Ancient Israel, A New History of Israelite Society*, Vol. II., Bloomsbury Publishing, London 2015, s.23-25.

²⁶⁰A. Mazar, *age.*, s.513.

²⁶¹Israel Finkelstein, *The Forgotten Kingdom: The Archaeology and History of Northern Israel*, Society of Biblical Literature Publishing, Atlanta 2013, s.131-132.

görülmektedir. Deniz kabuklarının üzerindeki incelemeler, deniz ürünlerinin Akdeniz, Kızıldeniz ve Nil Nehri'nden getirildiğini ve bu bölgelerle kent sakinleri arasında yapılan sıkı ticaret ağı kanıtlanmıştır. Aynı şekilde kentteki kazılarda ahşap ve mobilyaların Suriye'den, fildişlerini Mezopotamya'dan, dekoratif deniz kabuklarının Kızıldeniz'den, şarap kavanozlarının Yunanistan ve Kıbrıs'tan, balıkların Mısır'dan getirildiği bilinmektedir.²⁶²

Yahuda kralları ve halkın işlemiş oldukları ahlaki ve dini günahları nedeniyle Tanrı'nın gazabına uğramışlardır. Bu yüzden Tanrı onları Babil sürgünü ile cezalandırmıştır. Halkın dini ve ahlaki günahlarının dışında sürgüne gönderilmelerinin bir diğer siyasi sebebi de Yahuda krallarının yapmış oldukları antlaşmalara sadık kalmayarak Babil Devletine karşı sürekli isyan etmiş olmalarıdır. İlk olarak Kral Yehoakim, ardından Kral Yehoakin ve son olarak da Kral Zedekiah'ın isyanı ile birlikte Babil Kralı Nabukadnezar tarafından bir daha isyan edemeyecekleri şekilde Kudüs'ü ve Yahuda halkını yerle bir etmiş olmasıyla sona ermiştir.

²⁶²Avraham Faust and Ehud Weiss, "Judah, Philistia and the Mediterranean World: Reconstructing the Economic System of the Seventh Century B.C.E.", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, S. 338, May 2005, s.75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRGÜNDEN DÖNÜŞ

3.1.Yeni Babil Devleti'nin Sonu Ve Pers Hâkimiyeti

Yeni Babil Devleti kralı II. Nabukadnezar Yahuda Krallığı üzerine sefer düzenlemiş (MÖ 586) ve Kudüs'ü yıkarak, Yahuda halkına 70 yıl boyunca Babil Devleti'nde sürgün hayatı yaşatmıştır. Böylece bu bölge üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra Mısır'ı da ele geçirmek isteyen II. Nabukadnezar, Mısır ile giriştiği mücadelelerden sonuç alamaması üzerine pes etmek zorunda kalmış ve geri dönmüştür.²⁶³

Yeni Babil Devleti'nin kralı II. Nabukadnezar'ın hâkimiyeti (MÖ 561) sona ermiş ve onun ölümünden sonra krallığı hızla güç kaybederek çökmüştür. Böylece Persler tarafından ele geçirilen Babil Devleti yıkılmıştır. Babil Devleti'nin yıkılışıyla Yakın Doğu'da Pers İmparatorluğu (Ahameni) adıyla yeni bir süper güç ortaya çıkmıştır. Pers kralı II. Kyros zamanında Mezopotamya, Suriye ve Filistin Pers İmparatorluğuna katılmıştır. Sonuç olarak Mısır dışında, Yakın Doğu'nun tamamı Pers egemenliği altına girmiştir.²⁶⁴ Mısır ise daha sonraki krallardan I. Darius'un krallığı döneminde Pers egemenliği altına alınmıştır.

Pers İmparatorluğunu kuran (MÖ 559) II. Kyros İran'daki Med krallığına son vererek bağımsızlığını kazandıktan sonra, Asur İmparatorluğunun da yıkılmasıyla birlikte boş kalan Akdeniz ve Ege Ticaret Yollarının kontrolünü ele geçirmek için yayılcı bir politika izleyerek sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. II. Kyros Lidya krallığını MÖ 546'da kontrol altına aldıktan sonra komutanlarını buraya tayin ederek, Batı Anadolu'ya egemen olmuş ve Anadolu 200 yıl sürecek Pers hâkimiyeti altına girmiştir. Lidya krallığının yıkılışından sonra dostu olan Babil Devleti de bu yıkımdan etkilenmiştir. Bu etki Babil Devleti ile Pers İmparatorluğu arasında çatışmaların başlamasına neden olmuştur. II. Kyros, MÖ 539 yılında Babil Devleti'ne düzenlemiş olduğu sefer esnasında halkın herhangi bir direnişi ile karşılaşmadan ülkeyi ele geçirmiştir. Bu zaferden sonra

²⁶³A. Kuhrt, *age.*, s.360. ; Kamal Bayramov, "Akdeniz'de Persler", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2019, s. 8.

²⁶⁴Ali Osman Kurt, "Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 52.

Babil kralı Nabonidus'u esir almış ve buranın yönetimine oğlu Kambyses'i ortak kral olarak ilan etmiştir. Pers kralı II. Kyros, İskitlerle yapmış olduğu mücadelede hayatını kaybetmiş (MÖ 529) ve yerine Babil kralı olarak bilinen oğlu Kambyses tahta geçerek (MÖ 530–522) imparatorluğu genişlemiştir.²⁶⁵

Pers kralı II. Kyros'un Babil Devletini ele geçirmesinin ardından yazılan, II. Kyros "Silindir Kitabesi" ismi verilen ve Babil dilinde yazılmış 45 satırlık silindir kil tablet, Babil'de yapılan kazılar sırasında Marduk Tapınağı'nın temelinde bulunmuştur. Bu kil tabletin tapınak temeline gömülmesi ile birlikte tanrılara veya gelecek nesillere adandığı bilinmektedir. İlk ve son satırları kırık olan tablette; Babil zaferi öncesi ve sonrası yaşananlar ve dini ve siyasi olaylar anlatılmıştır. Bu Kitabe içerik açısından 6 bölümde incelenmiştir; 1.bölümde Yeni Babil Devletinin kralı Nabonidus'un dini ve idari yanlışlarından, 2.bölümde II. Kyros'un soy ağacından, 3.bölümde Pers kralının Tanrı Marduk'un desteği ile Babil'i ele geçirmesinden, 4.bölümde II. Kyros'un Tanrı Marduk'a duasından, 5.bölümde II. Kyros'un Babil'e barış ve düzen getirmesinden, 6.bölümde ise II. Kyros'un Babil'deki imar çalışmalarına değinilmiştir. Şuan British Müzesi'nde sergilenen bu tablete bazı araştırmacılar tarafından barış ve özgürlükten bahsedilmesi nedeniyle tarihin ilk "İnsan Hakları Bildirisi" niteliğinde olduğu savunulmaktadır.²⁶⁶

3.2. Dönüş Fermanı

Pers kralı II. Kyros'un MÖ 539 yılındaki Babil fethi sırasında, Babil'de sürgünde bulunan Yahudiler (Rechabitlerin torunları ve Quamran mezhebinin öncüleri) II. Kyros'un Babil seferinin kendilerinin geri dönmesini sağlayacak bir fırsat olarak görmeleri nedeniyle Perslerin istilasına engel olmamışlardır. Önceki imparatorluk yönetimi hoşgörüden yoksun ve dar görüşlü bir miliyetçilik zihniyetine sahip olmasının aksine, II. Kyros Zerdüşt dinine bağlı ve dolayısıyla diğer dinlere hoşgörülü olduğu için başka dinlere düşmanlık beslememiş bu yüzden Yahudilerin Kudüs'e geri dönmelerine ve Kudüs Tapınağı'nı yeniden inşa etmelerine izin vermiştir. II. Kyros döneminde Persler, Asur ve Babil Devletlerine karşı uyguladığı din politikasında radikal değişiklikler yapmışlardır. Kendi otoriteleri ile bağdaşmak şartıyla yönetimlerine tabi halkın dini

²⁶⁵İbrahim Etem Köse, "Persler ve Satraplık Sistemi", *TURAN- SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C. 13, S. 52, 2021, s. 363. ; A. O. Kurt, agt., s.52-53.

²⁶⁶Eray Karaketir, "Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Silindir Kitabesi", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S. 272, Şubat 2017, s. 96.

inançlarına saygı göstermişlerdir. Öyle ki II. Kyros kendisinden önceki kralların yönetiminde utanç verici sürgünlerin ve Tapınağı yıkmalarının izlerini silmeye çalışmıştır. Bunun da en önemli göstergesi 19. yüzyılda Babil Sarayı'nın enkazı arasında ortaya çıkan rulo, günümüzde British Museum'da sergilenmektedir. Bu ruloda yer alan metinde II. Kyros;

“Ben Kyros. Bütün dünyanın kraliyim. Büyük Tanrı Marduk, dini faaliyetlerimden çok memnun. Bütün ahaliyi toplayarak onları evlerine geri gönderdim ve Yüce Efendi Marduk'un emri ile Tanrıları Tapınaklarına yerleştirdim. Kentlerine geri getirdiğim bütün Tanrıların (her gün) ömrümün uzaması için dua edeceklerini ümit ediyorum.”

II. Kyros'dan “Tanrı'nın atadığı” diye söz eden İşaya'ya göre ise Kyros'a bu yeniden yapılanmayı emreden Tanrı'dır.²⁶⁷

Pers kralı II. Kyros Kudüs'ü kendi topraklarına kattıktan sonra, MÖ 538 yılında daha önceki dönemlerde başka bölgelerden Babil'e getirilerek yerleştirilen Yahudilerin yeniden ana vatanlarına dönmelerine izni veren bir ferman yayınlamıştır. Halk bu fermanı faydalanarak Kudüs'e dönmüştür. Yayınlanan bu Ferman sayesinde Yahuda halkı, tarihleri, dinleri, dilleri ve topraklarıyla birlikte hayatlarını devam ettirme şansı yakalamışlardır. Böylece ferman sürgündeki halk için hayati bir önem teşkil etmiştir.²⁶⁸

Pers kralı II. Kyros'un, Yahuda halkının 70 yıllık sürgün döneminin ardından ana vatanlarına dönmelerine ve Tapınağı yeniden inşa etmelerine izin vererek duyurduğu fermanının içeriği Tevrat'ta şu şekilde anlatılmaktadır;

“Pers Kralı Kyros şöyle diyor: Göklerin Tanrısı Yehova, dünyanın bütün krallıklarını bana verdi ve Yehuda'da olan Kudüs'de kendisi için bir ev yapayım diye emretti. O'nun bütün kavminden İsrailoğulları'ndan kim varsa. Tanrı onunla beraber olsun ve Yehuda'da olan Yeruslaim'e çıksın ve İsrail'in Tanrısı Yehova'nın Yeruslaim'de olan evini yaptırısın. Krallığımda yaşayan yerliler, sürgün oldukları yerlerde sağ kalmış

²⁶⁷Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, (çev: Filiz Orman), Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s.108.

²⁶⁸A. O. Kurt, agt., s.63.

olanlara altın, gümüş, mal ve hayvanlar sağlamakla birlikte Kudüs'deki Tanrı'nın Tapınağı'na gönülden sunular sunsun"²⁶⁹

Tevrat'ın Ezra bölümünün ilerleyen kısımlarında, Pers kralı II. Kyros'un vermiş olduğu bu fermanın Darius'un krallığı döneminde yeniden gündeme geldiği ve araştırmalar neticesinde eski başkent olan Hamedan (İran) Sarayı'nda bulunduğu belirtilmiştir. Bu fermanın daha önceki yayınlanan fermanlardan farklı olduğu görülmüştür. Bu fermanın metni şu şekildedir;

*"Büyük Kyros'un krallığının birinci yılında, kral Kyros Tanrının Kudüs'deki Tapınağına ilişkin şu şekilde emir verdi; Kurban kesmek üzere bu tapınağın yeniden kurulması için temel atılsın. Üç sıra büyük taş, bir sıra kiriş döşensin. Yüksekliği ve genişliği altmışar arşın (27 m.) olsun. Giderler saraydan karşılansın. Nabukadnezar'ın Kudüs'deki Tanrı'nın Tapınağı'ndan çıkarıp Babil'e getirdiği altın ve gümüş kaplar da geri verilsin. Kudüs'deki tapınakta özel yerlerine götürülsün. Hepsi Tanrı'nın Tapınağı'na konsun."*²⁷⁰

Yahudilerin çok az sayıdaki halkına anavatanlarına dönme, dini ve milli varlıklarını yeniden oluşturma izni vermiş olan II. Kyros; dönüş iznini, güvenilir bir nüfusu sınır bölgelerine göndermek gibi politik amaçla vermiş olsa da Yahudilerin bir millet olarak varlıklarını devam ettirmelerinde dönüş fermanının çok büyük rolü olmuştur. Ancak Pers kralı II. Kyros'un dönüş fermanı ile birlikte Babil'den Kudüs'e dönmek veya dönmemek konusunda iki düşünce ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Kudüs'e hemen dönülmesi gerektiği fikrini savunan evrenselciler ve ikincisi ise Yahudiler için sürgünün bir takdiri ilahi olduğunu ve sürgünden yine Tanrı'nın yardımıyla kurtulacağı düşüncesini savunan muhtariyetçiler olmuştur.²⁷¹ Bu iki düşünceye örnek olarak, Yemen Yahudileri Kudüs'e dönüş için yayınlanan fermana uymayarak bunun kurtuluş için doğru bir zamanlama olmadığını ve inşa edilecek olan İkinci Tapınağın da yeniden yıkılacağına düşüncesi ile Babil'de kalmışlardır.²⁷² Sonuç olarak Yahudi halkının bir kısmı Kudüs'e dönerek Tapınağın etrafında merkezileşen eski dini hayatı devam ettirmişler diğer bir kısmı da Babil'de bir Sinagog etrafında teşkilatlanan diaspora cemaatine ait olarak

²⁶⁹Ezra, 1: 2-4. ; II. Tarihler, 36: 23.

²⁷⁰Ezra, 6: 3-5.

²⁷¹Mehmet Aydın, "Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, Konya 2000, s.12-13.

²⁷²A. O. Kurt, agm., s.266.

yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki 10 asra yakın bir sürede, bu iki yaşam tarzı birlikte var olmuş ve birbirine paralel olarak gelişmiştir.²⁷³

3.3. İkinci Tapınağın İnşası (MÖ 515/516)

Yahuda halkının sürgünden ilk dönüşleriyle ilgili en geniş bilgi Tevrat'ın Ezra bölümünde yer almaktadır. Buna göre II. Kyros, dönüş fermanını duyurduktan sonra Yahuda ve Benyamin kabilelerinin boy başları, Kâhinler, Levililer ve ruhları Tanrı tarafından harekete geçirilen bütün halk, Tanrı'nın Kudüs'deki Tapınağı'nı tekrardan inşa etmek için dönüş hazırlığına başlamıştır. Sürgünden dönmeyenler, yurtlarına geri dönenleri maddi bakımdan altın, gümüş kaplar, mal, hayvan, değerli armağanlar ile desteklemişlerdir. Kral II. Kyros da Nabukadnezar'ın Kudüs'deki Tanrı'nın Tapınağı'ndan alarak kendi ilahının tapınağına koymuş olduğu kapları çıkartıp hazine görevlisi Mitredat'a sayımını yaptırmış ve Yahuda lideri olan Şeşbatsar'a teslim etmiştir. İade edilen altın ve gümüş eşyaların toplamı 5.400 parçadan oluşmuştur. Pers kralı II. Kyros, Şeşbatsar'a Tapınağı Kudüs de yeniden inşa etmesini ve bu kapları da Tapınağa yerleştirmesini emretmiştir.²⁷⁴ Fakat Şeşbatsar Kudüs'e geldikten sonra Tapınağın temellerini atmış lakin tamamlayamadan ölmüş ve yerine Şealtiel'in oğlu Zerubbabel Yahuda valisi olarak atanmıştır.²⁷⁵

Pers kralı I. Darius (MÖ 522-486) tahta çıkışından sonra Babil kralı II. Nabukadnezar'ın sürgüne yolladığı halktan yaşadıkları şehirlerden Kudüs'e dönenler de olmuştur. Bunlar; Zerubbabel, Yeşu, Nehemya, Azarya, Raamya, Nahamani, Mordekay, Bilşan, Misperet, Bigvay, Nehum ve Baana'nın öncülüğünde gelmişlerdir. Kudüs'e dönen Yahudalıların toplam sayısının 50.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca geri dönen bu halkın listesi Tevrat'ın Ezra ve Nehemya bölümünde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.²⁷⁶

Sürgünden Kudüs'e dönmüş olan Yahuda halkı “Tanrı'nın tapınağını yapma zamanı henüz gelmedi.” diyerek Tapınağı uzun bir süre harabe halde bırakmıştır. Tevrat'ın ifadesine göre, Pers kralı I. Darius'un egemenliğinin 2. yılında Tanrı,

²⁷³Francine Kaufmann- Josy Eisenberg, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, (çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya 2000, s.279.

²⁷⁴Ezra, 1: 5-11. ; 5: 14-15.

²⁷⁵A. O. Kurt, agt., s.83.

²⁷⁶Ezra, 2: 3-67. ; Nehemya, 7: 8-69.

Peygamber Hagay vasıtasıyla Tapınağın yapımını geciktiren halkı “*Bu Tapınak yıkık durumdayken, sizin ağaç kaplamalı evlerinizde oturmanızın sırası mı?*” diyerek azarlamıştır. Tanrı’nın Tapınağını ihmal etmeleri nedeniyle halkı açlık, susuzluk ve yoksullukla yüzleştireceğini bildirmiştir. Nitekim Tapınağın temeli atılmadan önce halkın tahıl ve şaraplarında azalmalar olmuş, ellerinin bütün emeği kıtlıkla cezalandırılmıştır. Tanrı’nın verdiği cezadan korkarak emrine itaat etmiş olan Yahuda valisi Zerubbabel, Başkahin Yeşu ve halkın tümü I. Darius’un krallığında Tapınakta işe başlamışlardır. Böylece Tapınağın temel atılır atılmaz Kâhinler ve Levililer adanma hizmetine önderlik etmişlerdir.²⁷⁷

Efraim Dağları’ndan gelen Samaritanlar da Zerubbabel’e karşı inançlarını belirtilerek Tapınak inşasında görev almışlardır. Lakin Samaritanların başka dinlere tapmış olmaları şüphesi, Tapınağın inşasında sadece sürgünden gelenlerin görev almaları gerektiği düşünceleri nedeniyle tapınak inşası yarım bırakılarak durdurulmuştur. Tapınağın yapımı daha sonra I. Darius krallığında, Yahudi Peygamberler olan Hagay ve Zeharya sürgündeki Yahuda halkını tekrardan cesaretlendirmişlerdir. Hz. Davud’un soyundan gelen Yahuda valisi Zerubbabel bu işte önderlik yapmış ve MÖ 516/515 yılında Tapınağı tamamlayarak yeniden ibadete açmıştır. Bu İkinci Tapınak Hz. Süleyman’ın inşa etmiş olduğu ilk Tapınağa göre oldukça küçük kalmıştır. Ancak sürgün dönüşü Yahudiler için bir hareket noktası olması açısından önemli kabul edilmiştir. Çünkü Kudüs Tapınağının Yahudi tarihindeki konumu düşünülürse, Zerubbabel’in yaptığı işin Yahudiler açısından ne kadar mühim olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim tapınağın tekrardan yapılması, sadece eskisinin yerine yenisinin inşa edilmesi değil, yeni idareciler ve yeni bir kâhinlik müessesesi kurulmuştur. Sonuç olarak ikinci Tapınağın yapımından, MS.70 yılında Romalıların Tapınağı tekrardan yıkışına kadar ki geçen dönem “İkinci Tapınak Dönemi” olarak adlandırılmış ve yeni bir çağın başlangıcı olmuştur.²⁷⁸

²⁷⁷Hagay, 1: 1-15. ; Ezra, 3: 8-9.

²⁷⁸Y. Başalel, *age.*, s. 52. ; A. O. Kurt, *agt.*, s.84-85.

3.4. Helenistik ve Roma Hâkimiyetiyle Birlikte İkinci Tapınağın Yıkılışı (MS 70)

20 yaşında tahta çıkarak kral olan Büyük İskender (MÖ 336), Yunanistan ve Makedonya'da hâkimiyetini tekrardan kurarak Anadolu'daki Persler üzerine sefer düzenlemiştir. Büyük İskender'in 10 yıl boyunca aralıksız devam eden seferlerinde Pers İmparatorluğu'nun dört bir tarafından askerlerine liderlik etmiş ve Pers satraplıklarının tümünü kontrolü altına almıştır. Türkiye'nin güneyinde; Hatay ilinin Dörtyol İlçesindeki Deliçay civarında MÖ 333 yılında gerçekleşen İssos Savaşı ve Kuzey Irak'ta MÖ 331'deki Gaugamela savaşlarında Pers lideri III. Darius güçlü bir direniş göstermiş olsa da sonunda pes etmiştir. Klasik kaynaklar Makedonyalı kralın bu zaferini, baskıcı olan Pers yönetiminden kurtuluş olarak ifade etmiş olsalar da bunun daha çok Makedonya propagandasından kaynaklandığı ve halkın büyük bir bölümü için eski ve yeni kurulan yönetim arasında herhangi bir farkın olmadığı belirtilmiştir. Büyük İskender de Persler gibi ele geçirdiği yerlerde yerel kral olarak kabul edilebilmek için siyasi ve dini yöntemlere başvurmuştur. Öyle ki dönemin diğer kralları gibi Tapınaklara ziyaretler düzenlemiştir. Buna örnek olarak Babil'de Ziggurat inşasını tamamlamış, Marduk Tapınağı'nın kapsamlı olarak tekrardan onarımını başlatmıştır. Ayrıca III. Darius ölümü üzerine cenazesini bizzat kendisi düzenleyerek kusursuz bir törenle defnettirmiştir. Bu davranışı onun Pers İmparatorluğunun meşru kralı olarak kabul görmesini sağlamıştır. Büyük İskender MÖ 324 yılında yapmış olduğu seferlere son vermiş ve Babil şehrine yerleşerek burayı başkent ilan etmiştir. İskender Yakınoğu'nun kültürüne ve adetlerine hayran kalmış hatta kendisini Mısır Tanrısı Amon'un oğlu olarak kabul etmiştir. Bu ifadesi Makedonyalı taraftarları arasında hoş karşılanmamış, bu nedenle İskender'in MÖ 323 yılında Babil'deki vefatı dönemin tarihçileri tarafından kabul edilmemesiyle birlikte, suikast sonucu öldüğü görüşü benimsenmiştir.²⁷⁹

III. Darius'un İssos Savaşı'nda Büyük İskender tarafından mağlup edilmesiyle, birlikte Filistin Makedonya egemenliği altına girmiştir. İskender Mısırlılara karşı yanında sefere götürdüğü Yahudilere hoşgörülü davranmış ve kendi halkına sunduğu hakları onlara da vermiştir. İskender'in ölümünden sonra ele geçirilen topraklar generalleri arasında paylaşılmıştır. Kudüs çevresinde Perdikas ve Antigonos, Mısır kralı I.

²⁷⁹M. V. Mieroop, *age.*, s.262-263.

Ptolemaios ile savaşımlardır. İsrail diyarında çoğu şehir yıkılmış ve Josephus Flavius'un tarih kitabına göre; bir grup Yahudi, (MÖ 312) dini lider Hezekiah öncülüğünde Mısır'a göç etmiştir. Özellikle İskenderiye ve Syrene'ye yerleşmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra bazı Yahudiler Anadolu civarına yayılmıştır. Kudüs'te Ptolemaios Devri'ne ait altın sikkeler ile Karmel Dağı'nda bulunan Aşk Tanrıçası heykeli, Hellen Stili kil işçiliği hakkında bilgiler vermiştir. MÖ 201 yılında Seleukos kralı III. Antiokhos'un İsrail'i istila etmesiyle birlikte Mısır kralı I. Ptolemaios'un buradaki hâkimiyeti sona ermiştir. Böylece Filistin ve Kudüs bölgesinde Seleukos egemenliği başlamıştır. Seleukoslar Dönemi'nde ise Yahudilere verilen ayrıcalıklar sona ermiş ve zulümler başlamıştır. Ayrıca bazı dini liderler arasında çekişmeler baş göstermiş, bunlardan en dikkat çekici olanı Jason olmuştur. Çünkü Jason Kudüs şehrine Yunan kültürünü aşılama çalışmış ve şehri Yunan polisi haline getirmiştir. Birçok reform yaparak Klasik Yunan eğitim, kültür ve spor kurumlarını kurmuş, jimnazyumlar ve amfi tiyatrolar yaptırmıştır. Şehirde yapılan bu yenilik taraftarlarına "Helenist", buna karşı olanlara ise "Hasideanlar" denilmiştir.²⁸⁰

Helenistik Dönemde MÖ II. yüzyıldan sonra Yahudiler üzerinde Hellen egemenliği altında Yunanlaştırma çabaları başarılı olmuştur. Makedonya krallığının Filistin'de Helenizm'i aşılama etkisi sonucunda, putperest Yunanlı idareciler Tevrat'ı yasaklamışlar ve Kutsal Tapınağa da putperestliğin sembolü Zeus Heykelini yerleştirmişlerdir. Bu sebeple Yahudiler Hellen yönetimine karşı ayaklanarak isyan etmişlerdir. Yahudi ailesi olan Makabilerin liderliğinde MÖ 163 yılında başlayan ayaklanmayı Hellen askerleri Kudüs'ü ele geçirerek sonlandırmışlardır. Fakat Yahudi halkının direnişini sürdürmesi sonucunda bağımsızlıklarını tanımak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁸¹

Makedonya kralı Büyük İskender'in ölümünden sonra doğu toprakları Generallerinin hâkimiyeti altında yönetilmiş ve Helenistik Çağ olarak bilinen bu dönemde Mısır, Suriye ve Makedonya arasındaki toprak paylaşımı kavgaları sürekli devam etmiştir. Mısır kralı II. Ptolemaios ve Roma arasında dostluk bağı gelişmiş ve Roma Doğu'da nüfusunu güçlendirmeye başlamıştır. Filistin'in Mısır kralı II. Ptolemaios hâkimiyeti altında olmasıyla buradaki Yahudiler rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Bu süreç

²⁸⁰Hatice P. Erdemir-Halil Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", *Histir Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, C.2, Manisa 2010, s.120. ; Y. Başalel, *age.*, s. 55-56.

²⁸¹Sedat Kızıloğlu, *agm.*, s.40-41.

III. Antiokhos MÖ 198 yılında burayı işgal etmesiyle birlikte Ptolemaiosların Filistin'den çekilmesine kadar devam etmiştir. III. Antiokhos Suriye'de Seleukos Krallığını kurmasından 3 yıl önce Roma ile Kartaca arasında II. Pön Savaşı (MÖ 201) yaşanmıştır. Kartacalı Büyük Komutan Hanibal savaş sonrasında Suriye'ye sığınmış ve Seleukos kralı III. Antiokhos'u Anadolu'yu hedefine alan Roma'ya karşı savaşmaya ikna etmiştir. Lakin (MÖ 191'de) Romalılar karşısında büyük bir yenilgiye uğrayan Seleukos kralı, Toros Dağları'nın ötesindeki bütün toprakları Roma'ya bırakmış ve büyük bir savaş tazminatı ödemiştir. Kral Seleukos'un selefi olan IV. Antiokhos Dönemi'nde Ferma (Pelesium) Savaşında Ptolemaios Ordusunu mağlup etmiş ve kralları Flamator esir alınmış olsa da Romalıların müdahalesi sonucunda Seleukoslar yenilmiş ve savaş tazminatı ödemeye devam etmiştir. Seleukos karalı yönetimindeki Hellen kültürü ve dini baskısıyla yaşamlarını sürdüren Yahudi halkı Romalıları kurtarıcı bir güç olarak görmüşlerdir. Bu nedenle IV. Antiokhos'un putperest ayin uygulamalarına daha fazla dayanamayarak ayaklanan (Haşmoney) Makkabiler'in bağımsız bir devlet kurmaları ile Yahudiler büyük bir fırsat yakalamışlardır. Nitekim MÖ 161 yılında Roma ile diplomatik etkileşim kurmuş olan Yahudiler aynı zamanda Roma'ya tabi kalacaklarını da bildirmişlerdir. Makkabiler ise, Seleukos yönetiminde vasal bir devlet olarak bir yüzyıl daha hayatlarını sürdürmüşlerdir.²⁸²

Roma kral Seleukos'a karşı mücadele eden Yahudileri daima desteklemiştir. Ayrıca MÖ 63 yılında Pompeius Dönemi'nde Kudüs Bölgesini kan dökülmeden Roma İmparatorluğuna bağlamışlardır. Daha sonra Suriye'de Roma eyaleti haline gelmiştir. Roma İmparatorluğu içerisindeki Yahudilere, başka toplumlara verilmemiş hak ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Öyle ki Yahudiler kendi kralları tarafından yönetilmiş ve dinlerini de özgürce yaşayabilmişlerdir. Fakat zamanla Roma yönetimindeki Yahudilere uygulanan vergilerin ağırlığı, feodal idarecilerin zulmü ve dini gerekçeler yeni ayaklanmaları beraberinde getirmiş, Yahudiler arasında bağımsız bir Yahudi Devleti kurma girişimleri yoğunlaşmıştır. Bu gayeyi benimsemiş olan Yahudiler Tevrat'a mutlak bağlılığı gerekli görmüşler ve Yahve (Tanrı) herkesin efendisi olduğuna göre dünyanın bir gün Yahudilerin egemenliği altına gireceğini, inançlarına bağlı kalırlarsa galip geleceklerine inanmışlardır. Bütün bu gerekçelerin sonucunda Yahudiler, MS 66-73

²⁸²M. Nana, *age.*, s. 339-340. Ayrıca Bkz. Ümran Ozan Karahan, "Helenistik ve Roma Döneminde Batı Anadolu'daki Yahudi Yerleşmeleri ve Hakları", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Tarihin Peşinde)*, Uşak 2017, S.18, s.401-403.

tarihleri arasında yeniden ayaklanmışlardır. Bu ayaklanma sebebiyle Romalı kuvvetler Kudüs'e yönelerek Bâbil Sürgünü dönüşünde tekrardan yapılmış olan İkinci Tapınağı MS 70 yılında yıkmışlardır. Tapınak'tan geriye sadece batı tarafındaki duvar kalmış ve bu duvar daha sonraki yıllarda Kudüs'teki bu tarihi yıkımın anısına, Yahudiler tarafından "Ağlama Duvarı" olarak kabul edilmiştir. Sonunda Yahudiler bölgeden göç etmek mecburiyetinde kalmışlar ve başta Mısır olmak üzere Romalıların egemenliği altındaki diğer ülkelere sürülmüşlerdir. Romalıların zulümlerinden kaçabilen Yahudiler farklı ülkelere yayılmışlar fakat direnişlerini sona erdirmemişlerdir.²⁸³

²⁸³H. P. Erdemir-H. Erdemir, agm., s.120-124. ; S. Kızıloğlu, agm., s. 41.

SONUÇ

İsrail ve Yahuda halklarının atası kabul edilen Hz. İbrahim ilk olarak Mezopotamya'nın Ur Kentinden çıkarak Kenan Diyarına gelmiş fakat kıtlık nedeni ile buradan Mısır'a geçmiş ve Mısır'dan ise Sina Çölüne giderek Bereketli Hilalin pek çok yerinde konaklamıştır. Onun soyundan gelenler de aynı coğrafyalarda dolaşmışlardır. Bunlar daha sonraları vaad edilen (Arz-ı Mevud) topraklarına (anavatanlarına) gelerek yerleşmişlerdir. Lakin Rabbin onlara armağan ettiği bu yerde Filistin halkı da yer almıştır. Bu iki halk arasında yıllarca süren savaşların sonucunda Kudüs Şehri tekrardan İsrail Krallığının egemenliği altına girmiştir. 12 kabileden oluşan bu krallığın yöneticilerinin halkın canına ve malına ortak olmaları ve halktan aşırı vergiler almaları nedeniyle krallık ikiye bölünmüştür. Böylece memleketin kuzeyinde İsrail, güneyinde ise Yahuda Krallığı olmak üzere iki krallık kurulmuştur. İsrail Krallığına Yeni Asur Devleti son verirken, Yahuda Krallığı da Yeni Babil Devleti tarafından yıkılmıştır.

Yahuda Krallığının yıkılması ile birlikte Yahudi tarihinde 70 yıla yakın bir süreci kapsayan Babil Sürgünü başlamıştır. Böylece Yahudiler için büyük değişimlerin yaşandığı bir döneme girilmiştir. Bunlardan ilki Yahudilerin Babil'e sürgün edilmesi, ikincisi ise onların Babil'den dönüşlerini ve halkın yeniden toparlanması olarak ifade edilmektedir.

Tevrat'a göre, Yahuda halkının Babil'e sürgüne gönderilmesi ilahi bir ceza olarak değerlendirilmiştir. Nitekim burada geçen ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla en başta siyasi ve dini önderler olmak üzere Yahuduların büyük bir çoğunluğu inançlarını kaybederek putlara yönelmişler, bu sebeple Tanrı tarafından sürgün ile cezalandırılmışlardır. Yahuda halkının yapmış olduğu bu dini ve ahlaki günahlarından dolayı Tanrı'nın göndermiş olduğu peygamberleri vasıtasıyla defalarca uyarılmışlardır. Fakat halkın peygamberleri küçümseyerek, ilahi uyarıyı önemsememeleri karşısında Tanrı'nın öfkesi, onlara kurtuluş yolu bırakmayacak şekilde Babil Ordusunu üzerlerine göndermesiyle son bulmuştur. MÖ 586 yılında gerçekleşen bu sürgünde başta Bet-Amiktaş olmak üzere Kudüs Şehri yerle bir edilmiştir. Halkı da sürüne gönderilmiştir. Ancak Tevrat'ta Babil memleketine sürgün edilenlerin sayısı konusunda farklı ifadeler yer almıştır. Bunun için sürgüne yollananlar ile Kudüs'de kalanların oranı tam olarak bilinmemektedir. Fakat başta askeri ve dini önderler olmak üzere halkın büyük bir kısmının Babil'e sürgün edildiği anlaşılmaktadır.

Babil Krallığının Persler tarafından yıkılmasıyla birlikte Pers Kralı II. Kyros MÖ 539'de Yahuda halkının Kudüs'e dönmelerine ve burada Tapınaklarını tekrardan inşa etmelerine izin veren bir ferman yayınlamıştır. Bu fermana göre; Yahudilerin yapacakları imar ve inşa çalışmaları bizzat Pers kralları tarafından karşılanmıştır. Ayrıca kendi içlerinden birilerini oraya yönetici olarak görevlendirmelerine de izin verilmiştir. II. Kyros'un Yahudileri bu kadar desteklemesinin amacı, stratejik konumu nedeniyle Kudüs'te tampon bir bölge oluşturmak istemiş olmasıdır. Lakin Yahudiler de bu fırsattan iyi yararlanmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Yahuda halkının bir kısmı yıllarca hayalini kurduğu esaretten kurtularak yeniden Kudüs'e dönerken, bunların dışında kalan halkın çoğunluğu ise Babil'de kalmayı tercih etmiştir. Muhtemelen Kudüs'de hayatın daha zor ve tehlikeli olması sebebiyle Yahudiler, Babil'deki kazanımlarını terk ederek Kudüs'e dönmek istememişlerdir. Ancak sürgünden dönen az sayıdaki insan, Peygamberler Hagay ve Zekeriya'nın teşvikiyle Tapınağı tekrardan yapmışlardır. Yapılan yeni tapınakla birlikte (MÖ 516/515) Yahudi tarihinde "İkinci Tapınak Dönemi" de başlamıştır.

İkinci Tapınak ise MS 70 yılında Roma İmparatorluğu tarafından yıkılmış ve ibadet etmek için tapınağın yerini Sinagog almıştır. Bu Sinagog etrafında örgütlenmiş Diaspora Cemaatine ait olarak iki ayrı Yahudi toplumu oluşmuştur. Bunlardan ilki Babil Devleti'nde kalan Yahudiler, daha sonraki yüzyıllarda Yahudi kültür ve dini hayatı için son derece önemli olan Babil Talmud'unu ortaya çıkarmışlar, ikincisi ise Kudüs'e dönmüş olan Yahudiler Kudüs Talmud'unu meydana getirmişlerdir. Böylece Yahudi dini hayatı zenginleşerek on asra yakın bu iki Yahudi anlayışı yan yana yaşayarak birbirlerine paralel olarak gelişme göstermişlerdir.

İkinci Tapınak'tan geriye sadece batı tarafındaki duvar kalmış ve bu duvar daha sonraki yıllarda Kudüs'teki bu tarihi yıkımın anısına, Yahudiler tarafından "Ağlama Duvarı" olarak ifade edilmiştir. Bu süreçten itibaren Yahudi halkı bu duvarı kutsal ibadet yeri olarak kabul etmiştir. Sonuç olarak tarihin ilk Tek Tanrı inancına sahip kavmi olan İsraililer, Tanrı'nın buyruklarına göre hareket ettikleri için siyasi anlamda dini inançlarının kuvvetiyle günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Öyle ki iki defa Kutsal Tapınakları yıkılmış olsa da, dini ve kültürel olarak Helenistik Çağ'ın baskısı altında kalmış ve sürgün sebebiyle dünyanın çoğu yerine yayılmış olsalar dahi dini-etnik kimlikleri, onları bütünleştirici bir milli güç olarak birbirlerine kenetlenmelerini

sağlamıştır. Ayrıca Tanrının sözünün sonsuzluğuna olan inançları sayesinde yok olmamışlardır.

KAYNAKLAR

- AY ARÇIN, Ş. (2016). *İsrail ve Yahuda Krallıkları Tarihi Atalar Devrinden Asur ve Babil Hâkimiyetine Kadar*, Ayışığı Kitapları Kitabevi, İstanbul.
- AY ARÇIN, Ş. (2018). “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, S.2, s.1-31.
- AY, Ş. (2011). “İsrail ve Yahuda Krallıkları Üzerine Düzenlenen Asur Seferleri”, *History Studies*, C.3, S.1, s.1-14.
- ALALU, S. (2001). *Yahudilikte Kavram ve Değerler*, (Hazırlayan: Yusuf Altıntaş), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul.
- ATTİAS, J. C., BENBASSA, E. (2012). *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, (çev. Nihal Önal), İletişim Yayınları, İstanbul.
- AÇIL, O. (2021). “Eskiçağda Yahudiye Tarihi Coğrafyası”, *FAD-Filistin Araştırmaları Dergisi*, S.10, s.22-37.
- AYDIN, M. (2000). “Diyalog Açısından İlahi Dinlerin Birbirlerine Yaklaşımı”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, s.9-24.
- AYDIN, F. (2004). *Yahudilik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- AKALIN, H. (2012). “Yahve ve Kenan Tanrıları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.14, S.1, s.85-103.
- BRINHMAN, J. A. (1964). *The Assyrian Dictionary*, Of The Oriental Institute Of The University Of Chicaco, Chicaco.
- BOZKURT, N. (2004). “Mescid-i Aksa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.29, Ankara.
- BASİT, M. İ. (2011). *Kudüs Tarihi*, (çev. Ali Benli), Nida Yayıncılık, İstanbul.
- BAŞALEL, Y. (2000). *Yahudi Tarihi: Kronolojik Yahudi Tarihi, 104 Dünya Yahudi Cemaati, İsrail ve Türkiye-İsrail İlişkileri*, Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık, İstanbul.
- BALLI, A., GÖKÇE, A. F. (2021). “Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu”, *İletişim ve Diplomasi Dergisi*, S.5, s.57-80.
- BAYRAMOV, K. (2019). *Akdeniz’de Persler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- ERDEMİR, H. P., ERDEMİR, H. (2010). “Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler”, *History Studies*, C.2, s.117-136.
- FAUST, A. (2011). “Household Economies in the Kingdoms of Israel and Judah”, *Brill Academic Publishing*, C.50, s.255-273.
- FINKELSTEİN, I. (2013). *The Forgotten Kingdom: The Archaeology and History of Northern Israel*, Society of Biblical Literature Publishing, Atlanta.
- FAUST, A. and WEİSS, E. (2005). “Judah, Philistia and the Mediterranean World: Reconstructing the Economic System of the Seventh Century B.C.E.”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, S.338, s.71-92.

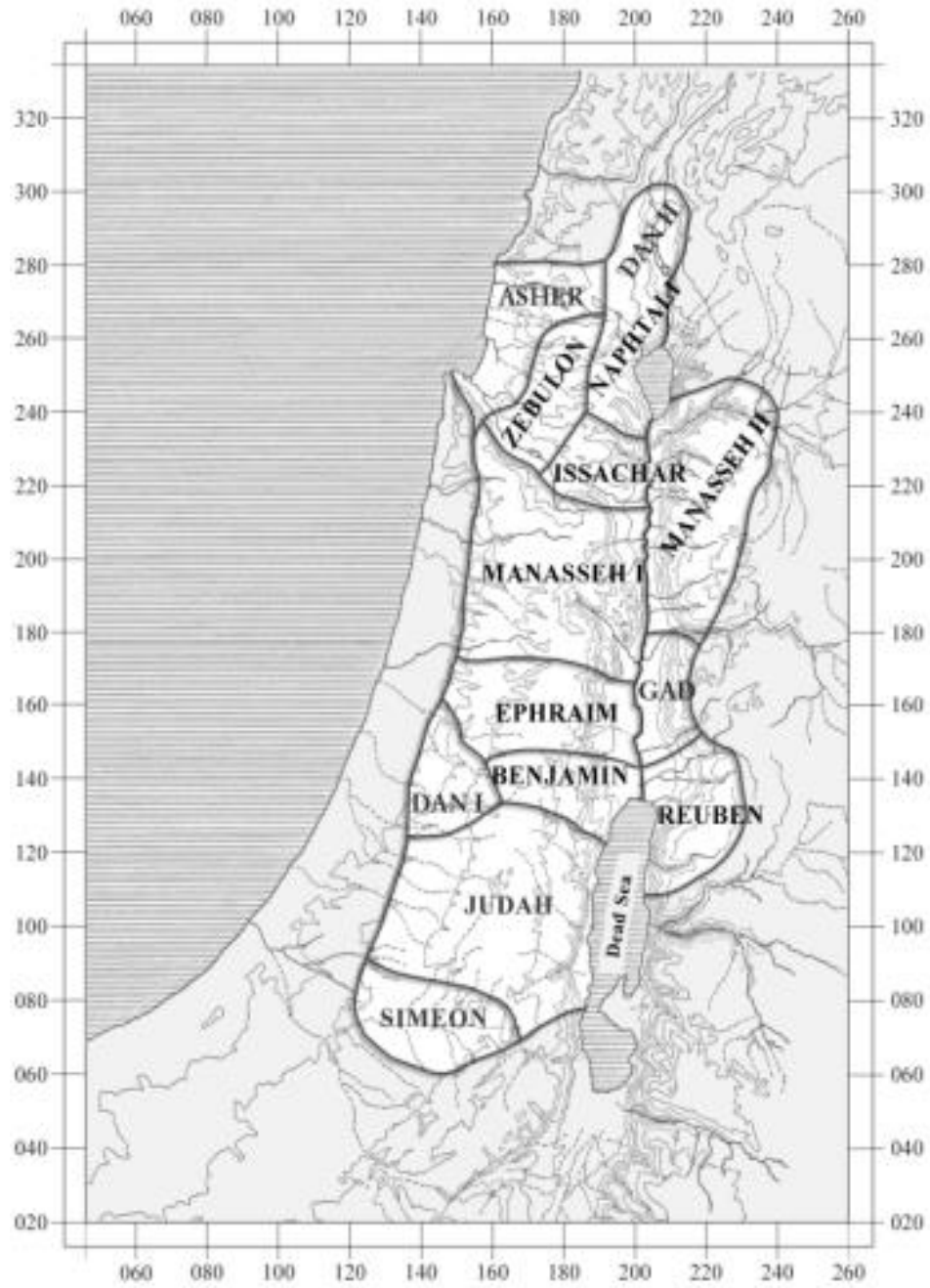
- GÜL, M. (2001). “Kudüs ve Tarih İçerisinde Aldığı İsimler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.2, s.305-312.
- GÜNALTAY, Ş. (1987). *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- GÜNGÖR, M. (2017). “Yahudi Dini Hayatında Süleyman Mabedi”, *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, S.1, s.54-78.
- GÜÇ, A. (2013). “Dinlerde Mabet ve İbadet”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C. 43, İstanbul.
- GABRIEL, R. (2003). *The Military History of Ancient Israel*, Praeger Publishers, America.
- HERODOTOS. (1993). *Herodot Tarihi*, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HARMAN, Ö. F. (2005). “Kudüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.26, İstanbul.
- HARMAN, Ö. F. (1994). “Davud”, *TDV İslam Ansiklopedisi Yayınları*, C.9, İstanbul.
- HORN,S.H. (1999). *The Divided Monarchy-The Kingdoms of Judah and Israel*, Ancient Israel from Amraham to the Roman Destruction of the Temple, Biblical Archaeology Society, Washington.
- HERRMANN, S. (1981). *A History of Israel in Old Testament Times*, (çev. John Bowden.)Philadelphia: Fortress Press, America.
- ITACH, G. (2018). *The Kingdom of Israel in the Eighth Century: From a Regional Power to Assyrian Provinces*, (Düzenleyen: Zev I. Farber ve Jacob L. Wright) Society of Biblical Literature Press, Atlanta.
- JOSEPHUS, F. (1901). *Antiquities of the Jews*, (çev: William Whitson), The Coplete Works of Flavius-Josephus, Chicago.
- JOHNSON, P. (2008). *Yahudi Tarihi*, (çev. Filiz Orman), Pozitif Yayınları, İstanbul.
- KİTABI MUKADDES. (1982). *Kitabı Mukaddes Şirketi Yayınları*.
- KARAHAN, Ü. O. (2017). “Helenistik ve Roma Döneminde Batı Anadolu’daki Yahudi Yerleşmeleri ve Hakları”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Tarihin Peşinde)*, S.18, s.399-416.
- KURT, A. O. (2009). “İki Kral- İki Hikâye: Kral Saul ve Kral Davut- Tarih ve Mitoloji Işığında Bir Okuma”, *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, C.6, S.1, s.261-287.
- KURT, A. O. (2008). “Yahudilik’te Sürgün Metaforu: “Boş Ülke” Miti ve “İncir” Benzetmesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, C.5, S.3, s.257-267.
- KURT, A. O. (2006). *Babil Sürgünü Sonrası Ezra Önderliğinde Yahudiliğin Yeniden Yapılandırılması*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KUHRT, A. (2010). *Eskiçağ’da Yakınoğu (MÖ 3000-330)*, (çev. Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KATAR, M. (2016). *Yahudilikte Hz. Süleyman*, Berikan Yayınevi, Ankara.

- KÖSE, İ. E. (2021). "Persler ve Satraplık Sistemi". *TURAN- SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.13, S.52, s. 362-367.
- KARAKETİR, E. (2017). "Pers Kralı Büyük Kyros'un (MÖ 559-530) Silindir Kitabesi", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, S.272, s.96.
- KAUFMANN, F., EISENBERG, J. (2000). *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik*, (çev. Mehmet Aydın), Din Bilimleri Yayınları, Konya.
- KIZILOĞLU, S. (2012). "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.35-64.
- KELLE, B. E. (2007). *Ancient Israel at War 853-586 BCE Essential Histories*, Opsrey Publishing, Britain.
- KLENGEL, H.(1992). *Syria 3000 to 300 B.C.-A Handbook of Political History*, Academia Verlag, Berlin.
- LİVERANİ, M. (2007). *İsrail's History and The History of İsrail*, Equinox Publishing, London.
- LEMICHE, N. P. (2015). *Ancient Israel, A New History of Israelite Society*, Vol. II., Bloomsbury Publishing, London.
- MEMİŞ, E. (2011). "Eskiçağda Filistin ve Filistinliler", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.7, S.2, s.1-11.
- MEMİŞ, E. (2015). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa.
- MEMİŞ, E. (2008). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basın Yayın, Bursa.
- MCCARTER, P. K. (1999). "The Patriarchal Age: Abraham, Isaac and Jacob", *Ancient Israel From Amraham to the Roman Destruction of the Temple*, *Biblical Archaeology Society*, C.1, S.19, s.1-31.
- MERT, R. (2019). "Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs", *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, S.16(1), s.53-70.
- MİEROOP, M. V. (2018). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*, (çev. Sinem Gül), Homer Kitabevi, İstanbul.
- MAZAR, A. (1992). *Archaeology of the Land of the Bible 10,000-586 B.C.E.*, Yale University Press, New York.
- MERRİLL, E. H.(2008). *Kingdom of Priests: A History of Old Testament Israel*. Baker Books House- Grand Rapids, USA.
- MACDONALD W. (2004). *Kutsal Kitap Yorumu Eski Antlaşma Serisi*, Yeni Yaşam Yayınları, C. II, İstanbul.
- MİTCHELL, T. C. (2008). *Israel and Judah until the revolt of Jehu (931-841 B.C.)*, (Düzenleyen; John Boardman, I.E.S. Edwards) Cambridge University Press, England.
- NANA, M. (2008). *Yahudi Tarihi*, (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- ÖRS, H. (2003). *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitap Evi, İstanbul.

- PEKŞEN, O. (2018). *Asur ve Babil Kralları Tarafından İsrail ve Yehuda Krallıklarının Halklarına Uygulanan Sürgünler, Tarihten İzler İlkçağlardan Modern Döneme*, (Ed. Osman Köse), Berikan Yayınevi, Ankara.
- PROVAN, I. W., LONG, P., LONGMAN, T. (2003). *A Biblical History of Israel*, Westminster John Knox Press, London.
- PAYNE, D. F. (1981). *Kingdoms of the Lord: A History of the Hebrew Kingdoms from Saul to the Fall of Jerusalem*, WB Eerdmans Publishing, America.
- PAGE, S. (1968). "A Stela of Adad-nirari III and Nergal-ereš from Tell al Rimah", *British Institute of Iraq Studies*, C.30, S.2, s.139-153.
- REDMOUNT, C. (1998). *Bitter Lives: Israel in and Out of Egypt*, Oxford University Press, Oxford.
- STERN, E. (2001). *Archaeology of the Land of the Bible. Vol. II: The Assyrian, Babylonian and Persian Periods 732–332 B.C.E.*, New York.
- TANLAK, A. (1988). *Kudüs (Tarihi Belge)*, İslam Konferansı Teşkilatı Kudüs Komitesi Yayınları, Ankara.
- TOSKİ, Ö. (2004). *Krallar Döneminde Yahudilik*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- USTA, A. (2003). "Ali Reşat'ın Tarih-i Kadiminde İbraniler", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.14-15, s.135-157.
- YILMAZ, C., AY ARÇIN Ş. (2019). "Salimum ve Amarna Mektuplarına Göre Devletler Arası İlişkilerdeki Yeri", *Üçüncü Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı Bildirisi*, s.75-95.

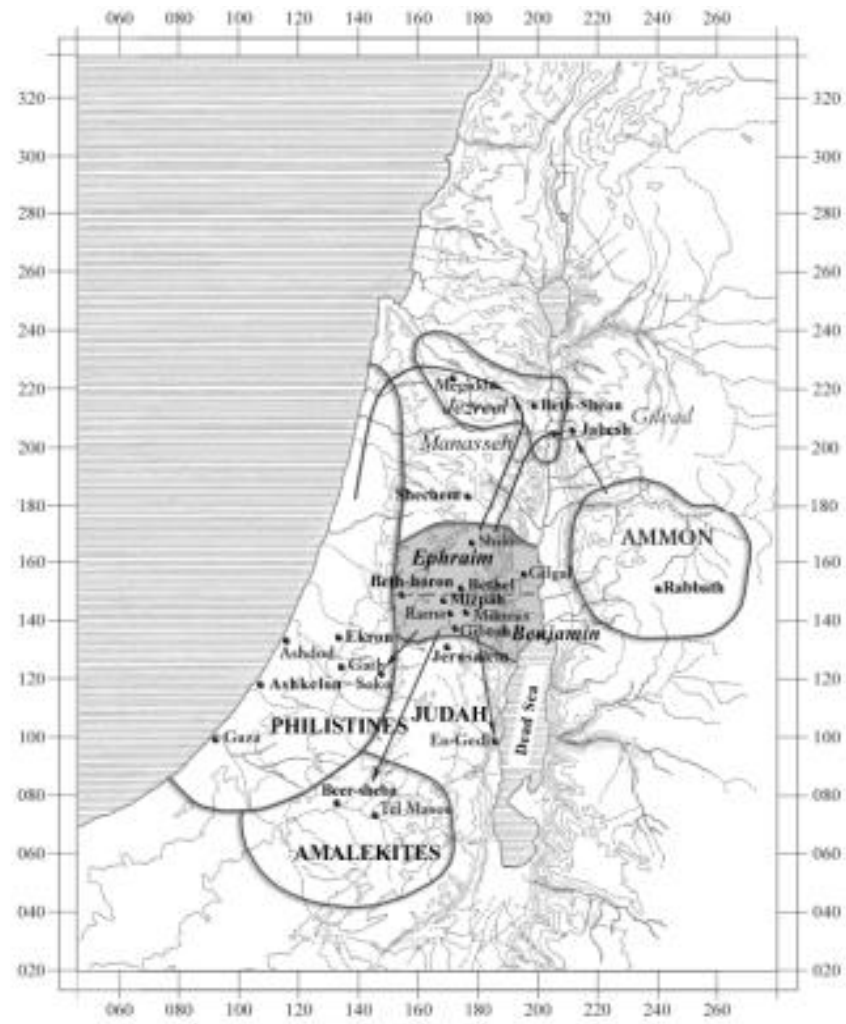
EKLER

Ek 1: Antik İsrail'in "on iki kabilesi" nin coğrafi dağılımı.

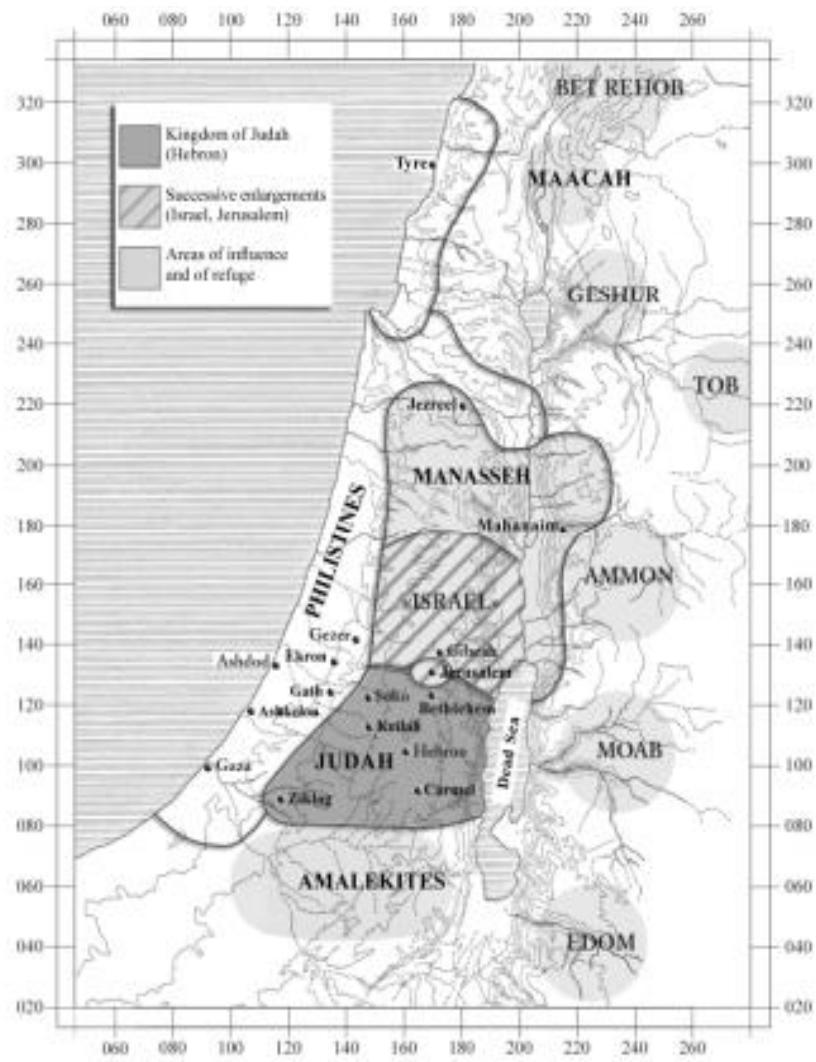
(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.61.)

Ek 2: Saul'un Krallığı

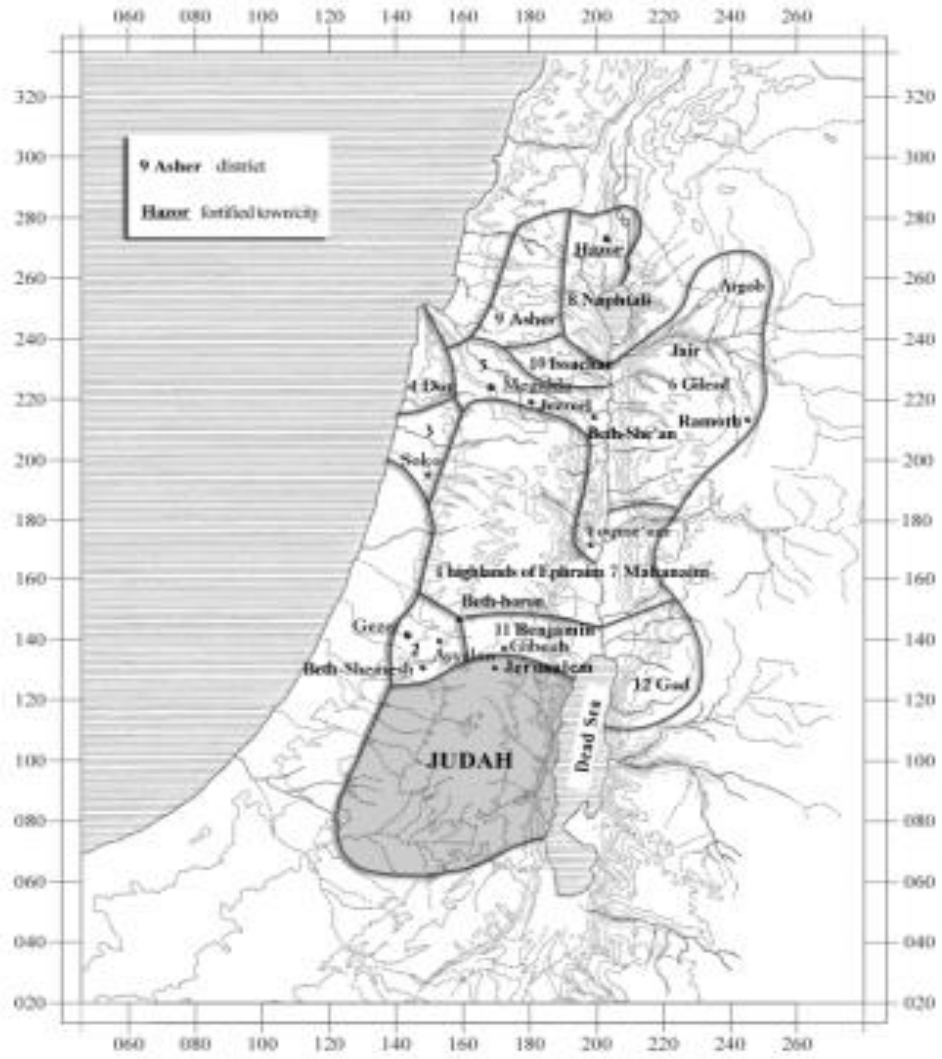
(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.90.)

Ek 3: Hz. Davud'un Krallığı

(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.92.)

Ek 4: Kral Süleyman'ın “On İki Bölgesi”

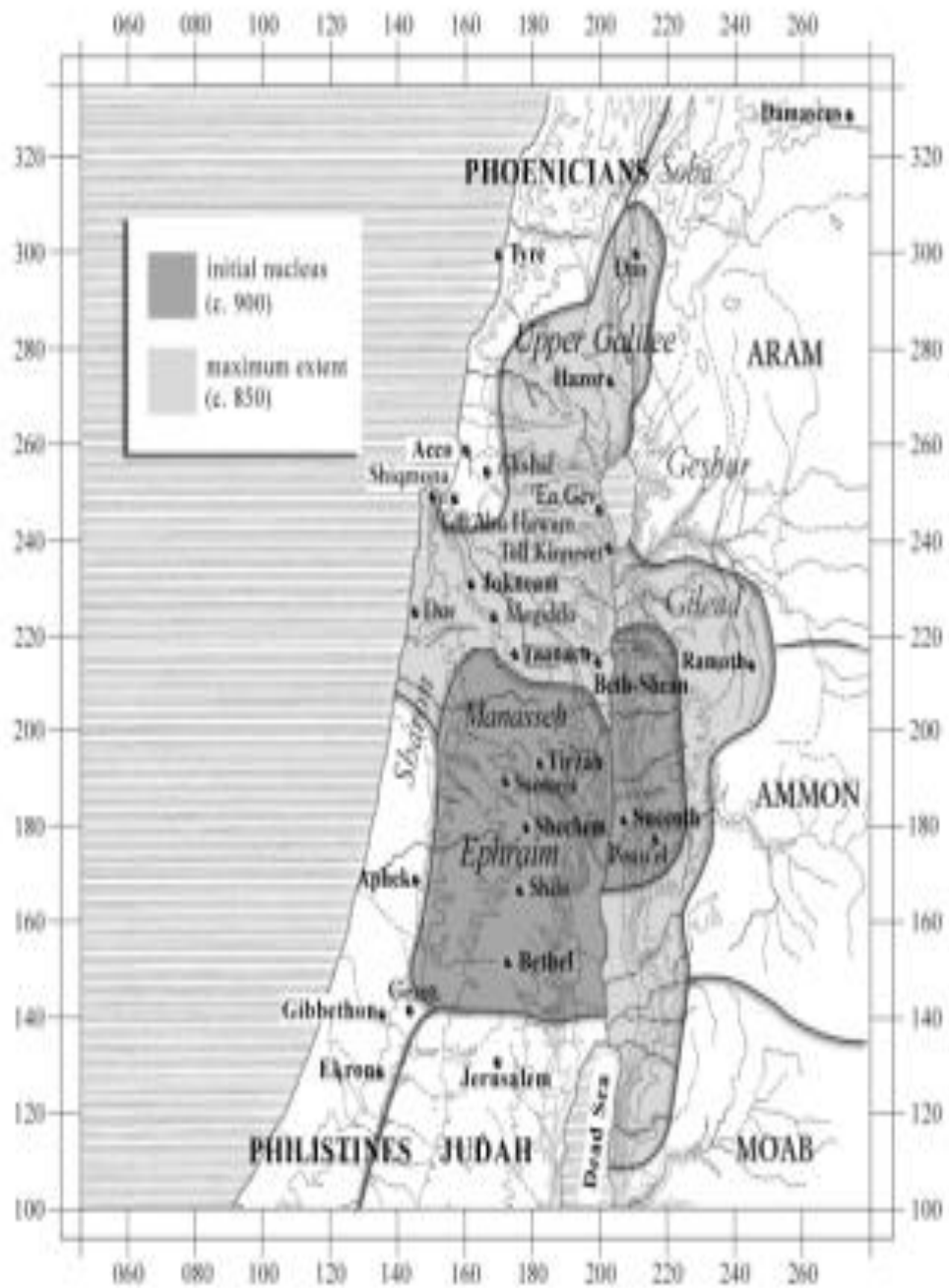
(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.97.)

Ek 5: Demir Çağında Filistin Bölgesindeki Yayılım.

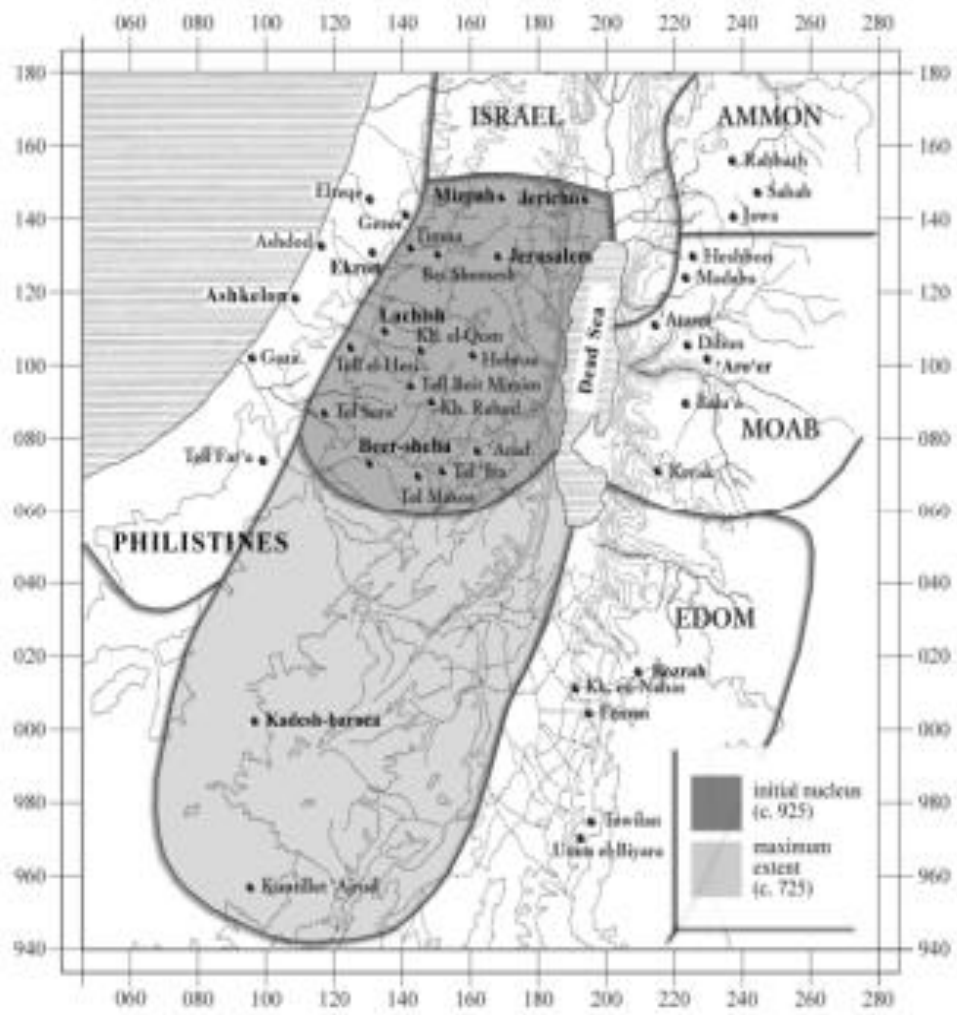
(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.82.)

Ek 6: İsrail Krallığı

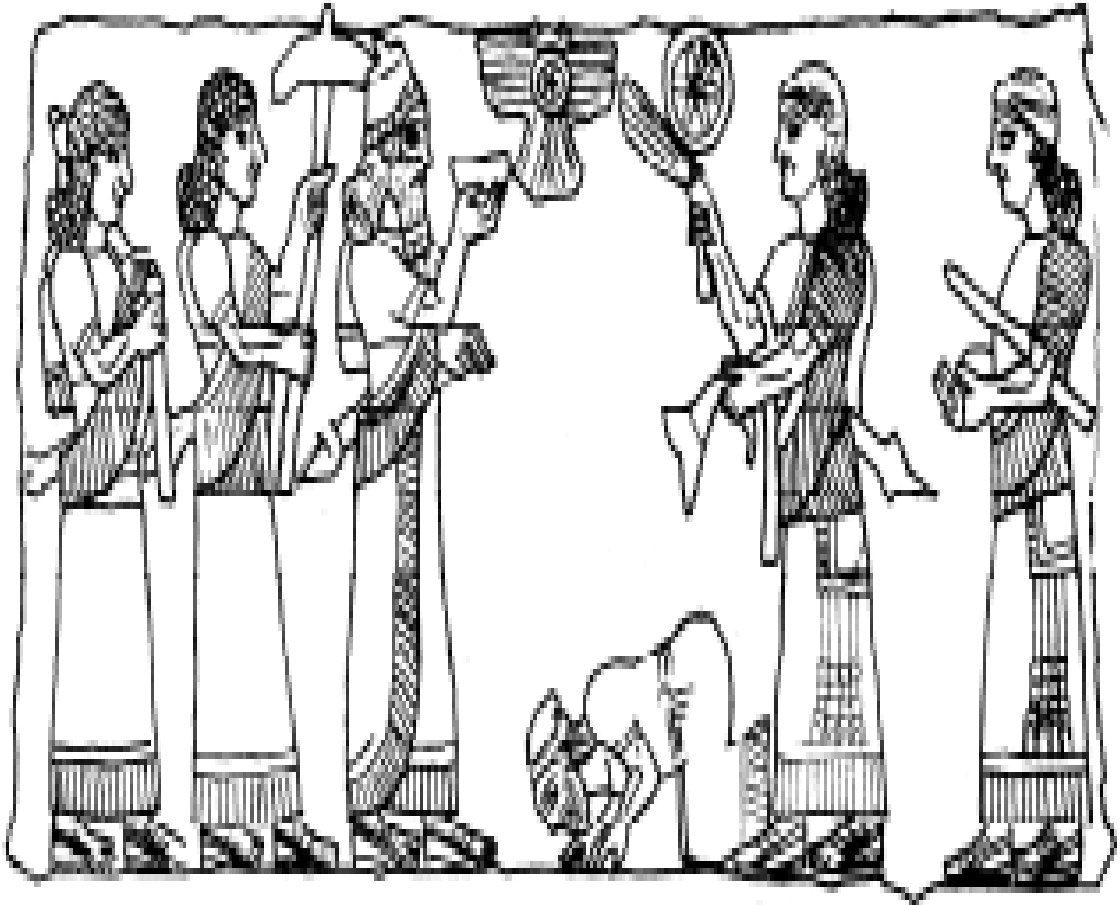
(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.109.)

Ek 7: Yahuda Krallığı

(Mario, Liverani, *Israel's History and the History of Israel*, Equinox Publishing, London 2007, s.130.)

**Ek 8: İsrail Kralı Yehu, Yeni Asur Devleti kralı III. Salmanassar'dan
aman dilerken**

(Mario, Liverani, Israel's History and the History of Israel, Equinox Publishing, London 2007, s.145.)

Ek 9: Tell Dan Yazıtı

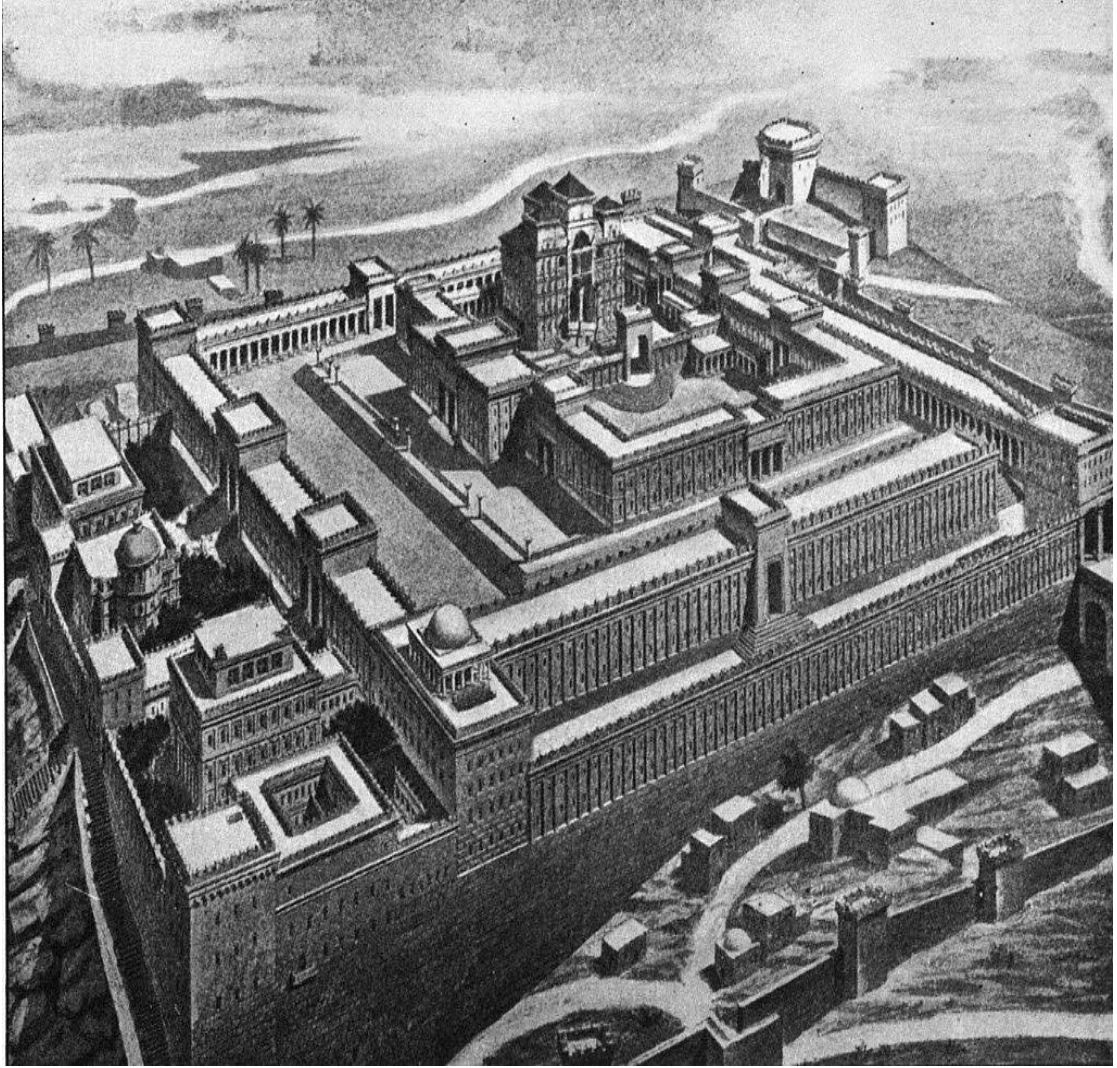
(Şeyma Ay Arçın, “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, Filistin Araştırmaları Dergisi, S. 2, Konya 2018, s.9.)

Ek 10: Meşa Steli

(Şeyma Ay Arçın, “Demir Çağı Yazılı ve Arkeolojik Kaynaklarında İsrail ve Yahuda Krallıkları”, Filistin Araştırmaları Dergisi, S. 2, Konya 2018, s.11.)

Ek 11: Hz. Süleyman'ın Tapınağı (Temsili Resim)

https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Mabedi# (20.11.2004)

Ek 12: Yeni Babil Devleti kralı II. Nabukadnezar tarafından Kudüs'ün yıkılışı (MÖ 586). (Temsili Resim)

<https://www.gzt.com/kudus/zaman-tuneli>

**Ek 13: Esaret Döneminin Başlangıcı; Babil'e Sürülen Yahudiler
(Temsili Resim)**

<https://www.gzt.com/kudus/zaman-tuneli>

Ek 14: Pers Kralı II. Kyros'un Anıt Mezarı (Temsili Resim)

[https://thesecondachilles.files.wordpress.com/2014/03/image26.\)](https://thesecondachilles.files.wordpress.com/2014/03/image26.)